HITEL

NEMZETPOLITIKAI SZEMLE

NOVEMBER

Kormányzó és kormányzóhelyettes — MIKÓ IMRE
A magyar nemzetiségi politika — ZATHURECZKY GYULA
Kolozsvár régi lakói — BALOGH JOLÁN
A román őshaza kérdése és a román nyelvatlasz — KNIEZSA ISTVÁN

MAGYAR FIGYELŐ

Káli Nagy Lázár emlékezései a kolozsvári színjátszás hőskorára — A nemzetiségi kérdés a képviselőházban — Háborús áralakulás Magyarországon — Primorság és címkórság — A mai Spanyolország Lyautey útinaplójában — Román kultúrélet a magyar Erdélyben — Három könyv a magyar faluról

SZEMLE

vitéz Rajty Tivadar: Munkabér-rendszerek

VII. ÉVFOLYAM — 8 — KOLOZSVÁR 1942

Erdélyi Magyar Adatbank

HITEL

NEMZETPOLITIKAI SZEMLE

SZERKESZTIK:

ALBRECHT DEZSŐ, KÉKI BÉLA, VENCZEL JÓZSEF, VITA SÁNDOR

Megjelenik havonta négy ív terjedelemben. — Szerkesztőség és kiadóhivatal: Kolozsvár, Mátyás király-tér 5. szám, I. emelet. — Telefonszám: 20—83. Póstacsekk száma: 72.809.

ELŐFIZETÉSI ÁRA:
Egy évre 9 Pengő. Egyes szám 1 Pengő.

TARTALOM

MIKÓ IMRE: Kormányzó és kormányzóhelyettes — — — 453
ZATHURECZKY GYULA: A magyar nemzetiségi politika — 463
BALOGH JOLÁN: Kolozsvár régi lakói — — — — — 475
KNIEZSA ISTVÁN: A román őshaza kérdése és a román nyelvatlasz — — — — — — — — — — — 483

MAGYAR FIGYELŐ:

KÁLI NAGY LÁZÁR emlékezései a kolozsvári színjátszás hőskorára — — — — — — — — — — — 489
MIKÓ IMRE: A nemzetiségi kérdés a képviselőházban — 491
SZAKÁCS GUSZTÁV: Háborús áralakulás Magyarországon 500
—: Primorság és címkórság — — — — — — — — 501
HESZKE BÉLA: A mai Spanyolország Lyautey útinaplójában 502
SZŐCS LAJOS: Román kulturélet a magyar Erdélyben — 504
PAKU IMRE: Három könyv a magyar faluról — — — 507

SZEMLE:

vitéz RAJTY TIVADAR: Munkabér-rendszerek — — — 509

Szerkesztő
KÉKI BÉLA

Helyettes szerkesztő
KISS JENŐ

Lapunk címfejét Széchenyi *Hitelének* 1830. évi első kiadása címbetűi után készítettük.

FELELŐS SZERKESZTŐ ÉS KIADÓ: ALBRECHT DEZSŐ

Erdélyi Magyar Adatbank

KÉT FALU EGYMÁS MELLETT

Egy magyar falvat nézek, mely egy más nyelvű faluval határos. Népe mindennek nevezhető, csak béketűrőnek nem, de a szomszédos faluval meglepően türelmes, sokkal türelmesebb, előzékenyebb, mint az ő vele. Más fajtákkal s nemzetiségekkel valóban olyan türelmes a magyar, mint amilyennek hirdetik, azok is, akiknek ártalmára lenne, ha nem volna? Nem vagyok feltétlen híve a türelmességnek, főleg azért, mert tapasztalatom szerint magam végtelen türelmes vagyok s elégszer ittam a levét; legtöbbször merő butaságból voltam az.

Ezt a türelmes falut 48-ban majdnem felégette egy nemzetiség. Nem egy nemzetiségi katonaság, hanem egy szomszédos falu kisebbségi lakossága. A bosszúra később nyílt volt alkalom, izgatottan keresem a nyomát. Nem, magyarjaink a fülük botját sem mozgatták. Gyorsan végigtekintek a falu történelmén, már ameddig az én szemem ellát. Hozzávetőlegesen elég messze, a falu már egy Szent István korabeli oklevélben is szerepel. Aztán jobbra-balra, már az egész nép történelmét nézem; a kiragadott példa után az általánosat.

És nézhetek akármeddig, nem találok egyetlen esetet, mikor egy magyar falu lakossága önszántából rátámadt csak azért egy másik falu lakosságára, mert az másfajtájú, vagy nyelvű volt. Nem háborúról beszélek; akkor a nép vezetést és amellé rendszerint indulatot is kap: hanem a földmívelő nép érzelmeinek spontán kitöréséről, adódó alkalommal. Holott alkalma, oka is lett volna rá elég, hisz — hogy csak ezt említsem — a betelepültek jelentékeny részét nem lakatlan vidékre, hanem az őslakosság nyakára ültette egy-egy magyarbarátnak egyáltalán nem mondható hatalom. Holott, mint a példának felhozott falu esetében is, a többi nemzetiség, sőt a később betelepültek is tettek tanubizonyságot a nemzeti érzelmek ilyen türelmetlen megnyilvánulásáról. Hogy azok a magyarban legtöbbször az urat támadták? Nem csak azt támadták. A magyar még urát sem támadta ilyen alapon, pedig mentsége rá neki is lett volna annyi; ha nem több.

Felsorolhatnám e magatartás hátrányait is, találnék tán kevésbé nemes indítóokokat is, de jobban esik érdeménél elidőznöm. Némi elégedettséggel tekintek körül: valóban ilyenek volnánk? Helyemet lelem a magyarságnak ebben a magaviseletében, el tudok nyujtózkodni benne, magamhoz illőnek érzem. S magát a magatartást erénynek ismerhetjük el, ne nyugtalankodjunk eredete miatt.

(Illyés Gyula: Magyarok. 387. l.)

Erdélyi Magyar Adatbank

E SZÁM MUNKATÁRSAI

Balogh Jolán dr., múzeumi igazgató-őr, Budapest ❊ Heszke Béla, a kolozsvári Mikes-gimnázium tanára ❊ Kniezsa István dr., a budapesti Pázmány Péter-tudományegyetem ny. r. tanára ❊ Mikó Imre dr., országgyűlési képviselő ❊ Paku Imre, író, Hódmezővásárhely ❊ vitéz Rajty Tivadar dr., a kolozsvári Ferenc József-tudományegyetem ny. r. tanára ❊ Szakács Gusztáv, az Erdélyrészi Gazdasági Tanács titkára ❊ Szőcs Lajos, tanár, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület előadója ❊ Zathureczky Gyula, az Ellenzék felelős szerkesztője.

A KIADÓHIVATAL KÖZLEMÉNYE

Szemlénk megelőző számaiban felhívást tettünk közzé, hogy a HITEL 1936. évi 1., 2. és 4., valamint az 1937. évi 1. számát kiadóhivatalunk szívesen visszaváltja s e négy régi számért csereképpen készségesen felajánlja most megjelenő évfolyamunkat, illetve egyes számokért darabonként 2 P-t fizet. Amikor ezt a felhívásunkat ez alkalommal is megismételjük, közöljük az érdeklődőkkel, hogy az 1938., 1939. és 1940—41. évfolyamainkból még van nehány teljes és több hiányos sorozat, s azoknak ára: teljes évfolyamonként 8 P., illetve egyes számonként 2 P.

A HITEL ÚJABB KÜLÖNLENYOMATAI

Makkai László dr.: Balkáni és magyar elemek a magyarországi román társadalomfejlődésben.

Mikó Imre dr.: Erdélyi politika.

Ottlik László dr.: Szent István birodalma az új Európában.

Venczel József dr.: Erdély és az erdélyi román földreform.

Molter Péter: Falukutatás Bálványosváralján.

Albrecht Dezső: Magyarság a változásban.

Tamási Áron: Erdélyi jelentés a magyar szellem küzködéseiről.

László Dezső: Korszerű magyarság.

Venczel József: dr.: A székely népfelesleg.

Szabó István dr.: Az asszimiláció a magyarság történetében.

Zathureczky Gyula: Magyar politika Európában.

Tamás Lajos dr.: A román nép és nyelv kialakulása.

Martonyi János dr.: Közigazgatásunk reformja.

Szabó T. Attila dr.: A románok újabbkori erdélyi betelepülése.

Ifj. Boér Elek dr.: Nagy tér-gazdaság.

László Gyula: dr.: A magyar őstörténelem régészetéről.

Makkai László dr.: Északerdély nemzetiségi viszonyainak kialakulása.

Erdei Ferenc: Parasztságunk legújabb alakulása.

Zathureczky Gyula: A magyar szellem forradalma.

Malán Mihály: A szláv veszedelem.

Erdélyi Magyar Adatbank

HITEL
NEMZETPOLITIKAI SZEMLE
1942. NOVEMBER VII. ÉVF. 8. SZÁM

KORMÁNYZÓ ÉS KORMÁNYZÓHELYETTES

AZ IDEGEN MEGSZÁLLÁS huszonkét éve alatt kevés kérdés állott olyan távol az erdélyi magyarság új nemzedékének érdeklődésétől, mint a magyar alkotmány világháború utáni fejlődése. Térben hermetikusan elzárva a trianoni országtól, időben elszakadva a magyar alkotmányfejlődéstől — éppen amikor az legválságosabb pontjához jutott, — Erdélyben felnőtt huszonkét új korosztály, mely az állami iskolákban csak azt tanulta, hogy az alkotmány Magyarországon a feudális osztályuralom hatalmi eszköze. De nemcsak ellenségeink, hanem mi magunk is nagyban hozzájárultunk ahhoz, hogy közjogunk hitelét a magyarság gondolkozó rétege előtt lerontsuk. A kiegyezési kor nagy közjogi küzdelmeinek ellenhatásaképpen Trianon után közmeggyőződéssé vált az a nagyon tiszteletreméltó álláspont, hogy a dualizmus békés évtizedei alatt elmulasztottuk a magyarság tudatos faji és gazdasági megerősítését és helyette »*meddő közjogi viták*« kötötték le a kormány, az országgyűlés és a nemzet figyelmét. Ennek a tételnek az első része tökéletesen megállja a helyét s az államhatalomtól megfosztott erdélyi magyarság huszonkét éves harca kisebbségi sorsban éppen arra irányult, hogy átmentse az erdélyi magyarság szellemi és vagyonállagából mindazt, ami a liberálizmus nagy értékpazarlása után még megmaradt. A tétel második részével azonban könnyen úgy járhatunk, mint a bába, aki a fürdővízzel a gyermeket is kiönti.

Való igaz az, hogy a kiegyezés értelmezése körüli jogi szőrszálhasogatás a közérdeklődést sokkal fontosabb kérdésektől vonta el s a hadsereg fejlesztését az obstrukció a vezénylési nyelv körül folyó vitákkal akadályozta meg, ami viszont a világháború alkalmával vezetett szomorú eredményekhez. De a közjogi gondolkozás elfajzásai és túlzásai miatt meddőnek bélyegezni és elvetni mindazt az értéket, ami a magyarság kitünően fejlett jogérzékében rejlik, éppen olyan rombolás volna, mint megnyitni az ország kapuit a kivándorló magyarok számára. Jogász nemzet vagyunk, bár ezt a megállapítást újabban inkább gúnyos formában szokták használni. De ez a jogászkodás történelmünk folyamán gyakran az egyetlen szellemi erő volt, ami a nemzetet össze tudta tartani. Mohács után *Werbőczy Hármaskönyve* biztosította a jogegység útján a kettő-

Erdélyi Magyar Adatbank

szakadt ország szellemi egységét. Világos után *Deák*nak az ősi alkotmányban gyökerező közjogi konstrukciói emeltek védőgátat az idegen abszolutizmus ellen. A magyar szokásjog és tételes jog épen olyan sajátos terméke a nemzetnek, mint az irodalom, művészet vagy tudomány és milyen szükség van ezeknek a nemzeti különlegességeknek a kihangsúlyozására éppen a mi századunkban, amikor az európai újjárendezésekkel járó uniformizálást csak az éli túl, ami a népek széles rétegében és távoli multjában mélyen benne gyökerezik. Ha a mi történelmi alkotmányunk az — *Teleki Pál* szavaival élve —, ami a törvényekből a nép vérébe átment, akkor alkotmányos érzésünk nemzeti öntudatunknak is fokmérője. A második ezredév küszöbén álló magyar államiságnak egy akármilyen Európában is csak addig van átütő ereje, amíg a nemzet kitart a szellemében, kultúrájában, alkotmányában rejlő sajátos egyénisége mellett s ezt a keveset mindenkivel szemben megvédi, »ahogy lehet«.

EZEK A GONDOLATOK foglalkoztatnak akkor, amidőn a magyar alkotmány sarkalatos intézménye, a kormányzóság s az ezt kiegészítő kormányzóhelyettesi intézménynek napjainkban annyira időszerű kérdéseit tesszük vizsgálat tárgyává. Amikor a kormányzói intézmény új formájában megszületett, Magyarország, ha jogilag nem is, de ténylegesen már elvesztette az utódállamok által megszállt területeket. Még magyar fennhatóság alatt álltunk, mikor *IV. Károly* király híres eckartsaui levelében 1918 november 13-án kijelentette, hogy minden részvételről az államügyek vitelében lemond. Csak éppen a trónról nem mondott le, amihez különben az 1867 : III. tc. szerint az országgyűlés hozzájárulása is szükséges lett volna. Az országgyűlés képviselőháza három nap mulva kimondotta feloszlatását, a főrendiház pedig — sokkal óvatosabban — »tanácskozásait berekesztette«. A törvényhozás két tényezője, a király és az országgyűlés tehát félreállt az útból és szabad folyást engedett az eseményeknek, amelyek a »*népköztársaság*« és »*tanácsköztársaság*« viszontagságain át a belső szétzüllés és az ellenséges megszállás felé sodorták az országot. A proletárdiktatura bukása után az ország király, törvényes kormány és országgyűlés nélkül állott s *Friedrich István* ad hoc miniszterelnök sajátmagát jelölte meg az egyedüli jogforrásnak. Ebben a kényszerhelyzetben a kormány a nemzethez fordult, mint az állami élet ősi forrásához s a rendeleti úton életbe léptetett általános és titkos választójog (5984—1919. M. E. sz. rendelet) alapján nemzetgyűlést választottak, mely az 1927-ig terjedő átmeneti időre az országgyűlés szerepét vette át.

A nemzetgyűlés, mint »*a nemzeti szuverénitás kizárólagos törvényes képviselete*«, legelső feladatának az alkotmányosság helyreállítását és az államfői hatalom gyakorlásában beállott hiány pótlását tekintette. Az államfő kérdésében a nemzetgyűlés elvileg ragaszkodott az ősi királysághoz, de a gyakorlatban nem tudott szabadulni attól a hatástól, amit a nyugati demokráciák győzelme Európa új és újjáalakuló államaira gyakorolt. Az e tárgyban ho-

Erdélyi Magyar Adatbank

zott 1920 : I. tc. indokolása hangsúlyozza, hogy a *IV. Károly* király eckartsaui levele olyan kérdéseket vet fel, amelyeknek az alkotmányjogi és külpolitikai következményeit a nemzetgyűlés kellő megfontolás után csak akkor vonhatja le, ha a megszállott területek képviselői is megjelenhetnek. Mivel azonban addig is, amíg a nemzetgyűlés az államfői hatalom gyakorlásának miként jét végleg rendezi, gondoskodni kell az államfői teendők ellátásáról, a törvény kimondja, hogy a nemzetgyűlés a magyar állampolgárok közül titkos szavazással kormányzót választ. A kormányzói intézmény sokféle formájával találkozunk történelmünk folyamán, mint a király személyének vagy a királyi szerv helyettesítésére szánt intézménynyel. Az indokolás is szívesen hivatkozik *Hunyadi János* és *Szilágyi Mihály* kormányzóságára, mint kiinduló pontra. De az a körülmény, hogy a kormányzót a törvényszentesítés joga nem illeti meg, hogy a nemzetgyűlést nem napolhatja el és csak akkor oszlathatja fel, ha munkaképtelenné vált, hogy hadat csak a nemzetgyűlés előzetes hozzájárulásával izenhet, hogy nemességet nem adhat, a főkegyúri jogokat nem gyakorolhatja, általános kegyelmet nem adhat s végül, hogy a kormányzót a nemzetgyűlés felelősségre vonhatja, inkább a köztársasági elnök jogkörére emlékeztet. A külföldi szemlélő joggal vethette fel a kérdést a magyar titokra vonatkozóan: »république ou royaume?« Találóan mondja *Csekey István,* hogy az 1920-as törvényhozó mintegy *»m. kir. köztársaságot«* teremtett.

Vitéz nagybányai Horthy Miklós, Magyarország kormányzójának személye és az államot a felemelkedés útján elindító országlása kétségtelenül nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy az 1920 : XVII. tc., az 1926:XXII. tc., az 1933:XXIII. tc. és az 1937:XIX. tc. a kormányzói jogkört szélesen kiterjesztette. A kormányzó ma már nemcsak elvileg, hanem gyakorlatilag is a legnagyobb részben a király jogkörét gyakorolja azzal a különbséggel, hogy a törvényszentesítési jog helyett a törvényt kétszer visszaküldheti az országgyűlésnek; fenyegető veszély esetében az országgyűlés utólagos hozzájárulásával is izenhet hadat; nem adományozhat nemességet; nem gyakorolhatja a főkegyúri jogot s csak a miniszteréknek és az állami számvevőszék elnökének nem kegyelmezhet meg. A *IV. Károly* távozásával beállott közjogi provizórium tehát állandósult és az 1920 : I. tc.-ben létesített kormányzóság az első világháborút követő rendkívüli időkhöz idomulva, alkotmányunknak egészen sajátos, *sui generis* intézményévé fejlődött ki. Gábor Gyula a kormányzói méltóság történetéről írott munkájában huszonkét nevet sorol fel, amelyekkel a magyar kormányzókat a történelmi kútfők illetik. Hunyadi János *gubernator generalis,* Zsigmond *dominus,* Werbőczy *locumtenens,* Kanizsai János érsek *vicarius generalis,* Bethlen Gábor *princeps,* II. Rákóczi Ferenc *vezérlő fejedelem,* Eleonóra császárné *rectrix,* Kossuth Lajos *kormányzó* elnök néven szerepel. Mindenik név más jogállást és hatáskört fejez ki, de a gyámkormányzók és helytartó kormányzók közül magasan kiemelkedik a mai kormányzói intézmény, amelyben a kormányzó az állami főhatalmat nem a kiskorú vagy távollevő király helyett, sőt nem is a detronizált király ellen, hanem *»önjogán«* gyakorolja azzal a foko-

Erdélyi Magyar Adatbank

zatosan kiépített jogkörrel, amit a nemzet egyre növekvő bizalma és hálája ruházott át reá.

Közjogi törvényhozásunk tehát tervszerűen kiépítette a kormányzói intézményt, — *Tomcsányi Móric* szerint az ősi alkotmány által megengedett legszélsőbb határig, — csak a kormányzó helyettesítéséről nem gondoskodott olyan mértékben, amilyenben a király helyettesítése alkotmányunkban intézményesítve volt. A közjogi irodalom erre a hiányra már régóta rámutatott s *Csekey István* és *Juhász József* amellett foglaltak állást, hogy a kormányzó helyettesítésével egy személyt bízzanak meg, *Ottlik László, Polner Ödön, Tomcsányi Móric* és *Zsedényi Béla* pedig testületi szerv mellett nyilatkoztak, mely a helytartótanács vagy kormányzótanács nevet viselné és az ország fő méltóságaiból állana. Az 1937 : XIX. tc. a helyettesítésről mindössze arra az időre — rendes körülmények között nyolc napra — gondoskodott, ami a kormányzói szék megüresedésétől az új kormányzó eskűtételéig terjed. Erre az időre az államfőt az »*országtanács*« helyettesíti, ennek pedig a miniszterelnök, az országgyűlés két házának elnökei, a hercegprímás, a Kuria és Közigazgatási bíróság elnökei, valamint a honvéd vezérkar főnöke a tagja. Az országtanács legfontosabb feladata az új kormányzó megválasztásának előkészítése, akinek az eskűtételéig a kormányzói jogkört — bizonyos korlátozásokkal — szintén az országtanács gyakorolja. A törvény azonban nem intézkedett a kormányzó helyettesítésére vonatkozóan abban az esetben, ha a kormányzó távollét, betegség vagy fáradtság miatt jogkörét, vagy annak egy részét nem tudja gyakorolni.

A király helyettesítése történelmünk folyamán többféle módon történt. Már az árpádházi királyok korában a szláv mintára szervezett *ifjabb királyság* intézménye oda vezetett, hogy a trón várományosa az ország egy részén az állami főhatalmat önállóan gyakorolta, sőt az öreg király ellen hadat is viselt, mint az ifjú *István* és apja *IV. Béla*, akinek a halálával különben az ifjabb királyság véget is ért. A király helyettesítésére szolgált a női uralkodóink által létesített *kormánytársi* intézmény, ami abban állott, hogy *Anjou Mária* férjét *Zsigmondot*, *Mária Terézia* pedig az országgyűlés hozzájárulásával férjét, *Lotharingiai Ferencet* társuralkodónak fogadta. *Zsigmond* nehány év mulva saját magát koronáztatta királlyá, *Ferenc* azonban az 1741 : IV. tc.-ben szűkre szabott hatáskörében és felesége erős egyénisége mellett sohasem tudott az államfői hatalom gyakorlására döntő súllyal befolyni. Maga a kormányzói intézmény is eredetileg a király helyettesítésére alakult. Kezdetben a király rendelt kiskorú utóda mellé *gyámkormányzót*, mint *Imre* király *III. László*nak öccsét, *András*t, vagy *V. István Kún László*nak *Erzsébet* királynét, később azonban az országgyűlés választott gyámkormányzót, mint a kiskorú *V. László* mellé *Hunyadi János*t és *Mátyás király* mellé *Szilágyi Mihály*t. Máskor a király távolléte esetére nevezett ki helytartót, mint *I. Ferdinánd* csehországi tartózkodásának idejére nővérét, *Máriát*, *II. Lajos* özvegyét, sőt az is előfordult, hogy a jelenlevő és nagykorú király alkotmányellenesen kormányzót jelölt ki, mint *Zápolya János*, aki a gyászos emlékű

Erdélyi Magyar Adatbank

Grittit nevezte ki az ország kormányzójának. A király helyettesítésének azonban a nádorságban korán kialakult az a törvényes formája, amihez a nemzet mindig ragaszkodott, valahányszor a királyok a politikai érdeknek megfelelően helyetteseik megválasztása tekintetében ad hoc megoldáshoz folyamodtak.

A szláv *na dvor span* és a német *Pfalzgraf* mintájára nálunk is meghonosult *nádorispáni* tisztség alkotmányunknak egyik legősibb és legállandóbb intézményévé fejlődött ki. Az 1485. évi úgynevezett nádori cikkekben bontakozott ki a nádor teljes jogköre s azóta törvényeink úgy emlékeznek meg a nádorról, mint aki a király után a legfontosabb közjogi méltóságot viseli. A nádor a király állandó helyettese, a helytartótanács, a főrendiház és a kir. Kúria elnöke, közbenjáró a király és a nemzet között, az országos hadak főkapitánya, a jászkún kerületek főkapitánya és főbírája s Dalmácia bírája, ő teszi a hercegprimással együtt a koronázáskor a király fejére a koronát. A király távollétében a végrehajtó hatalmat ő gyakorolja, mint helytartó, a kiskorú király mellett pedig mint gyámkormányzó a teljes királyi jogkör birtokába lép. Nagy kár, hogy a kiegyezéskor e közjogi intézményünk folytonossága megszakadt s az 1867 : II. tc. a nádorválasztást elhalasztotta mindaddig, amíg a nádori méltóság hatáskörét a felelős kormányzat elveivel összhangba nem hozzák. Ez pedig a mai napig sem történt meg.

A nádori intézmény felújítását az első világháború után közjogi irodalmunk állandóan sürgette. *Egyed István* már 1920-ban a király helyettesítésére a nádorság felélesztését javasolta. A kormányzói jogkör reformjáról *Csekey* tanulmánya nyomán meginduló vitában *Tomcsányi* a nádorságot a régi alkormányzói intézmény formájában kívánta életre kelteni, *Ottlik* viszont azt hozta javaslatba, hogy a mostani kormányzót válasszák meg nádornak s ebben a minőségében a kormányzó-nádor királyi jogokat gyakoroljon.

AMIKOR A KORMÁNYZÓ HELYETTESITÉSÉNEK KÉRDÉSE már nemcsak közjogászaink körében képezte vita tárgyát, hanem eljött a politikai szükségessége annak, hogy a helyettesítésről gondoskodás történjék, a törvényhozó az előtt az alternativa előtt állott, hogy e célra felújítsa-e valamelyik történelmünk homályába vesző jogintézményünket, vagy pedig önálló megoldást keressen az egyre sürgető probléma megoldására? A király helyettesítésének módjai közül a kormánytársi intézmény néhány jellegzetes vonását felhasználták a kormányzóhelyettesi intézmény megalkotásánál, anélkül azonban, hogy a törvényjavaslat indokolásában erre utalás történt volna. A nádori intézmény felújítása elől azzal tért ki a javaslat indokolása, hogy ennek a felelős kormányzat elveivel való összeegyeztetése olyan messzemenő alkotmányjogi változtatásokat igényelne, hogy arra a mai forrongó idők nem alkalmasak. A nádori intézmény egyébként a kormányzói méltósággal nem összeegyeztethetetlen, mert *Hunyadi János*nak is volt nádora, előbb *Héderváry Lőrinc*, majd *Garai László* személyében s a nádor jelölésének joga mai kormányzónkat is megilleti. A kormányzó helyettesítésének példáit sem méltatta sok figyelemre az indokolás, pedig a kormányzói intéz-

Erdélyi Magyar Adatbank

mény kísérő jelenségeként történelmünk folyamán többször is találkoztunk az alkormányzói tisztséggel, amit *Hunyadi János* idejében *Újlaki Miklós* erdélyi vajda, *Bocskai István* alatt *Illésházy István*, *II. Rákóczi Ferenc* mellett *Bercsényi Miklós*, *István* főherceg kormányzó-nádorsága idején pedig *ludányi Bay György* alnádor viselt. A kormányzóhelyettesről szóló 1940 : II. tc. javaslatának indokolása e történelmi példák mellett elhaladva, abból az alapjában véve helyes elgondolásból indult ki, hogy mivel a mai kormányzói intézmény sem azonos a történelmünk folyamán előforduló kormányzóságokkal, a kormányzó helyettesítéséről is *sui generis* intézmény útján fog gondoskodni.

Bárdossy László miniszterelnök az országgyűlés képviselőházának és felsőházának 1942. évi február 9-iki ülésén terjesztette be »*a kormányzóhelyettesről*« szóló törvényjavaslatot, amit a két ház a sürgősség kimondása mellett február 15-ig általánosságban és részleteiben letárgyalt és el is fogadott. Ellenvélemény csak a képviselőházban hangzott el a jobboldali ellenzék részéről, mely a törvényjavaslatban az államfői hatalom megosztását látta, a mai országgyűlést pedig összetétele miatt illetéktelennek jelentette ki ilyen nagyhorderejű kérdés tárgyalására. A miniszterelnök a képviselőházban előadta, hogy a javaslat időszerűségét kormányzó urunk magas életkora adja meg s bár a kormányzó ereje és egészsége töretlen, a nemzetet nem lehet kitenni annak, hogy esetleges betegség idején váratlan helyzet előtt találja magát. Hangsúlyozta, hogy a kormányzóhelyettesi intézmény *fakultativ jellegű* s a javaslatban gondoskodás történt az iránt, hogy a kormányzóval teljes összhangban működjék.

Az 1942 : II. tc.-ben létesített kormányzóhelyettesi intézmény a kormányzónak csak szükség esetén működésbe lépő és minden tekintetben alárendelt szerve. Az országgyűlés csak a kormányzó kívánságára választ helyettest s ha a kormányzó ajánlási jogával élt, csak az általa jelölt, legfeljebb három személy közül. A kormányzóhelyettes megválasztásához a kormányzó megerősítése szükséges és a kormányzóhelyettes eskűjében a kormányzónak hűséget fogad. A kormányzóhelyettes jogkörét is úgy igyekezett megállapítani a törvényhozó, hogy az államfői hatalom gyakorlásának egységét megőrizze, de ugyanakkor szükség esetére a helyettesnek komoly hatáskört biztosítson. A törvény kimondja, hogy a kormányzóhelyettest azalatt az idő alatt, amíg a kormányzót tisztének személyes ellátásában távollét, betegség vagy más ok akadályozza, úgyszintén a kormányzói tiszt megüresedése esetében, amíg az új kormányzó az eskűt le nem teszi, a kormányzói hatalomban foglalt jogoknak a kormányzó nevében való alkotmányos gyakorlása megilleti, *kivéve az utódajánlási jogot*. A kormány kötelessége az országot és az országgyűlést tájékoztatni arról, hogy a kormányzóhelyettes melyik naptól kezdve és meddig gyakorolja a kormányzói jogkört. Ezzel az 1937 : XIX. tc.-ben létesített országtanács jogköre is lényeges változást szenved. Ha ugyanis a kormányzói szék megüresedésekor van kormányzóhelyettes, akkor az országtanács működési köre csak az új kormányzó megválasztásának előkészítésére

Erdélyi Magyar Adatbank

terjed ki és az új kormányzó eskűtételéig a kormányzói jogkört a kormányzóhelyettes gyakorolja. De az 1942 : II. tc. azt is megengedi, hogy ha van kormányzó és nincs távol, sem pedig nem beteg, akkor is a miniszterelnök ellenjegyzésével megbízhatja a kormányzóhelyettest, hogy a kormányzói hatáskörbe tartozó egyes tennivalókat a kormányzó nevében elvégezhessen. Ez a megbízás, ami iránt közjogászok és politikusok egyaránt aggályukat nyilvánították, bármikor visszavonható. A javaslat indokolása viszont hozzáteszi, hogy e rendelkezés célja csupán a *kisebb jelentőségű* kormányzati teendőkkel járó munkatehertől mentesíteni a kormányzót. Az új kormányzó megválasztásával a kormányzóhelyettes tiszte is megszűnik.

Noha alkotmányunknak egyik alapelve az, hogy az országnak nem lehet egyszerre két királya *(correx)* s a király az állami főhatalmat *személyesen* gyakorolja (1867 : VII. tc.), a multban is találkozunk a kormányzóhelyettes jogkörére emlékeztető rendelkezésekkel. A király helyettese a nádor volt, akit szintén a király jelölése alapján két római katolikus és két protestáns férfi közül az országgyűlés választott meg (1608 : III. tc.). A királyt távolléte esetében a nádor helyettesítette, anélkül azonban, hogy a legfelsőbb felségjogokat, mint a törvényszentesítés, jószágadományozás, főpapok kinevezése, nemesítés, kegyelmezés, gyakorolhatta volna (1485 : X. tc.). Az 1942 : II. tc. csak az utódajánlási jogot nem adja meg a kormányzóhelyettesnek, de ha tekintetbe vesszük, hogy az itt felsorolt felségjogok közül mindössze a kegyelmezés illeti meg bizonyos korlátozásokkal a kormányzót, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a kormányzóhelyettes jogköre nem nagyobb, mint a király távollétében a helytartó-nádoré volt, sőt lényegesen kisebb, mint a gyámkormányzó-nádoré, mivel ez utóbbit a teljes királyi hatalom gyakorlása illette meg (1485 : II. tc.). A kormányzóhelyettes hatáskörére vonatkozó rendelkezések a kormánytárs szerepére emlékeztetnek, aki a király megbízásából, annak akadályoztatása esetében is gyakorolhatott bizonyos királyi jogokat, de hatalma szintén csak a király életének idejére szólt és az ő tetszéséig tartott (1741 : IV. tc.).

A KORMÁNYZÓ ÉS KORMÁNYZÓHELYETTESI INTÉZMÉNYT tehát sikerült összhangba hozni. A törvény ugyanakkor arról is gondoskodni akart, hogy az országgyűlés által képviselt *nemzet jogai* se szenvedjenek csorbát. A kormányzóhelyettest az országgyűlés választja meg, éppen úgy, mint a kormányzót. Az országgyűlés keze azonban itt jobban meg van kötve, mert amíg az új kormányzó megválasztásánál mind a régi kormányzó, mind az országgyűlés háromhárom személyt jelölhet, addig kormányzóhelyettes-jelölési joga csak a kormányzónak van s az országgyűlés ebben az esetben legfeljebb annyit tehet, hogy vagy megválasztja, vagy nem választja meg a kormányzó jelöltjét. Előfordulhat természetesen, hogy a kormányzó nem él ajánlási jogával, mint az az 1942 február 19-i választás alkalmával történt s az országgyűlésnek csak ebben az esetben áll módjában jelöltet állítani, tehát mindössze *subsidiárius* jelölési joggal rendelkezik. *Tomcsányi* ezt a megoldást elvi szempontból nem tartja egészen sikerültnek és az országgyűlés jogkörének szűkítését

Erdélyi Magyar Adatbank

látja benne. A javaslat viszont azt hozza fel indokolásképpen, hogy a kormányzó és kormányzóhelyettes között teljes összhangnak kell uralkodnia és ezért engedtek döntő befolyást a kormányzónak helyettese kiválasztása tekintetében. Egyébként a nádort is a király jelöltjei közül választották a karok és rendek.

A választási eljárás tekintetében két rendelkezés képezheti vita tárgyát. Az egyik megegyezik, a másik eltér a kormányzóválasztás szabályaitól. Ha a kormányzó olyankor kívánja a kormányzóhelyettes megválasztását, amikor az országgyűlés nincs együtt, akkor az 1937 : XIX. tc.-nek a kormányzó választására vonatkozó rendelkezései irányadók. Vagyis, ha az új képviselőház megválasztása a kormányzói kívánság nyilvánításától számított nyolc napon belül nem fejeződik be, a régi, *feloszlatott országgyűlést* kell kormányzóhelyettes-választói együttes ülésre összehívni. Bár kevés a valószínűsége annak, hogy a kormányzóhelyettes választása éppen arra az időre essék, amikor az országgyűlést feloszlatták, mégis a kormányzó választásánál éppen úgy, mint helyettesének megválasztásánál célszerűbb volna ebben az esetben az új országgyűlés megalakulását bevárni, mint egy mandátumot veszített szervet felújítani.

A szavazás elvileg titkos, de ha a két ház határozatképes együttes ülésén az országgyűlés egyértelmű akarata *közfelkiáltásban* kétséget kizáró módon megnyilatkozik, az elnök megválasztott kormányzóhelyettesnek jelenti ki azt, aki iránt az országgyűlés bizalma közfelkiáltásban megnyilatkozott. A törvény itt az utolsó nádorválasztások hagyományaihoz tért vissza. *Sándor-Lipótot* 1790-ben, *Józsefet* 1796-ban és *Istvánt* 1847-ben szintén közfelkiáltással választották meg az ország palatinusának. A kormányzóválasztás azonban az 1937 : XIX. tc. szerint is titkos szavazással történik s ha a kormányzóhelyettes választásánál a kormányzónak indokoltan nagyobb befolyást biztosítottak, akkor ennek ellensúlyozása az lehetett volna, hogy az országgyűlés akaratának szabad megnyilatkozása a közfelkiáltásban megnyilvánuló lélektani hatással se korlátoztassék. A javaslat indokolása is érzi ennek az egyensúlynak a megbomlását s ezért a kormányzóhelyettes megválasztását bizonyos minősített többséghez köti.

A választási eljárás egyébként a kormányzóválasztáséhoz hasonló. A határozatképességhez éppen úgy, mint a kormányzóválasztásnál, mind a képviselőház, mind a felsőház tagjai háromötödének jelenléte szükséges. Határozatképtelenség esetében másnap már háromszáz törvényhozó jelenlétében is lehet kormányzóhelyettest választani, ami annyiban tér el a kormányzóválasztó együttes ülés határozatképességétől, hogy ez utóbbi esetben az újabb ülésen mind a két ház részéről száz-száz tag jelenléte szükséges. A létszámemelést az országgyűlés tagjainak az országgyarapodással való növekedése indokolja, a másik különbség viszont arra vezethető vissza, hogy egyik ház tartózkodása ne akadályozhassa meg a kormányzóhelyettes választást.

Ha a kormányzó ajánlási jogával élt, az elnök csak akkor jelenti ki kormányzóhelyettesnek az ajánlott személyt, ha az *igen* szavazatok száma az összes szavazatok felét és egyben az ülés meg-

Erdélyi Magyar Adatbank

nyitásakor jelenlevő tagok számának kétharmadát meghaladja. Az 1937 : XIX. tc. szerint a határozatképes együttes ülés általános többsége is elegendő a kormányzó megválasztásához. Ha a kormányzó által ajánlott személy, vagy több személy ajánlása esetében ezek közül valamelyik az ismételt szavazáson sem kapja meg a törvény által előírt szavazatszámot, a kormányzóhelyettes-választást *meghiusultnak* kell tekinteni.

Ha a kormányzó nem élt ajánlási jogával, az országgyűlés minden százötven tagja ajánlási íven jelölhet egy személyt a kormányzóhelyettesi tisztségre. A kormányzóválasztásnál ezzel szemben, ha a kormányzó jelölési jogával nem élt, vagy az országgyűlés is kíván jelölési jogával élni, a jelölés is titkos szavazás útján történik. Jelöltnek tekintendő az a legfeljebb három személy, aki a legtöbb szavazatot kapta, de legalább ötven szavazatot kapott. A kormányzóválasztásnál a szavazást mindaddig kell folytatni, amíg legalább egy jelölt ötven szavazatot nem kap, míg a kormányzóhelyettes választásánál, ha a jelölő aláírások száma egyetlen személy tekintetében sem éri el a százötvenet, a kormányzóhelyettes-választást meghiusultnak kell tekinteni. Az eltérés azzal magyarázható, hogy kormányzót mindenképpen kell választani, mert az országnak nem érdeke, hogy az államfői szék üresen álljon, a kormányzóhelyettesválasztást azonban az országgyűlés súlyosabb következmények nélkül elháríthatja magától, ha nem tartja időszerűnek. Amikor csak egy jelölt van és a jelölő-íven szereplő aláírások meghaladják az együttes ülés megnyitásakor jelenlevő törvényhozók számának kétharmadát, az elnök az illetőt jelenti ki kormányzóhelyettesnek. Ellenkező esetben szavazást rendel el.

A másik biztosíték, amit a törvény a kormányzóhelyettesi intézménnyel kapcsolatban a nemzetnek adott, *a miniszterelnök ellenjegyzése*. A kormányzónak a kormányzóhelyettes személyére vonatkozó ajánlását a miniszterelnöknek kell ellenjegyeznie. A kormányzó utódajánlásánál miniszteri ellenjegyzés nem szükséges. Miniszterelnöki ellenjegyzés kell akkor is, ha a kormányzóhelyettest megbízza a kormányzói hatáskörbe tartozó egyes tennivalók ellátásával. A kormányzóhelyettes törvényes működésének biztosítéka némileg az is, hogy a kormány köteles közzétenni a kormányzóhelyettes kormányzót helyettesítő tevékenységének kezdetét és végét.

Végül a kormányzó és kormányzóhelyettes jogállása abban is különbözik egymástól, hogy míg a kormányzó felelősségre vonhatóságát az 1937 : XIX. tc. megszűntette, a kormányzóhelyettes ellen bírói vagy más *eljárást lehet indítani*, de amíg a kormányzót helyettesíti, csak az országgyűlés, egyébként pedig a kormányzó felhatalmazásával. Különben a kormányzóhelyettest, tekintet nélkül arra, hogy a kormányzói hatalmat gyakorolja-e vagy sem, ugyanaz a büntetőjogi védelem illeti meg, mint a kormányzót. A kormányzóhelyettes is viseli a *főméltóságú* címet.

A KORMÁNYZÓHELYETTESI INTÉZMÉNY kiegészíti és alátámasztja a kormányzói intézményt, amelyhez a magyar haza felemelkedése és többszörös meggyarapodása fűződik. A trianoni békepa-

Erdélyi Magyar Adatbank

rancs elvette az ország területének háromnegyed, lakosságának kétharmad részét, de visszaadta Magyarország függetlenségét és véget vetett az idegen uralkodócsalád több évszázados uralmának. A magyarság érdeklődésének és erejének jelentékeny részét évszázadokon át a királlyal és a kamarillával folytatott küzdelmek kötötték le. Trianon után ez a közjogi vita tárgytalanná vált, mert a nemzet megkapta méltó vezetését a kormányzói intézményben, amelynek a jogkörét önként terjesztette ki s az európai fejlődésnek megfelelően, alkotmányunkra annyira jellemző rugalmassággal a kormányzót a köztársasági elnök alárendelt szerepéből az ország valóságos tekintélyurává emelte. Ezt az alkotmányos fejlődést tetőzi be a kormányzóhelyettesi intézmény s vitéz nagybányai Horthy István kormányzóhelyettessé történt megválasztásával nemcsak nemzeti kormányzóságunk, de a saját vérünkből választott előljáró elve is újabb megerősítést nyert. Ha igaz az, hogy minden intézmény lelkét az azt képviselő személy adja meg, akkor a kormányzói és kormányzóhelyettesi intézmény is éppen olyan szerves részévé vált alkotmányunknak, mint amilyen kitörölhetetlenül a két Horthy — az egyik életével, a másik halálával — belevéste nevét a magyar történelembe.

MIKÓ IMRE

Irodalom. A kormányzóhelyettesi intézményről az 1942 : II. tc. javaslatának indokolásán és parlamenti vitaanyagán kívül (Képviselőházi irományok 598. és 601. sz., Képviselőházi értesítő 241—245. ülés. Felsőházi értesítő 60. ülés. A Felsőház és Képviselőház 1942 február 19.-i együttes üléséről kiadott értesítő.) a magyar közjogi irodalomban csak három önálló tanulmánnyal találkozunk. Ezek: *Antal István:* Kormányzóhelyettesi intézmény. Országépítés, 1942. február 15., II. évf. 4. sz., 1—2. l.; *Egyed István:* Kormányzóhelyettes. Magyar Szemle, 1942. június, XLII. évf., 6. (178.) sz., 281—288. l.; *Dr. Tihanyi Lajos:* Történelmi alkotmányunk és a kormányzóhelyettesről szóló 1942. évi II. törvénycikk. Magyar Jogászegyleti Értekezések és Egyéb Tanulmányok. 1942. X. évf., 1—2. (XXXVI—VII.) sz., 11—20. l. Az 1942 : II. tc.-ket tárgyalja *Tomcsányi Móric* közjogának legújabb kiadásában (Magyarország közjoga, 4. kiadás, Budapest, 1942. 348—350 l.)

A kormányzó helyettesítésének kérdése a kormányzói jogkör reformjával kapcsolatban, *Csekey István* tanulmánya nyomán (A kormányzói jogkör kiterjesztése, Magyar Szemle, XXIX. k., 1937. 1. sz., 5—16. l.) megindult vitában is felmerült s a hozzászólók egy része ebben a kérdésben is megnyilatkozott. Így: *Tomcsányi Móric:* Az alkotmányreformról. Magyar Jogi Szemle, XVIII. k., 1937., 3. sz., 89—96. l.; *Ottlik László:* A kormányzói intézmény reformja. Magyar Szemle, XXIX. k., 1937., 3. sz., 212—222. l.; *Polner Ödön:* A kormányzói jogkör kiterjesztésének kérdése. Magyar Jogi Szemle, XVIII. évf., 1937. 3. sz., 96—101. l., *Zsedényi Béla:* Üresedés és utódlás a kormányzói tisztben. Miskolci Jogászegylet Könyvtára. Új sorozat, 23. sz., 1937., 13. l.: *Juhász József* egyik tanulmányában már a kormányzóhelyettes elnevezést is használja (Kormányzói jogkör és a kormányzóhelyettesi intézmény. Országút, II. évf., 1936, 2. sz., 3—6. l.) A kormányzói jogkör kérdésének irodalmát egyébként összefoglalta *Csekey István:* A kormányzói jogkör reformja c. munkájában (Acta litterarum ac scientiarium reg. Universitatis Hung. Francisco-Iosephinae. Sectio Juridico-Politica. Tom. X. Facs. 5. Szeged, 1937., 156—161. l.). E bibliográfia lezárása után jelent még meg *Bölönyi József:* Az 1937:XIX. tc. a kormányzói jogkör kiterjesztéséről és a kormányzóválasztásról. Budapest, 1937. Végül ki kell még emelnünk a kormányzói intézmény irodalmából *Gábor Gyula* monográfiáját: A kormányzói méltóság a magyar alkotmányjogban (Budapest, 1932), mely a kormányzói és alkormányzói intézményt történelmi kifejlődésében tárgyalja.

Erdélyi Magyar Adatbank

A MAGYAR NEMZETISÉGI POLITIKA

A NEMZETISÉGI KÉRDÉST méltán nevezhetjük minden magyar politika sarkpontjának és próbakövének. Nemzetiségi politikánk legmagasabb megfogalmazásában európai küldetésünk lényege is bennerejlik: megteremteni a békés együttélés lehetőségét Délkelet-Európa különböző népei között. Ez a feladat azonban rendkívül bonyolult és súlyos következményű, mert nemcsak a jelenlegi, hanem a szentistváni magyar határokon is túlnyúlnak olyan etnikai határvonalak, amelyeknek népei a határokon túl önálló államot alkotnak. Akármelyik égtáj felé fordítjuk szemünket, mindenütt ugyanezt a jelenséget látjuk. S tisztában kell lennünk azzal, hogy részünkről valamely népcsoport számára a nemzetiségi jogok legteljesebb státusának megadása sem közelítheti meg azt a teljességet, amelyet a saját nemzetiségű állam biztosít. Az utolsó száz esztendő nemzetiségi harcai Magyarországon — a hazai német népcsoportok kivételével — nem annyira kisebbségi jogokért folytak, mint abból a célból, hogy az elnyert új keretekben felerősödve annál könnyebben biztosíthassák az egyesülés lehetőségét a magyar határokon túl, de a velük összefüggő etnikumban élő államalkotó testvéreikkel. A nemzetiségek politikájában tehát mindig meghúzódott és ha arra lehetőség nyílott, nyíltan kifejezésre jutott az irredenta. A magyar nemzetiségi politikának így az ország határain belül élő nemzetiségek és az államalkotó magyar nemzet szimbiozisának megteremtése mellett állandóan az ország integritásának megőrzésére is gondolnia kellett és kell ma is. A nemzetiségi kérdés rendkívül összetett volta és a nemzetiségi politika kényszerű kettőssége — eltekintve olyan külső hatótényezőktől, mint amilyen például a bécsi udvar bifurkáló politikája volt — Magyarország számára rendkívüli mértékben megnehezítette ennek a kérdésnek megoldását. Különösen a gyakorlati megvalósítás körül, amelyek tiszta elvek alapján történtek, merültek fel állandóan nehézségek, hiszen a nemzetiségek végső célja irredenta törekvéseik elérése, azaz az országtól való területi elszakadás volt és így szükségképen elégedetlenek kellett, hogy legyenek, vagy legalábbis elégedetlenséget kellett, hogy mutassanak a magyarság még oly bőkezűségével szemben is, amellyel számukra a jogokat és életlehetőségeket biztosította.

A jelenlegi helyzetet csak a mult ismerete alapján ítélhetjük meg helyesen, ezért rövid pillantást vetünk a nemzetiségi kérdés fejlődésére.

A MAGYARSÁG, mint valamennyi vele egysorsú rokonnèp, a nagyobb nyomás elől Nyugat felé haladva meghódította az útjába kerülő népeket és szolgálatába állította azokat. Nomadizáló, pász-

Erdélyi Magyar Adatbank

torkodó életmódja mellett, ami gazdasági életformáját jelentette, a meghódított népeket nem igázta le, hanem vezetőikkel szövetséget kötött és az alantasokat gazdasági szolgálatokra kényszerítette, anélkül, hogy szokásaikban, erkölcseikben, vagy nyelvükben háborgatta volna őket. Az ilyen meghódolt népek a maguk értékeit magukkal hozva, rendszerint felolvadtak a hódító népben.

Amikor a magyarok jelenlegi hazájukat elfoglalták, itt olyan népelemek nem éltek, amelyek mint nemzeti kisebbségek számításba jöhettek volna. Különböző szláv népszilánkok éltek elszórtan az országban és miután olyan vezérük vagy fejedelmük nem volt, akikkel a magyarság az ázsiai szokásokhoz és hagyományokhoz híven megegyezést köthetett volna, ezek az apró népi szilánkok egyenként hódolva be a magyaroknak, felszívódtak a magyarságban éppen úgy, mint a később betelepülő besenyők és kúnok, akik a tatár népek nyomása elől menekültek az országba és kértek vendégjogot a magyar királyoktól. A kún és besenyő szokásjog még a XIII., illetve XIV. században is érvényben volt és a besenyőkkel kapcsolatban még Nagy Lajos király is hivatkozik „besenyő törvényeikre".

Ennél a magatartásnál természetszerűen tekintetbe kell venni azt, hogy a X—XIII. században számottevő nemzetiségek nem éltek az országban. A honfoglaláskor itt talált apró néptöredékek akkorára már teljesen elmagyarosodtak és csupán néhány elszórt német, vallon és francia teleppel találkozunk. A Balkán felől a Kárpátok vonulatán előnyomuló oláhokról a XIII. században történik először említés, amikor a délkeleti Kárpátok peremén nagyobb számban jelennek meg. A középkori magyar nemzetiségi politikára nézve talán a legjellemzőbb az, hogy míg az Erdélybe települő szászok számára készséggel megadta az önkormányzati jogok teljességét, mert értéket jelentettek az állam számára, addig a kiváló katonai szervezettel rendelkező és messzelátó politikai vezetés alatt álló német lovagrend veszélyét felismerve, hogy azok államot fognak maguknak alakítani: fegyverrel űzte el őket a végekről. Mint ismeretes, a német lovagrendnek ugyanez a nagymestere vonult lengyel fennhatóság alá és ott alakította meg lovagrend-államát, amelynek megalapítása Erdély szélein nem sikerült. Ennek a magyar magatartásnak a tanulsága, Szekfű Gyula szerint: „A magyarság elősegítette idegenek autonom életét, de nem saját kárára és veszélyére."

A középkori magyar államban kétféle okból nem beszélhetünk nemzetiségekről. Az egyik az az ok, hogy a középkor mai megfogalmazásában nem ismerte a nemzetiségi kérdést, a másik, hogy a középkorban Magyarország területén nem éltek számottevő mennyiségben kisebbségek. A X. és XI. században Magyarország úgyszólván teljesen magyar etnikumu volt és idegenek legfeljebb a hospesek voltak, majd a tatárjárás és az azt egy évszázaddal követő, három esztendeig tartó pestisjárvány után történt települések sem

Erdélyi Magyar Adatbank

jelentettek problémát, mert a magyarság az országban közvetlenül a mohácsi vész előtt is még 80—85%-os számarányban volt képviselve az ország lakosai között. A mohácsi vész, az azt követő török hódoltság, állandó háborúk és a céltudatos Habsburg telepítések következtében zuhant le a nagyhatalmi Magyarország nemzetiségileg olyan viszonyok közé, hogy a magyarság a különböző nemzetiségekkel szemben kisebbségben maradt az országban.

A török korszak után a magyarság mérhetetlenül megfogyatkozott számában. A törökdúlás pusztítására nézve jellemző, hogy míg 1552-ben Délbihar öt járásában 42.000 magyar lakott, a századfordulóra már csak 5.000 lakos maradt. Ezzel a nagyarányú pusztulással kapcsolatban azonban nem szabad a magyarságot illetően hamis szemléletbe esni, amelynek ellenérveit Szekfű Gyula „Rövid nemzetiségi történet" című művében a következőkben sorolja fel: „Aki a nemzetet népszámlálási statisztika „néptalaj"-nagysága vagy letöredezése és hasonló materiális eszközök közvetítésével szemléli, az tényleg azt hihetné, hogy a magyarság e korban árnyékká vált, kitörlődve az európai reálitások közül. A valóságban a török kor századaiban sokat szenvedett, sokat vesztett, de ahelyett, hogy elpusztult volna, a keresztény népek sorában oly magasra hágott, mint talán korábban sohasem. Történetünket és benne nemzeti nagyságunkat nem lehet a „népiség" kategóriáiba belegyömöszölni, nagyságunkat mindenkor a lélek s benne a politikai és műveltségi érték adta, mely ezekben a századokban sem tört meg, inkább soha nem látott virágokat hozott, mégpedig nemcsak a legmagasabb műveltség körében, Zrinyiben és Rákóczi Ferencben, nemcsak vallási téren Pázmányban és Melius Péterben, Dávid Ferencben, akik mind külön színt jelentettek Európa spektrumában, hanem a Balassa Bálint vezette utolsó végvári katonában, s a török iga alatt vért izzadt jobbágyban is, aki nemzetiségét s annak hagyományait akkor sem hagyta el. Virtus és honestas, religióval együtt, annak a kornak európai ideáljai ott tündököltek ebben a magyarságban, melyet mély és magas kultúrára, népiségre és attól elszakadt idegen felső rétegre osztani lehet ugyan, de aki ezt megteszi, az nem fogja megismerni saját nemzetének igazi nagyságát. Jelen témánkat illetően az itt a lényeges, hogy a magyarság elvesztve sok mindent, önmagát megtartotta, önmagához hű maradt és ezzel lett szám- és területbeli veszteségein felülemelkedve kis és gyenge népből nagy nemzetté."

Ennek a Szekfű által jellemzett heroikus kornak az emlékei és hagyományai nemcsak a magyarságra nézve megszenteltek, hanem magukkal ragadóak voltak a nemzetiségekre, elsősorban a hazai németségre nézve. A hősiességet, a szabadságot, az uraságot azonosították a magyar fogalommal. A XIX. században jutnak ezek a más fogalmakat takaró fogalmak egyre élénkebben kifejezésre és hatnak azután egyre erőteljesebben a nemzetiségekre.

Erdélyi Magyar Adatbank

A nagy francia forradalom szabadságeszméinek hullámverésében Délkelet-Európában a magyarság az, amely Béccsel szemben a szabadságért küzd. Ugyanezekben az időkben a magyar nemesség az a társadalmi fenomén, amely az osztrák, morva és cseh beamterekkel szemben az úri mivoltot képviseli. A magyarság ezekben az időkben a nemzet, amely képes és kész fegyvert fogni szabadságának kivívásáért, ő az, amely egy új korszak szellemét hirdeti és berendezkedését sürgeti, ő szabadítja fel a jobbágyságot és tárja szélesre a polgárság előtt a társadalmi és gazdasági érvényesülés kapuit. A XIX. század második felében a rokonszenvek felébredése a magyarság iránt nagy mértékben onnan származott, hogy a szabadságharc idején a magyarságra úszított nemzetiségek kénytelenek voltak azt tapasztalni, hogy szolgálataikért ajándékképpen ugyanazt kapják Bécstől, mint amit büntetésből a magyarok kaptak. A későbbi fejlődés azonban nem engedte meg, hogy a németeket kivéve a magyarság valamennyi nemzetiségével megtalálhassa a testvéri együttélés lehetőségeit. De ha ezekre az időkre gondolunk vissza, úgy nem csodálkozhatunk a sujtásos magyar dolmányban járó kokárdás németeken, nem csodálkozhatunk azon, hogy a derék budai sváb polgárok, kézművesek és kiskereskedők, csakhogy valamiben hasonlítsanak a magyar úri rendhez, „von"-t akasztanak a nevük elé. Éppoly kevéssé csodálkozhatunk azon is, mint azon, hogy a magyar szabadságharcban német nemzetiségű tábornokok és főtisztek vettek a magyarság oldalán részt és készek voltak mártirhalált halni a magyar szabadságeszmékért, mint ahogy lelkes bécsi diákok küzdöttek a honvédek oldalán a császár seregei ellen. Ezek az eredői annak a folyamatnak, amelyet magyarosításnak neveznek.

A mult század végéig a vezetőrétegek jelentették a nemzeteket éppúgy, mint a nemzetiségeket, míg ma minden nemzeti politika a nép széles vállaira épül. Merőben új helyzettel, új törvényszerűségekkel és lehetőségekkel kell számolnunk a jelen pillanatban, mint amelyekkel akár még az első világháború előtt is számolni kellett és lehetett. A szabadságharc után a magyarság a legkomolyabban nézett szembe a nemzetiségi kérdéssel, mint ahogy az 1848-as nemzetiségi törvény, amelyet a felelős magyar minisztérium nyújtott be és a független magyar parlament emelt törvényerőre, szintén a legnagyobb nyiltkeblűséggel foglalkozott ezzel a kérdéssel. A magyar országgyűlés 1861 évi július 6-i felirata a következőket mondja: „Mi teljes jogegyenlőség alapján akarjuk kifejteni és biztosítani alkotmányos életünket. Akarjuk, hogy a polgári jogok teljes élvezetére nézve sem vallás, sem nemzetiség a hon polgárai között különbséget ne tegyen s akarjuk, hogy más nemzetiségű honfitársaink nemzetiségi igényei mindenben, mi az országnak politikai szétdarabolása s törvényes függetlenségének feláldozása nélkül eszközölhető, törvény által is biztosíttassanak."

Erdélyi Magyar Adatbank

A magyarság abban az időben a nemzetiségi kérdésnek kétféle megoldását látta. Eötvös József, aki Magyarország nemzetiségi politikáját, illetve annak alapelveit talán évszázadokra szabta meg, a következőkben fogalmazta meg e kettős lehetőséget: az első megoldás szerint a nemzetiségi kérdést úgy lehet megoldani, ha minden egyes nemzetiségnek jogköre a törvényben szabatosan meghatároztatik; a másik megoldás, hogy a haza minden polgárának egyéni szabadsága, valamint másban, úgy nyelvök és nemzetiségük tekintetében teljesen biztosíttassék, vagy más szavakkal, hogy a kör, melyben az egyes nemzetiség mozoghat, ne a törvény által határoztassék meg, hanem az egyének szabad akaratától függjön. Eötvös megállapítja, hogy az első elv csak abban az esetben volna keresztülvihető, ha az „a birodalom egész körében, — sőt ezen túl is — keresztül nem vitetett, azaz míg az országok oly felosztása nem sikerül, amely mellett minden egyes népfajú nemzetiség külön határokat nem nyer; s ezen elv szép, nagyszerű lehet, sőt talán kivihető is, de olyan, mely ha valaha életbelép: csak az osztrák birodalom romjain ülheti diadalát". Eötvös fejtegetései során ahhoz a végső megállapításhoz jut, hogy a nemzetiségi kérdést egyedül az 1848-iki törvények becsületes végrehajtása útján lehet megoldani. Ezt a tételét a következőkben fogalmazza meg „A nemzetiségi kérdés" című, 1865-ben megjelent művében: „Midőn az 1848-iki törvények által a nemesi kiváltságokat megszüntettük s az ország polgár- s politikai jogait az ország minden lakóira oly cenzus mellett terjesztettük ki, melynek következésében e jogok az ország egy részében olyanok által gyakoroltatnak, kik többségben nem a magyar nemzetiséghez tartoznak, a nemzetiségi egyenjoguság praktikus kivitelére csak az 1848-iki törvények végrehajtása s az kívántatik, hogy közigazgatási szervezetünkbe az önkormányzás elvéhez, avagy azon formákhoz ragaszkodjunk, melyet hosszú mult s a nemzet erkölcsei és szokásai egész létünkkel összeforrasztották. A jogegyenlőség elvét fenntartva s ragaszkodva közigazgatási szerkezetünkhöz, az állás, melyet az egyes nemzetiségek az országban elfoglalnak, csak saját akaratuktól s azon szabadságtól függ, mely a helyhatósági életnek hazánkban biztosíttatik: s e feltételek alatt a nemzetiségek teljes kielégítése csak az idő kérdése lehet, mely midőn a szenvedélyeket lecsillapítva s az egyes követeléseket azon mértékben redukálja, melyben azok az ország érdekeivel és mások méltányos igényeivel megférnek: egyszersmind meg fogja győzni e haza minden nemzetiségeit, hogy mindent mi ezen határok közt elérhető, elérhet." Az 1868-ik évi úgynevezett nemzetiségi törvény ezeknek az elveknek az alapján készült el és hiányossága talán csupán annyi, hogy a nemzetiségek nem elégedtek meg mindannak elérésével, „mi ezen határok között elérhető". A dualizmus korának nemzetiségi problémái az irredenta terüle-

Erdélyi Magyar Adatbank

teire csúsznak át és okozóivá lesznek az 1918 évi tragédiának és az azt követő trianoni békediktátum rendelkezéseinek.

ILYEN ELVEK alapján indult útjára a magyar nemzetiségi politika, messze megelőzve a kort, amely a világháború után megteremtette a kisebbségi jog elveit és statutumát. Az 1868. évi tc. biztosította a nemzetiségek számára mindazokat a jogokat, amelyek keretében szabadon élhetik nemzeti életüket. Az alsófokú közigazgatási hatóságok előtt meg volt adva a szabad nyelvhasználati joguk és az alsó- és középfokú iskolákban a törvény biztosította számukra az anyanyelven történő oktatást. Hogy a törvényben szentesített elvek mégsem hajtódhattak maradéktalanul végre és hogy a magyarság és a nemzetiségek között egyre feszültebb és ellenségesebb lett a viszony, annak más okai is vannak. Bécsi körök a kiegyezés után sem változtatták meg a magyarsággal szemben táplált érzelmeiket, úgy, hogy a magyarság kénytelen volt megindulni az úgynevezett közjogi harc sok energiát felemésztő és kevés eredményt hozó ösvényén. A nemzeti szuverénitásra irányuló törekvés súlyos áldozatokat kívánt a magyarságtól, de a nagyobb kár onnan származik, hogy a magyarság valóságérzete a jogi paragrafusok és alkotmányos tételek között megkopott és olykor teljesen elsikkadni látszott. A XVIII. század barokk formái lettek úrrá annak belső tartalma nélkül. Magától értetődik, hogy ilyen körülmények között a magyarság számos politikai hibát követett el a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatban és a gazdasági fellendülés közepette politikai vonatkozásokban is vétkes illúzióknak engedte át magát. A lelkeken a magyar imperializmus eszméje lett úrrá, amely ellen hiába küzdöttek a nemzet legkiválóbbjai. A németből asszimilált Rákosi Jenő napilapja, a Budapesti Hirlap, volt a magyar imperializmus eszméjének legfőbb szócsöve, amely a magyarságnak kizárólag fényoldalait mutatta be s azt hirdette, hogy iskolákon és magasabbrendűségi jelenségein át asszimilálni tudjuk valamennyi nemzetiségünket, így hirdetve meg a harmincmilliós magyarság álmát, addig másfelől állandó támadásokat intézett a németség ellen és ezzel hozzájárult a német Schulverein által megindított sajtópolémia kiélezéséhez, anélkül, hogy bármi pozitívumot tudott volna elérni. Ennek a kornak szellemisége azt hitte, hogy a harmincmilliós magyarság valóság és az mindenki mástól függetlenül tudja megoldani a kérdéseket. Ezeknek a problémáknak fejtegetésére azonban csak később térünk rá és most csak annyiban említettük, amennyiben közvetlenül befolyásolták a magyar nemzetiségi politikát. A közjogi harc és a magyar társadalom belső torzulásai mellett a nemzetiségi politika helyes kifejlődésének és sikerének legnagyobb akadályát mégis Bécsben kell keresnünk a természetes és alapvető akadály: a nemzetiségek feltétlen irredentizmusa mellett. Legfőképen Ferenc Ferdinánd politikája vá ta el minden lehetősé ét annak, ho y a

Erdélyi Magyar Adatbank

magyarság megegyezésre juthasson a nemzetiségekkel. A nemzetiségek, amelyek a századforduló óta egyetlen lépést sem tettek Bukarest, Belgrád, Prága előzetes beleegyezése és tudta nélkül, a konopisti kastélyban találták meg a legerősebb támogatást törekvéseikhez. Ferenc Ferdinánd trialisztikus elképzelései és népi autonomista tervei messzemenően egybevágtak a nemzetiségi törekvésekkel és a helyzetet még súlyosabbá tette a trónörökös elfogult és féktelen magyargyűlölete.

Ugyanabban az időben, amikor Bismarck a legerélyesebb eszközökkel folytatta a germanizálás munkáját keleten a lengyelekkel szemben, a liberális Magyarországon nem találnak visszhangra Grünwald Béla szavai, amelyekkel a német nemzetfilozófia elveit *átvéve, megfújja a riadót a szlovák terjeszkedés ellen*, a következőket írja: „A magyar nemzetiség uralma az országban lakó többi népfaj felett nemcsak nem áll ellentétben az emberiség érdekeivel, hanem midőn saját nemzeti érdekeit érvényesíti s az önálló nemzeti fejlődésre képtelen s az alatta álló kis népfajokat asszimilálja s egy magasabban álló népfajba olvasztja, az emberiségnek szolgál, mint a civilizáció bajnoka." ...„Valóban — írja Szekfű Gyula Magyar Történetében — mikor egész Európa a Nemzeti Erőszakot alkalmazta, mi erre gyengék voltunk, mi csak az erőszak látszatát kelttettük fel. Ez volt igazában nagy hibája a kiegyezési kor nemzedékeinek." Amikor a magyarországi nemzetiségek irredenta törekvései már régen valóságot és pozitív politikai formákat öltöttek, amikor vágyaikat nemcsak a Monarchia bukására leső idegen hatalmak, hanem a Monarchia leendő uralkodója is táplálta, akkor a magyarság azt hiszi, hogy névmagyarosítás útján, iskolák segítségével asszimilálni tud idegeneket és amikor az idegenek feltöltik népileg és birtokba veszik gazdaságilag az országot, akkor fantáziálnak magyar imperializmusról túlhabzó frázisok hangoztatásával, Budapesten. Ha egy nemzet történetében van tragikus korszak, úgy minden bizonnyal közülük az a legtragikusabb, amelyben önmaga okozza a tragédiát. A dualizmus korát magyar szempontból ilyen korszakok sorába iktathatjuk. Mentsége azonban ennek a kornak és nemzedékeinek, hogy egy széthullásra érett birodalom tagjaiként voltak kénytelenek élni életüket és nem csoda, ha Ferenc József „aranykorában", nem tudták és nem merték elhinni a vég közelségét. 1918 tragédiájával szemben értetlenül és dermedten állott a nemzet, mert vezetői és főleg hangadói nem ismerték fel a tragédia bekövetkeztének okait és összefüggéseit. A tragédia nagy meglátóját, Ady Endrét Rákosi Jenő bélyegezte nemzetárulónak és zárta ki a nemzeti közösségből a Budapesti Hirlap hasábjain.

AZ 1868. ÉVI NEMZETISÉGI TÖRVÉNYNEK Deák Ferenctől javasolt szövegében az országgyűlési törvénykezés és államkormányzás nyelvéül a magyar állapíttatik meg. Ugyancsak Deáktól szár-

Erdélyi Magyar Adatbank

mazik az a rész, amely szerint: „Magyarország összes honpolgárai politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, egy osztatlan, egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja." A politikai nemzet keretében tehát, amely nem más, mint a rendi világból származó „natio hungarica" korszerűsített mása, mindenki teljes egyenjogúságot élvez, mint ahogy a rendi nemzetben is voltak nem magyar nemesek, de mindannyian ugyanazon magyar nemesi náció egyenrangú tagjai. A század nagy magyar szellemei, Széchenyi, Eötvös és Deák nem voltak etatisták, az állami fegyelmet nem elnyomás, hanem művelődés eszközeként akarták használni, össze akarták egyeztetni az emberi szabadság liberális tanával. Amíg azonban a politikai nemzet fogalmának alapján beszéltek és írtak az országban tótnémet-román-szerb nyelvű magyarokról, addig a tótok ragaszkodtak az 1861-iki turócszentmártoni nemzetgyűlés határozatához s a tót nyelvterületből felvidéki szláv kerületet akartak létesíteni, amelyen ők, mint többségi uralkodó nemzet rendezkedhessenek be; a románok Erdély autonómiájához ragaszkodtak, a szerbek a szerb vajdasághoz, mely Magyar- és Horvátország szerb többségi területeit foglalná magába teljes szerb állami kizárólagossággal, cirillbetűs szerb hivatalos nyelvvel, címerrel, zászlóval, vajdával. Elképzelésük nem ismeri a vegyes lakosságú területet, nem ismeri a kisebbségek védelmét, hanem a vegyes államot lehetőleg homogén részekre akarja bontani. A törvény tehát — írja Szekfű Gyula — kísérlet maradt és senkinek sem kellett, sem a magyart, sem a többségi népet nem elégítve ki.

A századfordulóra tehát idáig fejlődött a nemzetiségi kérdés Magyarországon, amelynek első eszmei zászlóvivője a magyarság volt és amelynek alapjait, a nyelvi és irodalmi műveltséget a magyarság segítségével vethették meg a nemzetiségek.

Magyarország a nagy lehetőségek idején nem volt képes és hajlandó Európa mintájára erőszakot alkalmazni nemzetiségeivel szemben és így jutott el egy állandó anyagi és tekintélyveszteséggel járó harc során oda, hogy a világháború kitörésének pillanatában már csak a Gesamtmonarchie fegyelme és egyre kétesebb értékű eszméje tartotta együtt a nemzetiségeket. A bukás pillanatában valamennyien megindultak a maguk útján. Igy alakultak meg a népek önrendelkezési jogának elvén az úgynevezett utódállamok. A magyart kivéve mindenkit megkérdeztek a Duna medencéjében, hogy mennyiben és miként akar élni e jogával?

A trianoni békediktátum Magyarország 325.000 négyzetkilométer területéből 232.000-et elvett és csak 93.000-et hagyott meg. Magyarországnak a világháborút megelőzően közel 21 millió lakosából 7 és félmillió maradt a csonkaországban, amiből 6 millió 600.000 volt magyar, míg 3 millió 300.000 magyar az utódállamok területén kisebbségi sorsba került. Magyarország számára merőben

Erdélyi Magyar Adatbank

új helyzetet teremtett nemzetiségi vonatkozásban. A trianoni Magyarországon az egyetlen számottevő népi kisebbség a német volt, úgy, hogy a nemzetiségi probléma úgyszólván kizárólag reájuk szűkült le, ha a körülbelül egymillió főnyi zsidóság kérdését, mint különálló problémakört, más kategóriába soroljuk. Ezzel szemben a magyarság 33 százaléka lett népi kisebbséggé, úgy, hogy a magyar nemzetiségi politika 180 fokos irányváltoztatással számolva, kisebbségi politika lett, amelynek főfeladata a trianoni határokon túl élő magyarság lehető védelmezése volt és ennek kellett alárendelni minden más szempontot.

A világháború befejeztével Európában negyvenmillió ember került kisebbségi sorsba és ezzel egyidejűen megindult a kisebbségi szemlélet és jogrend új fejlődési iránya is. Míg a világháborút megelőzően a nemzetiségek aspirációi arra irányultak, hogy saját területükön rendezhessenek be szuverén életet, addig a világháború utáni kisebbségek politikájuk főcélját abban látták, hogy a fölöttük uralkodó államokban megtalálják nemzeti életlehetőségük jogi és kulturális kereteit. A kisebbségi jog filozófiája visszakanyarodott a középkori autonómiák rendszerének eszméjéhez és elérendő célul az autonómiák megteremtését tűzte maga elé, ami pedig nem egyéb, mint az állami szuverénitás védelme alatt, de legfőbb ismérve, a külpolitika gyakorlásának lehetősége nélkül, megfelelő szolgáltatások ellenében jogokkal körülbástyázott életet élni. A kisebbségek azonban csak annyira különíthették el magukat a külpolitikától, amennyiben lemondtak annak gyakorlásáról, egyébként két évtizedes küzdelmük során annak teljesen kiszolgáltatott függvényei voltak.

Magyarország elé a trianoni változás óta a nemzeti jövendő parancsa azt a feladatot állította, hogy minden vonatkozásban, így nemzetiségi téren is rendet teremtve a maga portáján, ne csak az ellenséges támadásokat védje ki, hanem példát mutatva tegyen bizonyságot dunavölgyi elhivatottsága mellett. Más szavakkal, meg kellett találnia a szimbiozist nemzetiségi kisebbségeivel, tanújelét adva ezzel annak, hogy ha önmaga intézheti ügyeit, úgy képes e súlyos kérdés megoldására.

A román, szlovák, szerb, bunyevác és egyéb nemzetiségek politikai szempontból nem jöttek és jöhettek számításba. A románság néhány határmenti faluban élt egy-egy pópa és tanító vezetésével. A tótság élt csak jelentősebb tömegben Békéscsaba környékén, míg a szerbek éppen úgy, mint a románok, határmenti parasztszórványokon éltek. A nemzeti kisebbség, amellyel a trianoni Magyarországnak ilyen körülmények között számolnia kellett, a hazai németség volt. A trianoni Magyarország területére ez a németség csupán mintegy két évszázaddal ezelőtt, a törökök kiűzésétől kezdve telepedett le, Bécs tudatos gyarmatosító és germanizáló törekvéseinek szolgálatában. A német telepes községeket mérnökök építették

Erdélyi Magyar Adatbank

fel, innen van szabályos kör vagy négyszög formájuk, a telepeseknek a kormány ötévi adómentességet biztosított és ellátta őket a mezőgazdálkodáshoz szükséges állatállománnyal és gazdasági eszközökkel. A törökök által elpusztított ingoványos és egészségtelen területeken, ahol állandóan járványok ütötték fel a fejüket, ez a telepes németség mégis nehezen tudott megkapaszkodni és különösen a klimatikus viszonyok miatt, amelyhez nem volt hozzászokva, jelentős veszteségeket szenvedett. Ez az oka annak, hogy különösen Délmagyarország vidékeit még ma is a németek temetőjének tekintik. Ez a németség, amelyet helytelenül svábságnak neveznek, kizáróan földművelő elemekből állott. Csak később, a XVIII. század derekán kezdődött meg a német városi polgárság jelentősebb kialakulása. A legújabb időkig a német parasztság és a polgári réteg teljesen külön utakon járt és éppen ezért, ha a mult velük szembeni magatartását vizsgáljuk, úgy pillanatra sem szabad szem elől tévesztenünk ezt a különbséget. A nagy német paraszti tömeg szinte teljesen politikamentesen élt és a polgárság távolról sem jelentette az ő politikai reprezentációját. A német paraszt a veleszületett és alaptermészetét jelentő szerzési vágy által áthatva, szorgalmasan gazdálkodott, igyekezett vagyonát utódai számára növelni és azon fáradozott, hogy gyermekei a társadalmi ranglétrán emelkedjenek. Évente bocsátott ki ez a parasztság bő rajokat magából a magasabb társadalmi rétegek felé, amelyek túlnyomó része megmagyarosodott és a magyar nacionalizmus leghangosabb hirdetője lett, egy része élte a maga életét, készséggel áldozva magyar célokra, de hűséggel ragaszkodva németségéhez. Egy töredék, néhány író, tudós, ujságíró, látta nagyobb távlatból a problémákat és igyekezett megoldásukhoz közelebb jutni. A német paraszt csak a legutóbbi évtizedekben lett valóságos tényezője a hazai németség politikai életének és csak legutóbb jelenti a németség valódi képviseletét.

Mindeddig tehát hamis tételek és álképletek között volt kénytelen az igazságot keresni az, aki tisztába akart jönni a magyarországi németség problémáival. A német polgári réteg mult századbeli elmagyarosodásának két főokát abban láthatjuk, hogy egyfelől a polgárságban sohasem szűnt meg az erős vágy, hogy társadalmilag emelkedjék s miután a magasabb életforma a magyar volt, ő is odahagyott mindent, hogy magyarrá lehessen. A másik ok, amely a magyarság felé sodorta a hazai német polgárságot, az a negativum volt, hogy nem akart az 1848-as szabadságharc eszméivel szemben a reakció oldalára állani époly kevéssé, mint ahogy az abszolutizmus idején nem akarta az elnyomást szolgálni. Belső ideológiai küzdelméből nincsen számára más kivezető út, ha a haladást és a kor nagy eszméit akarja szolgálni, mint hogy magyarrá lesz. A biedermeyer polgár féltően őrzi német hagyományait és lendület nélkül olvad be a magyarságba, csendesen végezve napi munkáját és tel-

Erdélyi Magyar Adatbank

jesíti kötelességét magyar hazája iránt, amelyhez hűségesen ragaszkodik. Érdekes játéka a történelemnek, hogy egyedül a magyarországi németség soha nem állott az irredenta szolgálatában és a magyar államközösséghez való ragaszkodásában merőben különbözik a többi nemzetiségektől, holott éppen ő volt legfőbb eszköze Bécs germanizációs törekvéseinek. Ennek okát kizárólag abban találhatjuk, hogy politikailag és lelkileg szembe fordult Béccsel.

A német népi öntudatú értelmiség zászlóvivői azonban, sajnos, torz történetszemléletet hirdetnek. Glatz Ede, Schröer Tóbiás Gottfried és pozsonyi barátai, majd Steinacker Ödön és Löher, akik valamennyien a német népi öntudat felrázásán fáradoznak, olyan beállítást adnak a hazai németség szerepének és egyáltalán a német befolyás jelentőségének Magyarországon, amely azt semmiképen sem illeti meg. Állításaik mélyen bántották a magyarságot és így nem sikerült megértésre találni éppen azokkal a magyarországi német vezetőkkel, akikkel pedig talán egyedül lett volna fontos és döntő a megegyezés. A magát illuziókban ringató magyarság sokkal könnyebben talált megértésre és jutott megegyezésre a németség ama képviselőivel, akik a megmagyarosodás útján elindulva, egyre jobban távolodnak el népüktől. A népi öntudat harcosai ilymódon elszigetelődnek, szavuk nem talál visszhangra és magáramaradottságuk megpecsételődik azzal, hogy a világháború előtti liberális Németország sorsukra hagyja őket. Ekkor fordulnak teljes erővel a nép felé és különösen a szász és bánáti sváb vidékeken egyre sűrűbben jelentkezik a paraszti és német népi öntudat együttesen. Ennek az öntudatnak lesz zászlóvivője Csonka-Magyarországon Bleyer Jakab egyetemi tanár és fellépésétől kezdve, mint azt Pukánszky Béla írja „Német polgárság magyar földön" című művében: „A kialvó polgári öntudat helyett most erőteljes paraszti öntudat irányítja a német népiség ügyét. A polgárság a német népi javak „hűtlen sáfárának" bizonyult: a német mozgalom jövője nem az ő kezében van." Bleyer Jakab föllépte óta indult meg a német polgárság körében is a disszimilációs folyamat. A disszimilánsok kilencvenkilenc százaléka azonban az egykori kormányőrző biedermayer polgárok fiaiból kerül ki. „Ez a polgárság egy fél évszázaddal ezelőtt — írja Pukánszky Béla — érzelmeit visszafojtva szótlanul „drukkolt" az iskolaegyesület által indított sajtóvita német szereplői mellett. Ma más módok adódnak az érzelemnyilvánításra — folytatja, — de a lényeg ugyanaz: egy közösségi érzésben meg nem állapodott réteg disszimilációs hajlamaival reagál a németség hatalmas vonzóerejére. Nem új disszimilációval állunk tehát szemben, hanem lappangó német népi öntudatú csoport közösségérzésének szinte természetes kilengéseivel." Ugyanezek a lelki motívumok játszanak közre mindenütt, ahol a németség részéről a disszimiláció jeleivel találkozunk.

A legutóbbi évek fejlődése már azok szerint a nagy népi elvek

Erdélyi Magyar Adatbank

szerint történik, amelyeket a Harmadik Birodalom vezére, Hitler Adolf fektetett le. A nemzeti szocializmus és a népiség eszméje a Harmadik Birodalom megszületésétől kezdve rohamosan hódított tért az országban és a magyarországi németség mint nemzeti szocialista népcsoport keresi az elhelyezkedést a magyar hazában, hűséggel iránta és a birodalom nagy népi eszméi iránt.

AZ 1938 ÓTA MEGNÖVEKEDETT MAGYARORSZÁG területén ismét jelentős nemzeti kisebbségek élnek. Közülük, mint fentebb vázoltuk, eddig csak a németekkel sikerült clara pactat kötni, megfelelően a kor követelményeinek és a közös hagyományoknak. A többi nemzetiségekkel szemben Magyarország megadja a fennálló jogok státusát, de a dolgok természetéből folyóan velük megállapodásra csak a háború befejezése után, illetve Európa újjárendezése során juthat. Kétségtelen, hogy ez a rendezés sokban fog függeni az akkor fennálló körülményektől, de bizonyos, hogy magyar részről a legteljesebb mértékben érvényre jutnak azok az elvek és ősi hagyományok, amelyeket mindíg hasonítani tudott Európához és rajta kívül eső okok kellett, hogy fennforogjanak, ha nem teljesíthette őket. Mint minden egyebet, Magyarország jövőbeni nemzetiségi politikáját is nagy mértékben fogja befolyásolni annak a szellemnek érvényesülése a háború után, amely a mult mélységeiből merítve, két évtized kálváriájában megtisztulva, az új, virtuális Magyarországot jelenti.

ZATHURECZKY GYULA

Erdélyi Magyar Adatbank

KOLOZSVÁR RÉGI LAKÓI

EGY-EGY VÁROSRÓL alkotott fogalmaink annak külsejére vonatkozó képzeteinkből, meg belső életét feltáró, lakosságának tetteit, hajlamait megvilágító adatokból tevődnek össze. Az előbbi a városképet tárja elénk, a város fekvését, épületeit, műemlékeit. Az utóbbi azokat a szellemi, lelki, gyakorlati tényezőket igyekszik megjeleníteni, melyek a város külső képét megalkották és kifejlesztették a lakosság sajátos felfogása szerint.

Kolozsvár lakosairól az első felvilágosítást magának a városnak neve, illetve anak régi alakja, a »Cluswar« nyújtja. A szó első része, Clus, szláv eredetű, mely a helység egykori szláv lakosairól tanuskodik, a szó második része, a »vár« magyar elnevezés, mely egyúttal a város legrégibb történeti szereplésére is rávilágít. Eredetileg királyi vár volt, mely a Szamos folyó vonalát őrizte. A régi, XIII. századi oklevelek itt-ott megnevezik a vár magyar jobbágyait (Bulchu, Choka, Agad, Bela stb.), akiknek ősei — amint azt régészeti leletek bizonyítják, — még a honfoglaláskor telepedtek le. Az epternachi kódex feljegyzése (1241) meg éppen arról tud, hogy a tatárjárás idejében a magyarság nagy tömegben pusztult el Kolozsvárt. A város ekkor még csak az Óvárra terjedt ki. Ennek piacán, a mai Karolina-téren állhatott legrégibb temploma, melyet később a XV. században a domonkosok átépítettek. Az Árpádkori művelődésnek a várnál is jelentősebb központja volt a szomszédos, kolozsmonostori bencés apátság, melyet IV. Béla király oklevele szerint még I. Béla alapított 1061—1063 táján.

A XIV. század elején Károly Róbert Kolozsvárt, illetőleg az akkori elnevezéssel Kuluswar-t városi rangra emelte és kiváltságokkal ruházta fel, amivel megvetette későbbi nagy fejlődésének, fellendülésének alapját. Ezzel párhuzamosan megindult a szász lakosság letelepedése és megerősödése. A XIV. század folyamán azonban a magyar lakosság, az u. n. civis-ek még egyensúlyban voltak a letelepedett szászokkal, akiket régi elnevezéssel hospeseknek, vendégeknek neveztek. Az írott források, bár ebben a korban még ritkák, mégis valamennyire tájékoztatnak a magyarság életéről. Az oklevelek több magyar nevet őriztek meg ebből az időből. Megtudjuk, hogy egyesek, mint Székely Miklós (Nicolaus Zekul) a városbíróságig emelkedtek, a Székely nemzetség, vagy ahogyan latin okleveleink nevezik, a »generatio Zekul« meg éppen döntő tényező volt a város életében. Mások az ipar terén tevékenykedtek, mint Jakab szűcs-céhmester. De résztvettek az egyházi és az ezzel összefüggő művészi életben is. A magyarságnak ekkor már az óvári Árpád-kori templomon kívül még egy plébániája volt, a Szent Péter és Pálról nevezett templom, melynek Nagy Lajos király malomépítésre telket adományozott. A század derekán megindult a Szent Mihály-plébániatemplom építése is, melyhez a búcsút engedélyező pápai bullát a szász Nunne Péter hozta el Avignonból. Felépítésében azonban a magyarok is résztvettek mind munkájukkal, mind adományaikkal. Bakányi Péter (Petrus Bakani és felesége, Senyd 1372-

Erdélyi Magyar Adatbank

ben magyar-utcai (in platea Mager Utcha vocata) telküket ajándékozták az épülő plébániaegyháznak. A század derekán tűntek fel az első, névszerint ismert kolozsvári művészek, Miklós festő és később fiai, Márton és György szobrászok, a nagyváradi királyszobrok meg a világhírű prágai Szent György-szobor alkotómesterei.

A XIV. századi kolozsvári magyarságnak nemcsak munkáját, tevékenységét, alkotásait, egyes tagjainak nevét ismerjük, hanem magyar beszédjét, szavait is. A régi oklevelek hideg méltósággal gördülő latin mondatait nem egyszer ismerősen csengő, magyar szavak szakítják meg. »Sylvas nostras vulgariter Feketw Erdw vocatas« — olvashatjuk az egyik oklevélben (1331), más iratok szövegében meg a »Cheer« (1366), »Harsffa« (1366), »potok«, »domb« (1377) szavakat találjuk. Főként a határjárási oklevelek vannak tele magyar helynevekkel. »Gyewrgyfalva, Felekpataka, Hataarpataka, Zupurbercz, Zamosfalwa, Hegeshalom, Cherebereke, Baglyastó, Patha, Ereospatakfeo, Sooskwth, Akna tere, Banabyk, Rewd, Ahton, Wasarew, Sospatak, Zamus, Bochteleke pataka, Tarchahaza, Ondoteleke, Zentmyklos, Swk, Feyrd, Teulgyspatak, Kayantho, paapfalva, Tulfahatar, Andornokmal, Kwbanya, Baach, Monostor, Nadas, Capus«, — olvassuk a régi oklevelekben. Szinte a régi magyarok hangját véljük hallani, amint nevükön nevezik az ismerős tájékot.

A XIV. század végén és a XV. század első felében a lakosság vallásos hite, művészi képességei és gazdasági ereje a Szent Mihály-plébániatemplom felépítésében nyilvánult meg. Ebben a nagy munkában a Zsigmond király uralkodása alatt megerősödő és előretörő szász lakosságnak oroszlánrésze volt. A város vezetését ekkor ők tartották a kezükben, a plébániatemplom építkezését is ők irányították.

Valószínűleg az előretörő szász lakosság nyomására indult meg a magyarság szervezkedése, melynek számos nyomát látjuk. 1453-ból fennmaradt a magyar adófizetők egyrészének a névsora, melyet irodalomtörténetünk a polgári élet egyik legrégibb magyarnyelvű emlékeként tart számon. Ez a jegyzék mélyen bevilágít a magyarság középkori életébe. Megismerjük belőle a magyarság lakóhelyeit, a régi magyar utcaneveket, a Farkas-, Király-, Közép-, Magyar-, Szent Péter-, Híd-, Monostor-, Széna-, Szeben- és Tordautcákat. De megismerjük belőle a magyar lakosok neveit, foglalkozását is. A névsort át meg átszövik a magyar szavak, foglalkozásnevek, mint »Chyzar, Thakach, kwpas, warga, Igyartho, thimar, Molnar, Alch, Fazakas, Syweges, kadar, kerekes, Zabo, Mezaros, kowach, Zekeres, Nylas, Nyerges, Zywgyartho, Zakach, keesgyartho, Bwzoganus, hustartho, kolchar, paysgyartho, Zewch«, vagy a magyar személynevek, mint Warga Geergh, thomas Zenegethew, Zekeres Peter, Nylas Janus, Zywgyartho Peter, pereczsythew lazlo, keesgyartho Thamas, Balas hwsthártho, Iweges pal, Fabianus lepenijes, Thegez Estyan. Megtudjuk, belőle, hogy a kolozsvári magyar polgárság soraiban nemcsak számos írástudó, »literatus«, akadt, hanem az ipari életben is erőteljes részt vettek, a legkülönfélébb ipari foglalkozásokat űztek — mint a fentebb idézett magyar és azon-

Erdélyi Magyar Adatbank

kívül még a latin foglalkozásnevek bizonyítják, — sőt voltak közöttük szép számmal kalmárok is. A művészi iparágakat is búzgón művelték. A jegyzék több magyar ötvöst, asztalost és kőfaragót sorol fel, mint Balázs és Miklós kőfaragókat, Jakab és István aranyműveseket, meg Ethwes Lőrincet, Benedek és Bertalan asztalosokat. A magyar lakosság kevéssel utóbb, 1458-ban egyre növekvő erejével kivívta, illetőleg visszavívta politikai egyenjogúságát is. Ettől kezdve a város egyik évben szász, a másik évben magyar főbírót választott. A többi városi tisztségeket felváltva, illetve megosztva viselték a magyar és szász polgárok.

A polgári lakosság mellett a különféle szerzetesrendek tevékenykedtek a művelődés minden ágában. A szomszédos Kolozsmonostoron a bencéseknek állott régi, még a tatárjárás előtt épült kolostoruk, mely hiteles helyi működésével fontos jogi szerepet töltött be. Templomának gazdag és művészi felszereléséről az 1427-es leltár tanuskodik, mely felsorolja aranyhímzésű miseruháit, díszes kelyheit, embernagyságú ércgyertyatartóit, továbbá a könyvtár kódexeit. Az utóbbi, — előhirnöke és őse Kolozsvár számos értékes könyvtárának — több mint negyven kötetből állott, melyeket ugyancsak forgathattak, mert közülük nem egyet — mint a leltár feljegyzi — olvasói idegenítettek el.

A XV. század derekán épült fel az Óvárban a domonkosok kolostora, mégpedig a szerzetesek kezemunkájával. Közel egykorú leírás hangsulyozza: »...a napnál világosabb, hogy ennek a kolostornak épületeit sok munkával nagyobbára a szerzetesek építették«. Ugyanitt feljegyezték azt is, hogy a kolostornak megvannak a kőszegéshez, kőfaragáshoz és üvegablakok készítéséhez szükséges, összes eszközei. A kolostor első pártfogója Hunyadi János volt, aki 1455-ben az építéshez évi 50 forint értékű kősót adományozott. Ezt az adományt Mátyás, II. Ulászló, II. Lajos is megújították. A kolostort a nagy kormányzón kívül számos mecénás támogatta, akik részint a kolozs-dobokamegyei nemesség, részint az erdélyi vajdák sorából kerültek ki. A tehetős pártfogók birtokadományokkal és drága egyházi felszerelésekkel bőven ellátták, sőt némelyik, mint Dengelegi Pongrácz János vajda özvegye, Erzsébet, kápolnát építtetett, oltárképet csináltatott, somkereki Erdélyi János és szamosfalvi Mikola Ferenc szintén kápolnát (capella Rosarii) építtettek, Erdélyi János ugyanide szárnyasoltárt faragtatott. Szinte a környék magyar nemességének családi temploma volt.

A kolostor lakói, akik között magyarok, szászok, spanyolok és olaszok egyaránt voltak, élénk szellemi életet folytattak. Közülük került ki Nicolaus de Mirabilibus, a kiváló író, a firenzei domonkos studium generale régense, később magyarországi rendfőnök és Mátyás budai egyetemének újjászervezője. Bizonyosra vehető, hogy a kolozsvári domonkosok is tartottak fenn iskolát. Szép könyvtárt is gyűjtöttek össze, melynek külön termet, könyvesházat építettek.

A harmadik szerzetesrendet, a minoritákat a város nagy szülötte, Mátyás király telepítette le és őmaga, saját költségén építtette számukra a Farkas-utcai kolostort és templomot. Még az építőmesterről is maga gondoskodott, alig néhány hónappal halála

Erdélyi Magyar Adatbank

előtt, 1490 januárjában küldte le János barátot az építkezés elvégzésére. Ez a kolostor és templom, mint a sírkövekből és végrendeletekből kitűnik, a magyar polgárság kedvelt egyháza volt. Életükben elhalmozták kisebb-nagyobb adományaikkal, éltük fogytán pedig ide kívánkoztak végső nyugovóra. Így tett például György kőfaragó, aki valószínűleg résztvett a templom szobrászi díszének kifaragásában is. Buzgó és vallásos felesége, Magdolna, a harmadrendű ferences nővér pedig ugyanitt kápolnát építtetett és erről, valamint a minoriták templomáról 1531-ben kelt végrendeletében bőkezüen gondoskodott. Különféle adományokat tett miseruhák, kelyhek, keresztek csináltatására, továbbá a főtéri templom Mindenszentek-oltárának megaranyozására és a domonkosok Szent Sebestyén-oltárának kijavítására. Az egyszerű polgárasszony megható végrendeletén keresztül mintegy a kolozsvári polgárság lelki életébe pillanthatunk be és megismerhetjük a művészetet teremtő, vallásos mecénáskodás lelki rugóit.

A szász lakosság köréből főleg két plébános emelkedett ki mecénási tevékenységével, Slewnig Gergely, aki a Szent Mihály-templom egyik kápolnáját díszíttette falfestményekkel és felépíttette a plébániaházat (1477—1481), meg Klein János, aki a templom díszes sekrestyeajtaját faragtatta (1528).

A város egészének közös tevékenységét a várfalak, kapubástyák építése jelzi, továbbá az emberbaráti célokat szolgáló intézmények, az aggok Szent Erzsébetről nevezett menedékháza és a Szent lélek meg Jób patriarcha nevét viselő ispotályok.

A MOHÁCSI VÉSZ UTÁN, az önálló Erdély kialakulásával kapcsolatban Kolozsvár helyzete is megváltozott. Központi fekvése csakhamar központi jelentőséget biztosított számára. Országos események zajlottak le falai között. A Szent Mihály-templomban fejedelemválasztó országgyűléseket tartottak. A fejedelmek maguk is gyakran időztek kiváltságokkal elhalmozott, kedves városukban. Kolozsvár súlya, jelentősége nőttön nőtt. A fejedelmi Erdély központja, civitas primaria lett, bár hivatalosan nem volt székhely. De azzá tette szellemi fölénye, gazdasági ereje, épületeinek szépsége. Viszont különleges helyzeténél fogva megtudta őrizni polgári jellegét, függetlenségét. Polgárainak önálló szervezete mindenre kiterjedt, a város kormányzására éppen úgy, mint a város védelmére. Az önállóság adta öntudat áthatotta a polgárság vezetőit és tagjait egyaránt. A nagyszámú városi iratok, jegyzőkönyvek, számadáskönyvek, — melyek most már legnagyobbrészt magyarnyelvűek — nem egyszer érdekesen világítják meg a várost igazgató polgárság gondolkozását. 1620-ban a város közgyűlése az újonnan megválasztott építési biztosokat, Bácsi Istvánt és Minthler Istvánt azzal bocsátja munkájukra, hogy »ismeretes búzgóságuk szerént, a város boldogságát tekintve, a várfalakat mindenütt, ahol szükséges, szélét, közepét és alját minél hamarább csináltassák meg«. 1619-ben a város közgyűlésén a városfalak kijavítását azzal a megokolással rendelik el, hogy a »közvagyonra mindig nagyobb gondoskodás kívántatik, mint a magánra«. Bástyáikat a béke védelmére emelték,

Erdélyi Magyar Adatbank

a Bethlen-bástya 1629-ben készült feliratában mélységes hittel fohászkodnak: »Uram Isten őrizz meg bennünket békességben«. (Domine Deus conserva nos in pace). A város körültekintő vezetősége gondoskodott arról is, hogy necsak a falak és bástyák, hanem a polgárok is készen legyenek a védelemre. 1659-ben a közgyűlés azt végezte, hogy »a bíró és tanács haladék nélkül csináltassanak céllövésre tárgyat és a polgárokat céhenként gyakoroltassák, port (azaz lőport) adván állandó gyakorlásra és a kik vonakodnak, kényszerítsék rá. Ezen gyakorlás — úgymond — a jövőre nézve a félelem eltávoztatására is hasznos lesz.« A város kormányzásáról vallott nézeteiket az 1650-ben újjáépített tanácsház falaira festett, ajtajaira vésett feliratokban örökítették meg. A kapu felírata (magyarra fordítva) így hangzott: »Bárki légy, senator, ki e házba hivatalos kötelességben belépsz, e kapu előtt magánérzelmeidet dobd el; haragot, erőszakot, gyűlölséget, barátságot, a község iránti hízelkedést, személyes ügyet és gondot fojts el. Mert ahogy igazságos vagy igazságtalan leszel, úgy várhatod és viselheted az Isten igazságát.« Másutt ezt olvashatták: »Ahol nem szigorú az igazságszolgáltatás, ott a jámbor elmék is megromlanak«, vagy egy másik helyen: »Öreges gyűlölet, magánérdek, ifjak tanácsa pusztítja el az államot«, másutt ismét: »Ez a ház gyűlöli a tunyaságot, szereti a békességet, bünteti a vétket, megtartja a törvényeket, tiszteli a jókat.«

A városi élet fundamentumát a céhek alkották, melyek jobbára még a XV. század folyamán alakultak ki, a fejedelemség idejében, a XVI—XVII. században pedig rendkívül erősen fellendültek. A fejedelmek különféle kedvezményekkel halmozták el őket és — ami talán a leglényegesebb — sűrűn felhasználták szolgálataikat. A gyulafehérvári fejedelmi palotát jobbára kolozsvári kőfaragók építették, kolozsvári festők ékesítették. Az ötvösmunkákat innen hozatták, a díszes kötéseket itt csináltatták. A fejedelmi udvartartás szükségleteit jórészt Kolozsvárt szerezték be. Mindez a város iparát, kereskedelmi tevékenységét és azzal párhuzamosan jólétét erősen növelte. Kincses Kolozsvár fogalma ekkor alakult ki. A fejedelmi udvar magasabb igényei a művészi iparágaknak, a kőfaragásnak, asztalosságnak, ötvösségnek színvonalát rendkívül emelte. Kolozsvár Brassót és Szebent elhomályosítva hamarosan a művészi élet központja lett. A fejedelmi korszak renaissance művészetének magyar jellegét éppen Kolozsvár túlsúlya, céheinek túlnyomóan magyar tagjai biztosították. A céheket társadalmilag is nagy megbecsülés övezte. A tanult osztály és az ipart űző céhek között nem volt szakadék vagy ellentét. Jellemző erre, hogy Thoroczkai Máté unitárius püspök fia apródnak, azaz inasnak szegődött el Décsi János ötvösmesterhez. Viszont a céhtagok között is sűrűn akadtak tanult emberek. Az ötvöscéh 1561-ben kelt céhszabályzatát például Szegedi György szabómester és városi jegyző szerkesztette, aki később a fejedelmi tábla ítélőbírája lett. Tótházi András szabó céhmesterről meg azt olvashatjuk, hogy céhének egy »nagy Cosmographiát«, azaz földrajzi szakmunkát ajándékozott. A város vezetői, a fő- és királybírák rendesen a tekintélyes céhmesterek

Erdélyi Magyar Adatbank

közül kerültek ki. Bonczhidai Gergely ötvöscéhmester, akit sírfelirata jeles művésznek, példás férfinak, a vallás támogatójának, a közügyek hű sáfárjának és a város dicsőséges bírájának magasztal, többízben viselt bírói tisztséget, Linczegh János pedig, aki önfeláldozó magatartásával a várost a török-tatár dúlástól megmentette, a szűcscéh éléről került a főbírói székbe.

A város és ezzel együtt az ország szellemi igényeiről a kollégiumok gondoskodtak, melyeket a reformáció és az ellenreformáció mozgalmaival kapcsolatban sűrű egymásutánba alapítottak. Már 1557-ben a fejedelem és az országgyűlés iskola felállítását rendelte el az óvári egykori domonkos kolostorban, mely eleinte református, később unitárius szellemben működött. Ennek volt egyik mecénása Mikó Ferenc, Csík, Gyergyó és Kászon székek kapitánya, aki »bizonyos summa pénzt hagyott, — írja felesége, Pókai Anna — hogy abból unitárius valláson levő deákok jó móddal taníttassanak, akik jövendőben az eklézsiában szolgáljanak Istennek tiszteletére és az ő szent igazságának elővitelére«. (1635). Báthory István fejedelem pedig még 1581-ben, az egykori Farkas-utcai minorita kolostorban jezsuita egyetemet alapított, »ahol — mint adománylevelében írja — az ifjak a szentírásokban és a klasszikai tudományokban oktattatván, némelyek a templomi istentiszteletre, mások a polgári tudományokra válnak alkalmasokká, amiért eddig a magyar nemzet ifjúságának nagy költséggel messzi utazásokat kellett tenni, minthogy sem Erdélyben, sem Magyarországon nem voltak Collegiumok és Akadémiák.« A XVII. században II. Rákóczy György fejedelem ugyancsak a Farkas-utcában református kollégiumot építtetett, melyet 1656-ban nem kisebb férfi, mint Apáczai Csere János nyitott meg »Az iskolák igen nagy szükségéről és azon okokról, melyek miatt azok a magyaroknál elpusztult állapotban vannak« című beszédével. Az új kollégium kevéssel utóbb nagy pártfogóra talált Barcsay Ákos fejedelem személyében, aki 1659-ben kelt végrendeletében — mint írja »a Szentlélek sugallata által felvilágosítva« — nagy adományt tett, hogy »azon egyháznak, mely őt közepes sorsából a fejedelmi méltóság magaslatára emelte, hív sáfára legyen«.

Természetes, hogy ahol a tudományt és műveltséget ilyen nagy szeretettel támogatták, ott a könyvnyomtatás is virágzott. Kolozsvárt már 1550-ben nyomdát állított Heltai Gáspár, aki szász létére a magyar művelődés lelkes és kimagasló munkása lett. Óvári nyomdájából, mely valószínűleg Bocskai István születési házában állott, került ki magyar Bibliafordítása, Zsoltáros könyve, melyet nyomtatott „az Wrnac tisztességére, a nemes Magyar nemzet épilésére", továbbá Tinódi Sebestyén históriás énekei és a váradi káptalan XIII. századi jegyzőkönyve, Árpád-kori helytörténetünk egyik legfontosabb forrása. Munkásságát betetőzte magyar „Chronica"-jával, melyet megírt, mint a címlapon mondja: „Bonfinius Antalnac nagy könyvéből és egyéb Historiás könyvekből nem kiczin munkával." A XVII. század végén pedig Misztótfalusi Kis Miklós, az európai hírű, kiváló nyomdász és a magyar művelődés önfeláldozó terjesztője működött Kolozsvárt. Kültorda-utcai nyomdájában nemes metszésű

Erdélyi Magyar Adatbank

betükkel ékes könyvek készültek, közöttük a magaszerzette „Siralmas Panasz" az 1697-es kolozsvári tűzvészről. Jellemző Kolozsvár szellemi életére, művelődésének színvonalára, hogy a XVI—XVII. században itt nyomták a legtöbb magyar könyvet. A vallásos és politikai nyomtatványokon kívül sok szép magyar vers került ki a kolozsvári nyomdákból. A XVI—XVII. században főként a históriás énekeket kedvelték, melyek gyakran szóltak a törökverő Hunyadi Jánosról és Kolozsvár rajongva szeretett nagy szülöttéről, Hollós Mátyásról. Nem véletlen, hogy Görcsöni Ambrus és Bogáthi Fazekas Miklós éneke Mátyás királyról, meg Heltai Gáspárnak a nagy király életét annyi kedves kolozsvári epizóddal gazdagító története éppen itt jelent meg. A XVII. század békésebb világában a polgári életet magasztaló énekek sajátos műfaja alakult ki. Főművelői Kolosi Török István, aki „Az Asszonyi Nemnek Nemességéről" írt (1630) és Szentmártoni Bodó János, kolozsi unitárius pap, akinek ily című versei jelentek meg Kolozsvárt és Lőcsén: „Vasról való Enek" (1636), „Az Sonak Ditsiretiről Való Magyar Rythmusok" (1642), melyekben a vas-, illetve a sóbányászatot magasztalja, továbbá „Az Āts Mesterek ditsireti" (1647) és „Az tisztes és nemes Kalmaroknak Avagy Arus Embereknek illendő ditsireti". A magyar városi életnek, a polgárság tevékenységének ezek éppen olyan beszédes tanúbizonyságai, mint a nagy számban fennmaradt, magyarnyelvű város-iratok, jegyzőkönyvek, számadáskönyvek az egykori céhek működésének kedves és szép emlékei.

A XVII. ÉS A XVIII. SZÁZAD FORDULÓJÁN az uralomváltozás, a kuruc háborúk, a német katonai megszállás súlyos válságba sodorták a várost. Ekkor írták magukat a város előljárói „romlott és elerőtlenedett Kolozsvár tanácsának". A nehéz esztendőkben a városi vezetőség érdeklődése fokozott mértékben fordult a mult felé. 1734-ben a tanács egy városleírást (Descriptio civitatis Claudiopolis) íratott és ezt a jóakaratú olvasónak ajánlotta (Sincero Lectori commendat et offert Magistratus Claudiopolitanus). Bár valószínű, hogy felsőbb kívánságra rendelték el a régi adatok összeállítását, mégis szerzői, Páter Pál, idősebb Pataki István, Gyergyay Pál, Füzéri György oly gonddal és lelkiismeretességgel írták meg, hogy hivatalos jelentésnél sokkalta több lett. A város szeretete és nagy történeti öntudat jellemzi minden sorát, amelyekben részletesen számot adnak a város erődítéseiről, feliratairól, épületeiről, történetéről. Kolozsvár régi emlékeire nézve oly értékes forrás, hogy méltán tekinthetjük a magyar művészettörténetírás egyik legelső művének.

A sokféle megrázkódtatásból csak lassan tért magához a lakosság. A szellemi életben a lassú fellendülésnek, a békés munka megkezdésének első jelei az újraszervezkedő katolikus egyház intézményeiben mutatkoztak. A jezsuita kollégium (1700—1703) és a jezsuita (ma piarista) templom felépítése (1718—1724) jelezte a század első évtizedeiben a szellemi és művészi fejlődés megindulását. Később, a század derekán Biró János plébános (1739—1761) fejtett ki nagyszabású mecénási tevékenységet. A Szent Mihály

Erdélyi Magyar Adatbank

templom új művészi dísze, a barok szószék, oltárok, szobrok, képek, az új torony és a diadalkapuszerű cinterem-bejáró mind az ő páratlan bőkezűségéből készült.

A város fejlődésének új lendületet adott 1790-ben a gubernium áthelyezése, amivel Kolozsvár hivatalosan is Erdély fővárosa lett. A közhivatalok ide költöztek át, az országgyűléseket 1791 óta itt tartották. Az átalakulás meglátszott a város külsején és szellemi életén egyaránt. Az új fővárosi élet magához vonzotta az erdélyi főnemesség tagjait, akik sűrű egymásutánban építtették fel palotáikat. Törekvéseik magukkal ragadták a városi tanácsot, mely számos szépészeti intézkedést tett. Megkísérelte a piactér (Mátyás király-tér) rendezését (1798), hozzáfogott az utcák kövezéséhez (1791), majd elrendelte, hogy a nagyobb épületek terveit mutassák be a tanácsnak jóváhagyás végett (1798), végül a társadalom közreműködésével megvalósította a sétateret (1826—1838).

A politikai fellendüléssel párhuzamosan a művelődési mozgalmak is mind erősebbek és mélyebbek lettek. Az 1791-iki országgyűlés Nyelvmívelő Társaság alapításáról terjesztett be törvénycikket. Egy évvel később, 1792-ben gróf Bánffy György megalakította a Kézírások Társaságát, melynek célja régi kéziratok közzététele volt. Ugyanakkor alakult meg a magyar színtársulat, melynek hajlékáról már az 1795-i országgyűlés határozatot hozott. A terv 1821-ben a Farkas-utcai színház felépítésével meg is valósult, a legelső, állandó magyar színház. Csaknem egyidejűleg, 1819-ben Musikai Egyesület néven zeneiskolát alapítottak. A tudományok művelésére 1814-ben Döbrentei Gábor megindította az Erdélyi Múzeumot, melyet később több történeti, ismeretterjesztő és társadalmi folyóirat követett (Hon és Kölföld, Vasárnapi Ujság, Nemzeti Társalkodó, Történeti Lapok). A mult emlékeinek összegyűjtésére és megőrzésére az 1841/42-es országgyűlés Kemény József és Sámuel grófok indítványára múzeum felállítását határozta el. A terv gróf Mikó Imre buzgó tevékenységével és nagylelkű támogatásával 1859-ben valósult meg az Erdélyi Múzeum-Egylet alapításával. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum gazdag gyűjteményei nagymértékben fellendítették a tudományos kutatást, melyet az 1872-ben alapított Ferenc József-tudományegyetem még jobban erősített és fokozott.

A minden irányban fellendülő szellemi és művészi élet a magyar művelődésnek lelkes, önfeláldozó munkásokat és nem egyszer nagy tehetségeket ajándékozott. A szellem kiválóságai gyűltek össze Kolozsvár falai között, akik a fővárost megelőzve nem egyszer példát és utat mutattak az egész magyarságnak.

Az az élénk szellemi élet, melyet Kolozsvár lakói századokon át folytattak, az a mély kultúra, melyet maguknak kialakítottak, tükröződik vissza a város külsején, épületein, műemlékein. Ezért mondja találóan báró Jósika Miklós Abafijában: „Kolozsvárnak lakóit kell ismerni, hogy azt szépnek találjuk". Megjegyzése rávilágít a legfőbb értékre, az élő, a cselekvő emberre, amelyik a várost a maga hasonlatosságára megalkotta.

BALOGH JOLAN

Erdélyi Magyar Adatbank

A ROMÁN ŐSHAZA KÉRDÉSE ÉS A ROMÁN NYELVATLASZ

A ROMÁN NYELV KIALAKULÁSÁNAK helyéről és idejéről, valamint az erdélyi római-román kontinuitás kérdéséről már igen tekintélyes irodalommal rendelkezünk. A vélemények általában három csoportra oszlanak. A legrégibb vélemény szerint, amely a magyarországi humanista történetírók (Bonfini) hagyományára támaszkodik és amelyet az erdélyi román triász (Şincai, Maior, Clein) fogalmazott meg, a románok a rómaiak dáciai gyarmatosainak egyenes leszármazói. A román nép és nyelv tehát eszerint itt Erdélyben alakult ki és innen terjedt azután el a szomszédos vajdaságok területére és a Balkánra. A történeti, néprajzi és főleg nyelvészeti kutatások azonban csakhamar rámutattak ennek az elméletnek tarthatatlanságára. Kiderült, hogy a románság négy ága: az északi (amelyet a románok dákorománnak neveznek), az isztriai, a Szalonikitől keletre lakó megleni és a Macedónia délnyugati részén pásztorkodó arumun olyan közös sajátságokat tüntet fel, amelyek csak hosszú időn keresztül tartó közös fejlődéssel magyarázhatók. Ez a románság, még a nyelvegység korában igen erős albán hatáson ment keresztül, azaz a románságnak valahol az albánok tőszomszédságában kellett élnie. Mivel pedig az albánokról tudjuk, hogy a Dunától északra sohasem laktak, kétségtelen, hogy ez a románság sem alakulhatott ki a Dunától északra fekvő területen. Mint legújabban egy német tudós bizonyítja, az albán őshaza a mai Albánia északi részén levő Mati folyó völgyében keresendő,[1] a román őshazát tehát szintén valahol azon a vidéken kell feltételeznünk. Még érdekesebb azonban az, hogy a románság négy ága közül épen az északi ág nyelvében mutatkozik a legerősebben az albán hatás. Ezeknek a Balkánra mutató pozitív bizonyítékoknak pontosan megfelelnek az Erdély területére vonatkozó negatív érvek. Tudjuk, hogy a rómaiak a dák lakosság legnagyobb részét kiirtották, tehát nem volt lehetőség olyan mértékű római-barbár együttélésre és az ősi lakosság romanizálására, mint ez a római birodalom más provinciájában történt. A római uralom különben itt igen rövid ideig tartott ahhoz, hogy ez a romanizálási folyamat komoly eredményeket érhetett volna el. A rómaiak Dáciát rendben és teljes alapossággal önként ürítették ki, tehát módjukban volt az egész lakosságot kivonni belőle.[2] Hogy ezt valóban meg is tették, bizonyítja a római kultúrának a későbbi dáciai emlékekben való teljes hiánya, nem is beszélve arról, hogy a legcsekélyebb nyoma sem bukkant fel olyan latin feliratoknak, amelyek a román nyelvre jellemző változásokat tüntetnének fel.

Mindezen érvek alapján a komoly tudósok nagy többsége már régóta elvetette az erdélyi román kontinuitás elméletét és azt vallja, hogy *a románság a Balkánon alakult ki és Erdélybe csupán később*

[1] *G. Stadtmüller,* Forschungen zur albanischen Frühgeschichte. AECO. VII—1941.

[2] *Alföldi A.,* Dákok és rómaiak Erdélyben. Budapest, 1940.

Erdélyi Magyar Adatbank

vándorolt be. Ezek között a tudósok között vannak németek (Schlőzer, Rössler), franciák (G. Paris), csehek (K. Kadlec), horvátok (P. Skok), magyarok (Hunfalvi, Tamás, Gáldi, stb.), sőt románok is (Filippide).[3] A románok balkáni eredetét különben társadalomtörténeti érvek is támogatják.[4]

A ROMÁN KONTINUITÁS ELMÉLETE azonban a román közvéleményben nemzeti dogmává kövesedett, román tudósok tehát — mint azt Filippide példája is mutatja — kiátkozás és kiközösítés veszélye nélkül nem helyezkedhetnek vele szembe. Minthogy a román nyelvnek vitathatatlanul balkáni eredetével mégis kénytelenek számolni, megalkották az úgynevezett *hozzávándorlási elméletet*. Eszerint a román nyelv *lényegében* ugyan a Balkánon, az albánok szomszédságában alakult ki, azonban a római elem Dácia területén sem pusztult ki *egészen*. Itt is maradtak bizonyos romanizált elemek, amelyek az idők folyamán a Balkánról történt román bevándorlókkal erősödtek A mai románság tehát egy ősi római-dák lakosságnak és a Balkánról bevándorolt románságnak a keveréke.

A római-román kontinuitás elméletének hívei ma kivétel nélkül ezt a hozzávándorlási elméletet vallják. Még azok is, akik ezt ilyen határozottan nem is hangsúlyozzák ki.[5] Néhány év óta ezt az elméletet újabb érvekkel is próbálják alátámasztani. Ezeket az érveket *a román nyelvatlaszból* merítik. Abból a tényből ugyanis, hogy a román nyelv sok esetben régiesebb alakokat őrzött meg, mint a többi újlatin nyelv (olasz, francia, spanyol, portugál, stb.), arra következtetnek, hogy a román nyelv ezeket az archaizmusokat csak itt a helyszínen őrizhette meg.[6] Mivel ilyen archaizmusok nagyobb számban főleg a mócok nyelvében találhatók, egy német tudós, Gamillscheg, azt a területet, amelyen a románságnak római kor óta megszakítatlan hagyománya volna, a mócok lakóhelyén, azaz az Erdélyi Érchegység területén jelöli meg.[7]

Azonban a román nyelvatlasz adatai ilyen következtetésekre nem alkalmasak, aminthogy különben semmiféle nyelvatlasz ősi települési kérdések eldöntésére nem lehet alkalmas. A nyelvi régiességekből nem lehet arra következtetni, hogy egy bizonyos nép arról a területről rajzott volna ki, vagy pedig arra, hogy egy bizonyos nép a kérdéses régiességek területén őslakó volna.[8] Hiszen köztu-

[3] A román kontinuitás kérdésére vö. *Tamás Lajos* nagy munkáját: Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajánában. Budapest, 1935.; l. még *Gáldi L.—Makkai L.*, A románok története. Budapest, 7—34. l.

[4] *Makkai L.*, Balkáni és magyar elemek a magyarországi román társadalomfejlődésben. Hitel, 1941.

[5] Ez a véleménye a román *Rosetti*nek és *Drăganu*nak, míg *Puşcariu* a román őshazát az egész Balkán területén és Erdélyben *egyszerre* képzeli.

[6] *S. Puscariu*, Les enseignements de l'Atlas Linguistique Roumain. Revue de Transylvanie, III—1936.

[7] *E. Gamillscheg*, Randbemerkungen zum rumänischen Sprachatlas. Berlin, 1941.; Über die Herkunft der Rumänen. Jahrbuch der preuss. Akad. der Wissenschaften, 1940. Vö. *Tamás L.*, Randbemerkungen zu einer Rezension von E. Gamillscheg. AECO. VI—1940. 345 kk.

[8] *Tamás L.*, Sur la méthode d'interprétation des cartes de l'Atlas Linguistique Roumain. AECO. III, 228. kk.

Erdélyi Magyar Adatbank

domású dolog, hogy a régiességek sohasem a központokban, hanem a nyelvterület szélein, a közlekedési útvonalaktól távoleső vidékeken szoktak megmaradni. A legrégiesebb szláv nyelvet nem a szlávok őshazájában, a Kárpátoktól északra találjuk, hanem Macedóniában, Krajnában, stb., pedig ezekről a szlávokról tudjuk, hogy csak a Kr. u. VI. században költöztek ide be. Gamillscheg okoskodása alapján tehát a szlávok őshazája Macedónia déli részén lett volna. De ugyanezt mondhatnók a németekről is, hogy őshazájuk pl. az Alpoktól délre feküdt volna, mert hiszen a legrégiesebb nyelvjárások épen itt, az olasz nyelvhatár szélén találhatók. Gamillscheg tételének tarthatatlanságát azonban akár magyar példával is bizonyíthatjuk. Csak a székely és a palóc nyelvjárásokban vannak a közmagyar *-nál, -hoz, -től* ragok helyett *-nott, -ni, -nól* ragok *(papnott* 'papnál', *papni* 'papnál', *papnól* 'paptól'). Ezek a székely-palóc ragok ősibbek a közmagyar ragoknál, mert míg a közmagyar ragok a magyar nyelv különéletében keletkeztek, a székely-palóc ragok az ugor egység korából származnak. Ugyanis pontosan a mi ragjainknak megfelelő alakban a vogulban és az osztjákban is megvannak. Azaz, Gamillscheg következtetése alapján, azt mondhatnók, hogy nemcsak a magyar, hanem az ugor őshaza is — azaz a vogul-osztják-magyar nyelvközösség területe — mondjuk a Székelyföldön lett volna!

GAMILLSCHEG és a román kontinuitás többi hívei azonban mind érzik, hogy érveik a *helynevek* bizonysága nélkül nem meggyőzők. A helynevek, főleg a folyónevek ugyanis igen fontos forráscsoportot jelentenek minden régi településtörténeti kutatásnál. Minden új nép át szokta venni a régi lakosság által használt víz- és egyéb helynévanyagot, míg a régi lakosság, amennyiben nem pusztúl ki, megőrzi ősi elnevezéseit. Franciaország, Olaszország, Spanyolország tele van ősi, még a római uralom előtti elnevezésekkel, amelyek az illető népek nyelvében e nyelvek szabályos fejlődésének megfelelő alakban élnek és világosan tanúskodnak amellett, hogy e népek megszakítatlanul élnek e területeken. Dél- és Nyugatnémetország területén igen sok nevet találunk, amelyek a római korszaktól kezdve a mai napig meg nem tört hagyományokról tanúskodnak (pl. *Koblenz* a latin *Confluentia, Köln* a latin *Colonia* stb. helyén). Nos, amennyiben a románok a római kor óta a mai napig megszakítatlanul élnének Erdély területén, joggal elvárnók, hogy a római neveket is a nyelvük fejlődésének megfelelő szabályos alakban őrizzék meg. Ezzel szemben nemcsak teljesen elfelejtették a római városok neveit *(Sarmizegethuza* ~ románul *Grădişte* = a szlávból, *Apulum* ~ *Bălgrad* = a szlávból, a mai *Alba-Iulia* a magyarországi latinból van átvéve, az viszont a magyar *Gyulafehérvár* fordítása, *Potaissa* ~ *Turda* = a magyarból;[9] *Napoca* ~ *Cluj* = a

[9] Puşcariunak és Gamillschegnek véleménye (Über die Herkunft der Rumänen i. h.), mely szerint *Turda* egy dák *Turidava*-ból származnék, már csak azért sem helyes, mert a mai Torda helyén a rómaiak korában nem valami Turidava, hanem Potaissa állt.

Erdélyi Magyar Adatbank

magyarból, *Porolissum* ~ *Moigrad* = a szlávból stb.), ami már magában véve, világosan bizonyítja a kontinuitás megszakadását, de nem őrizték meg az erdélyi folyóneveket sem. Pedig a folyónevek minden vidéken a legállandóbbak. Pannoniában is, Dáciában is feledésbe merültek a városnevek, a folyónevek közül azonban elég sok maradt meg. Ilyenek pl. Pannonia területén a *Duna, Rába, Zala, Dráva,* stb. Erdélyben is több folyónévről tudjuk kimutatni, hogy a római korból, illetve a római kor előtti időből származnak. Ezek: *Maros, Szamos, Körös, Temes, Olt, Ompoly, Berzava.* Azonban ezek a nevek a románban nem a nyelvük fejlődésének megfelelő alakban vannak meg, hanem világosan magukon viselik az idegen közvetítés bélyegét. Egy rómaikori *Marisusnak* ugyanis a románban legfeljebb *Mareş,* de semmiestre sem *Mureş* felelne meg, hiszen a románban a latin *a* sohasem válik *u*-vá. Ellenben az ó-magyar *Moris*-ból, amely a magyarban szabályos megfelelője egy *Maris*-nak, igenis *Moriş, Moreş,* illetve a hangsúlyos *o*-ból *r* előtt, *u,* azaz *Mureş* lesz. Hasonló az eset a *Someş* névnél a latin *Samus*-szal, az *Olt*-nál a latin *Alutus*-szal szemben. A *Timiş* a latin *Tibiscus*-szal szemben már a szóbelsei *-b-* ~ *-m-* különbség miatt sem lehet ősi. Ezeknél a neveknél maguk a román tudósok is elismerik, hogy nem mutatják a római nevek megszakítatlan hagyományát (Drăganu).[10]

A román tudósok azonban — és utánuk Gamillscheg — néhány névről mégis azt tartják, hogy alakjuk szerint a római kortól kezdve megszakítatlan hagyományuk van a románban. Ezek szerintük a Körös, Ompoly és az Abrud folyóknak román *Criş, Ompoi* ~ *Ampoi* és *Abrud* nevei volnának. Azaz, az a három folyó, amely épen a mócok vidékén ered. Gamillscheg ezért ki is jelenti, hogy a római-román hagyományok tehát itt nem szakadtak meg teljesen. Csakhogy a három név magyarázata náluk teljesen téves. A *Criş* alaknak pontosan megfelelő *Crisius* a forrásokban nem található. Különben is az a tény, hogy a románok is a három Köröst egy névvel nevezik — *Crişul repede, Crişul negru, Crişul alb* — azt bizonyítja, hogy ők e nevet egy a folyók mentén nyugatról-keletre felhatoló néptől vették át, hiszen e három folyót *egy névvel* csakis a három folyó összefolyásánál, azaz az Alföldön nevezhették el, de semmiesetre sem a forrásvidékükön, ahol még azt sem tudhatták, hogy a három folyó egyesül.[11] Az *Ampoi* név pedig a maga szóvégi *-oi*-jával a latin *Ampeius* helyén világosan elárulja a magyar közvetítést, hiszen csak a magyarban szabályos ez a változás. Az *Abrud* viszont csupán a XIII. század óta ismeretes, tehát a román kontinuitás bizonyítására még akkor sem volna alkalmas, ha a folyónév eredete tisztázva volna.[12]

A római korból ismeretes folyónevek román nyelvi alakjai tehát határozottan a római-román folytonosság ellen tanuskodnak.

[10] Mindezekre és a következőkre lásd munkámat az Erdélyi Tudományos Intézet rövidesen megjelenő évkönyvében, amelyben az összes erdélyi víznevek magyarázatát adom. Ugyanitt hivatkozom a régebbi irodalomra is.

[11] *Kniezsa I.,* Magyarország népei a XI. században. Szent István-Emlékkönyv, II.

[12] *Melich J.,* Honfoglaláskori Magyarország. Budapest, 1925—29.

Erdélyi Magyar Adatbank

Ennek alapján vetette el a román Filippide is a római-román kontinuitás teóriáját.

AZONBAN BÁRMENNYIRE SZEMBEKERÜLT IS Filippide a román közvéleménnyel, egyben mégis — talán tudat alatt — engedett neki. Ha nem is fogadta el a román kontinuitást, a románok beköltözését Erdély területére mégis igen korai időre, a Kr. u. VI—VIII. századba helyezte. Azaz, eszerint a románok, bár nem is ősi lakosai Erdélynek, mégis többszáz évvel megelőzték volna a magyarokat és a szászokat.

Csakhogy épen itt, egy bizonyos területen, a népek egymásutáni sorrendje tekintetében állunk aránylag a legbiztosabb talajon. A főforrás e kérdésben is a helynévanyag. A vegyes lakosságú terület helynévanyagának az illető népek nyelvén használt alakjából egész kétségtelenül megállapítható, hogy melyik nép az átadó, melyik az átvevő, azaz, mivel a helyneveket a korábban ottlakó nép nevezte el, melyik jött korábban a másiknál. Ennek alapján tudjuk megállapítani a szláv-német, szláv-magyar, magyar-német stb. települések sorrendjét. Az erdélyi helynévanyag alapján az eredményeket így foglalhatjuk össze:

A folyók és nagyobb patakok magyarban használt nevei között a már említett ismeretlen eredetű ősi neveken kívül néhány szláv *(Ilosva, Beszterce, Lekence, Deberke, Torockó, Orbó, Sztrigy, Dobra, Cserna, Szeben, Kovászna, Bisztra, Cserna stb.)*, német *(Vidombák)* és török *(Küküllő)* néven kívül az óriási többség a magyarból származik *(Lápos, Szőcs, Szilágy, Egregy, Almás, Nádas, Kapus, Sajó, Füzes, Sebes, Székelyjó, Belényes, Fenes, Ludas, Nyárád, Aranyos, Gyógy, Székás, Feketeügy, Árpád, Szederjes, Pogányos, Ménes* stb.) Nincs azonban egyetlenegy fontosabb név sem, amelyet a magyarság a románból vett volna át. Sőt a románban sincs egyetlen nagyobb víz sem, amelynek a neve a románból eredne, kivétel nélkül mind idegenből van átvéve. Néhány német *(Ghimbav, Porumbac, Hârbav)* és szláv *(Bistrița, Târnava* = Küküllő, *Gârbova* = Orbó, *Dobra, Bistra, Cernavoda* = Feketevíz, *Cerna, Belareca, Vicinic* stb.) néven kívül a többi kivétel nélkül a magyarból van átvéve *(Lăpuș, Suciu, Sălagiu, Agriș, Almaș, Nadăș, Căpuș, Șieu, Fizeș, Sebeș, Săcuien, Beiuș, Timiș, Ludoș, Niraju, Arieș, Geoagiu, Secaș, Fechetig, Arpaș, Sudriaș, Pogăniș, Miniș,* stb.). Sőt, a Marostól északra még a szláv neveket sem közvetlenül a szlávból, hanem a magyarság közvetítésével vette át *(Ilișua, Lechința, Deberche, Trăscău, Țibin, Covasna,* stb.).[13] Ez a tény kétségtelenül igazolja, hogy Erdély vizei már régen el voltak nevezve, amikor a románság e területre érkezett, különben föltétlenül kellene legalább néhány román nevet is találnunk köztük. Az is kétségtelen, hogy nem a románság, hanem a magyarság jelent meg előbb Erdélyben, hiszen nem a magyarok vették át a vízneveket a románból, hanem megfordítva. Sőt, a névanyagból az is kitűnik, hogy a románokat még a németek is megelőzték.

[13] *Kniezsa I.*, Erdély földrajzi nevei. Erdély c. album, Budapest, 1940.

Erdélyi Magyar Adatbank

A víznevek vizsgálata Gamillscheg elméletének is a leghatározottabban ellene mond. Hiszen a feltételezett román őshaza vizei között a fent már említetteken kívül olyanok is vannak, mint *Aranyos ~ Aries* és *Gyógy ~ Gioagiu*, azaz tiszta magyar tőből származó nevek, amelyeket a románok is átvettek. Mivel pedig elképzelhetetlen és ilyen példánk sehol az egész világon nincs, hogy egy őslakó nép területe legnagyobb vizeinek neveit elfelejtse és kései jövevényektől tanulja meg újra, ez csak azt bizonyíthatja, hogy a románok még erre a területre is csak a magyarok után érkezhettek.

A víznevek tanusága tökéletesen megegyezik a lakott helyek, várak, városok, falvak neveinek tanuságával is. A XIV. század közepéig oklevelekben említett helységek között nincs egyetlenegy román eredetű név sem, sőt ezeknek a neve a románban is kivétel nélkül idegen és óriási többségében a magyarból származik. Román eredetű helynév először a XIV. század közepén bukkan fel, de kizárólag csupán az addig teljesen lakatlan magas hegyvidékek területén (*Kaprevár, Marzsina* Krassó-Szörény megyében, *Nuksora* Hunyad megyében stb.).[14] Azután is csupán a hegyvidéken keletkezett helységek nevei között találkozunk román eredetű nevekkel, mint pl. Krassó-Szörény megyében, az Erdélyi Érchegységben, a Bihari hegyekben, a Rézhegységben, Mármarosban, stb. De még ezeknek a neveit sem nevezi a magyarság román alakban. Román nevek, amelyek a magyarba is a románból kerültek át, általában csupán a XVI. században keletkezett irtásokon találhatók.

Mindebből csak azt következtethetjük, hogy a románság jóval a magyarság és a németség után került Erdély területére. Önálló, a magyar, szláv és német telepektől független helységeket pedig — egy-két délvidéki területtől eltekintve — csupán a XV., sőt a XVI. században kezdett alapítani.

KNIEZSA ISTVÁN

[14] *Kniezsa I.*, Zur Frage der gepidisch-rumänischen Symbiose in Siebenbürgen. AECO. III, 280. kk., főleg 231; Magyarország népei a XI. században. 447—50. Erdély földrajzi nevei ... (u. ott a román helynevek térképe eredetük szerint.).

Erdélyi Magyar Adatbank

MAGYAR FIGYELŐ

KÁLI NAGY LÁZÁR EMLÉKEZÉSEI A KOLOZSVÁRI SZÍNJÁTSZÁS HŐSKORÁRA

1942. november 15-én ünnepelte Kolozsvár az erdélyi nemzeti játékszín és egyben az állandó magyar színjátszás megszületésének százötvenedik évfordulóját. Művéltségi életünk egyik leggazdagabb eredménye és színművészetünk úttörőinek nemes alakja előtt hajtott fejet ezen az ünnepen Erdély magyar társadalma. Káli Nagy Lázár emlékezései élénk fényt vetnek azokra a lelkes időkre, amikor a küzdelmes sorsot vállaló színészek s a kezdeményezésük jelentőségét átérző társadalom az áldozathozatalban egymásra találva, olyan színpadot teremtettek, amelyen azóta a magyar szó soha el nem hallgatott.

1795-től fogva az 1807. esztendeig volt szállása az „Erdélyi Nemzeti Játszószínnek" az írt Pataki Sámuel házánál, holott két rendbeli logéi voltak a szálának és más lakószobák is fent az egész tractusbeli commoditások árenda mellett általadattak elsőbb 800, azután, a papirospénz szaporodásával, 1000 forintra felrugtatott az árenda; de amíg a nemes várostól kiárendált maszkarás bálokat a theatralis biztosság tarthatta, addig azalatt a bálok után bekapott nyereség közel lefizette az árendát. Ezen Pataki-háznál folytatott játszásokról meg lehet jegyezni: a városnak középpontján lévén az épületnek fekvése, a kolozsvári publikum, a pénz bősége is hozván magával, csoportosan, számosan járta a játékokat. Nem voltak egész 1810. esztendeig Kolozsvárt idegen nyelven játszó truppok, vagy két versbe nyárban, mikor a magyar társaság Magyarországon excursioban volt, fordult meg vagy két német trupp, de két-három hónapi játszások után továbbutazott. Azon 18 esztendő alatt emlékezzünk reá, mennyire kedvelték hazánk nagyjai, dámái a magyar theatrumot; a nagy Pálm Jozefa, gubernátor urunk gróf Bánffy György őexcellenciája élete párja jó példával ment elől, mindenkor logét tartott, amikor csak rosszul nem volt, vagy olyas nagy bajai el nem tartóztatták, kedves leányaival, leányunokáival gyakorolta theatrumba járását; a nagy gubernátor, gróf Bánffy György úr őexcellenciája is, egészsége míg meg nem bomlott, sokszori megjelenésével a theatrumhoz kelletŏ szeretetét a publikumnak fenntartotta; az ajándékozás, pénzbe, öltözetekbe ezen első háztól szakadatlanul folyt a társaságra s annak tagjaira. De nem is lehetett másképen egy olyan nagy asszonyságtól, mint Pálm Józéfa, aki merő kegyesség és ada-

Erdélyi Magyar Adatbank

kozás volt, akiről több számos dicséretei közt azt az egyet kell csak idejegyezni, hogy Bécsben, német szülőktől születvén, férjhez menetele után, szeretett férje mellett, a magyar nyelvet tökéletesen megtanulta, mindennap azon beszélt, hogy a született magyarok közt, magyar nyelv közt nevelkedett ember is felül nem haladta magyarságával; gróf Pálm Jozéfa magyarul oly finomul írt, fordított, hogy auctorokkal a szép pallérozott, jóízű magyar írásával vetélkedett.

Nem csuda hát azon 18 esztendők alatt ily jó példával menvén elé Erdélyben a legelső értékű, rangú pár ember, ha a más mágnások, dámák, urak és a nemzeti nyelvekhez buzgó hív polgárok oly szorgalmatosan járták a theatrumot, azt most egyik, majd másik dáma ajándékival, drága köntöseivel, gazdagította, a sok ajándékozásokból gyűlt nem megvető bibliothéka, garde-robe, melyek a sok excursiokkal, sok kézen lett forgásokkal, meg is rongyolódtak, de nagyon el is kevesedtek. Nem csuda továbbá, az akkori theatrum szeretőknek sokasága, mert gróf Teleki Lajos, Teleki Ferenc jóltevőin kívül, volt azon idő alatt néhai báró Wesselényi Miklósban egy olyan mecénása, amint feljebb volt szó róla, aki minekutána 1795-ben diaetaliter theatralis biztosnak választatott, mindjárt közelebb vette magára a theatrum bajait, szükségeit, nagy hazafi lévén, mind a nagyobb, mind a kisebb sorsuakat szüntelen hazája, nemzete nyelve, theatruma szeretetére más előkelőbb barátjaival együtt buzdította, nógatta, a theatrumba nem járókat sokszor megszólította, sőt meg kell róla vallani, hogy az olyanokat nem is szerette, nem kívánt velek barátkozni. Boldog és szerencsés volt ezen időszakasz alatt Kolozsvárt az írt, s jó rendbe hozott, sok derék játszó tagokkal megerősödött nemzeti társaság; nem voltak Kolozsvárt akkor, mint azután elkövetkezett meghasonlások; egyik rész a magyar, más a német játékokat nem kedvelte inkább, hanem egy árendába bírt nemzeti theatrum, egy nemzeti játszó társaság volt és virágzott, minden abba gyönyörködött, abba járt, igyekezett minden előmentén s boldogságán. Az országos biztosság is segédeket vévén fel, a kormányzást igen bölcsen vitte, a fináncia a legjobb móddal ment és a kassza annyira szaporodott, hogy a theatrumhelynek, ahová a nemzeti theatrum építtessék, a Torda-kapu előtt, volt bécsi újságíró, Szacsvai Sándortól, szép darab hely vásároltatott 1000 rforinton, melyre azután távolacska léte mián, minekutána a mostani új theatrum helyét a református fő consistoriumtól az írt érdemes öt hazafiak a magyar nemzet számára megvásárlották, nem építtetett és a theatrum 1000 rforintja ma is fizetetlen a Szacsvai succesorainál hever. Említeni kell azt is ezen epocháról, hogy Kócsi Patkó János igyekezetével a magyar theatrumon magyar operák is adattak elé, nagy megelégedésére a publikumnak, mely után a muzsikát kedvelő uraktól számos symphoniák, kották ajándékoztattak, könyvek, köntösök, vásznak ajándékozásába vetélkedve űzték egymást a hazafiak és dámák.

(Az Erdélyi Nemzeti Játékszínnek, Magyar Játszótársaságnak eredete, fennállásának, viszontagságainak a mai időkig leírása. 1821.)

Erdélyi Magyar Adatbank

A NEMZETISÉGI KÉRDÉS A KÉPVISELŐHÁZBAN

Dr. Mikó Imre országgyülési képviselő f. évi november 20-án elmondott képviselőházi beszédét komoly figyelmet érdemlő, irányadó szempontjai miatt teljes egészében közöljük.

Tisztelt Ház!

Az állami költségvetésben szereplő minisztériumok közül a miniszterelnökség részére előirányzott kiadások összege a legcsekélyebb, tehát a miniszterelnökség az egyes tárcák költségvetésének nagysága szempontjából az utolsó helyen áll. Ebből a tényből azonban nem lehet azt a következtetést levonni, mintha a miniszterelnökség munkája a legkevésbbé jelentős volna. Sőt ellenkezőleg, éppen ezért olyan alacsony e tárca költségvetése, mert a miniszterelnökség bizonyos fokig a felérendeltség viszonyában áll a többi minisztériumokkal és nem lévén külön külső igazgatása, a többi tárcák decentralizált szerveivel végezteti el azokat a feladatokat, amelyeket a törvény hatáskörébe utalt. Ilyen feladatok, amelyeknek az ellátását a legfelsőbb politikai vezetés saját magának tartotta fenn: a sajtószolgálat, *a hazai kisebbségek és idegenben élő magyarok gondozása,* kitűntetések adományozása, az önállósítási alap javadalmazása, az értelmiségi munkanélküliség leküzdése, a vitézi rend és a központi statisztikai hivatal működésének a fedezése. Külön fejezetben szerepel az idén először a propaganda szolgálat, miután ezt az év folyamán kinevezett nemzetvédelmi propagandaminiszter és hivatalos apparátusa látja el.

T. H. Tekintettel arra, hogy a házszabályok a költségvetési vita folyamán a beszédidőt félórában korlátozzák, engedtessék meg nekem, mint az Erdélyi Párt vezérszónokának, hogy az előbb felsorolt és a miniszterelnökség hatáskörébe tartozó kérdések közül egyet kiemeljek és csak arról szóljak részletesebben. S engedtessék meg ugyanakkor, hogy a költségvetési vita hagyományai szerint ne csak ennek a kérdésnek a kezelésére az I. cím 5. rovatában előirányzott 3,100.000 pengő alacsony, illetve magas voltáról beszéljek, hanem felvessem e költségvetési tétel távlatában azt a problémát, amelynek korszerű megoldása szerény meggyőződésem szerint a magyar államiság létének, vagy nemlétének kérdése. Ez a probléma *a nemzetiségi kérdés.*

T. H. Ha átlapozzuk az utóbbi évek képviselőházi és felsőházi naplóit, meglepetéssel állapíthatjuk meg, hogy a nemzetiségi kérdés nem szerepel az országgyűlés előtt olyan mértékben, amilyenben azt a kérdés súlya és hordereje s nem utolsó sorban a többi politikai problémákhoz való viszonya megkívánná. Ennek lehet az az oka, hogy e kérdésnek kényes külpolitikai vonatkozásai vannak, de lehet az is, hogy nincs minden nemzetiség az országházban képviselve. Mindenesetre figyelemreméltó, hogy a zsidókérdésnek mennyivel több időt szentel az országgyűlés, noha itt csak nyolcszázezer magyarországi lakosról van szó, a nemzetiségek pedig a mai Magyarországon hárommillió lelket számlálnak; ha azonban az ezeréves határok keretei között gondolkozunk a szentistváni birodalom lakóinak majdnem fele nem magyar anyanyelvű. S ha tovább visszük a párhúzamot, a zsidókérdésben ma már nagyjában egységes a képviselőház álláspontja, *a nemzetiségi kérdés tekintetében azonban nemcsak a nemzetiségi, hanem a magyar képviselők között sem alakulhatott ki egységes felfogás.* Vigyáznunk kell tehát, nehogy a tiszakálmáni korszaknak a hibájába essünk és csak azokat a problémákat lássuk és a közvéleményben is ilyen szemléletet alakítsunk ki, amelyek az országházban jelen vannak és tárgyaltatnak. Mert a nemzetiségi kérdés az országban mindenütt jelen van és nincs egyetlen magyar probléma, amelynek az elbírálásánál

Erdélyi Magyar Adatbank

meliőzhetnők azt a szempontot, hogy Magyarország lakóinak egy negyede nem magyarnak született.

T. H. Kevés kérdés váltott ki ellentétesebb felfogásokat és nagyobb harcokat a magyar politikai életben, mint a nemzetiségi kérdés. A rendi korszakban a nemzetiségek részben külön területi önkormányzattal rendelkeztek, részben a magyar nemesség soraiba felemelkedhettek s így szervesen illeszkedtek be a magyar állami és társadalmi rendbe. A rendi keretek felbomlásával azonban ezek a kötelékek mind felszakadtak, s a nemzetiségi polgári osztály kialakulásával megbomlott a nemzetiségi törekvések és az új magyar állam közötti egyensúly. A magyar politikai élet egyik frontján *Széchenyi, Wesselényi, Deák, Eötvös, Mocsáry* a nemzetiségek polgári egyenjogúsításával és szabad nyelvhasználatával gondolták megoldhatónak a kérdést s az e tárgyban hozott 1868. évi 44. tc. a külföld előtt is a magyar politikai bölcsesség szép példáját szolgáltatta. A másik oldalon *Tisza Kálmán, Bánffy Dezső* a magyar hegemónia biztosítását tartották a legfontosabbnak a nemzetiségi kérdés megoldásához. De ugyanazoknak az államférfiaknak erről a kérdésről alkotott véleménye is nagy változásokon ment keresztül. Gondoljunk csak a legnagyobbak közül *Kossuth*nak 48 előtt és az emigrációban vallott felfogására, vagy *Apponyi*ra, az 1907. évi törvények megalkotójára és a népszövetségi magyar főmegbízottra.

A trianoni csonka Magyarország nemzetiségi szempontból Európa egyik leghomogénebb állama volt s így ott tulajdonképpen csak a sváb kérdés foglalkoztatta a miniszterelnökség második ügyosztályát. De a nemzetiségi kérdés megítélése azóta sem egységesebb, hogy az ország örvendetes gyarapodása ezt a problémát *ismét virulenssé tette* Magyarországon, — amint a *miniszterelnök úr* már 1942 március 19-iki bemutatkozó beszédében a Ház előtt kifejezte magát. Megnyugvással kell azonban megállapítanunk, hogy az országgyűlés ma sokkal tárgyilagosabban kíván ezzel a problémával foglalkozni, amennyiben a legnagyobb ellenzéki párt, illetve pártszövetség vezetője, *Imrédy Béla* képviselőtársunk is kijelentette, hogy »ezt a rendkívül kényes nemzetpolitikai kérdést *nem szabad a pártpolitikai viták síkjára áttolni*«. És valóban a dualizmus korának a nemzetiségi kérdés terén egyik legsúlyosabb hibája az volt, hogy a nemzetiségi kérdést a pártok közötti licitálás tárgyává tette, amiből természetesen csak a nemzetiségeknek volt hasznuk. Súlyos politikai bűne az akkori kormányoknak, hogy a könnyebben befolyásolható nemzetiségi területeket fejlesztették és halmozták el kedvezményekkel, ugyanakkor pedig az ellenzéki tájékozódású magyar vármegyéket elhanyagolták. Nagyrészt erre vezethető vissza a Székelyföld gazdasági elmaradottsága és a románlakta vidékek fellendülése a Trianon előtti Erdélyben, ami önmagában is cáfolata annak, hogy a nemzetiségeket gazdasági téren elnyomták volna. De ugyanilyen felelősség terheli az ellenzéknek azt a részét, mely a nemzetiségi pártokkal szövetkezett az általános titkos választójog vagy más demokratikus vívmányok kiharcolására. Mert a nemzetiségi pártokat e jelszavakon túl csak az érdekelte, hogyan tudnák az így kelthető zavart a magyar államiság megdöntésére felhasználni.

Csak a trianoni katasztrófa után tárultak fel teljes valójukban ennek a multnak a hibái és mulasztásai s az idegen megszállás alatt ébredt fel a magyarság arra, hogy minden politikai hitvallás, negyvennyolc vagy hatvanhét, amiért azelőtt ölre mentek az emberek, tárgytalanná vált, a magyar végeken egyetlen politikai realitás van: *az ősfoglaló és államfenntartó magyarság harca a vendégjogon befogadott és a határokon túlra gravitáló nemzetiségekkel szemben.* S ez a realitás, ami kisebbségi sorsban a magyarságot egységes politikai védőövezet kiépítésére és a belső népi szervezkedés megindítására késztette, lényegileg Észak, Kelet és Dél

Erdélyi Magyar Adatbank

visszatérése után sem változott. Ma is minden országos politikai kérdést abból a szempontból kell megítélni, hogy a visszatért Felvidék több mint egytizede szlovák, Kárpátalja háromnegyede ruszin, a visszatért Erdély fele román s a visszafoglalt Délvidéknek csak egyharmada magyar. Ezért hirdeti pártom ma is a kisebbségi politika hagyományaként *a pártok feletti összefogás szükségességét,* ami felé, örömmel látom — lehet, hogy nem a mi gyenge szavunkra, hanem az események kényszerítő hatása alatt — az utóbbi időben egyre több lépést teszünk.

A politikai egység kívánalmaként sokan a mozdulatlanságot állítják fel, pedig ha valahol, akkor éppen a nemzetiségi kérdés terén alkalmazható a legkevésbbé a »legyen úgy, mint régen volt« elavult álláspontja. Magyarország kétszeri összeomlásának, Világosnak és Trianonnak az okai között ott látjuk első helyen a nemzetiségi kérdés megoldatlanságát. Az új Európában kialakuló új Magyarországnak a sorsa is a mi érzésünk szerint *a nemzetiségi kérdésen fordul életre, vagy halálra.* A nemzetiségi kérdés nem redukálható egyszerűen Magyarország és a környező államok közötti fegyveres erőviszonyra, mert a nemzetiségi kérdés győztes háború esetén is előttünk áll ma, amikor a kis nemzetek csak részben urai saját sorsuknak, a nemzetiségekhez való viszonyunkért *felelősek vagyunk Európának* és a művelt világnak. Ha a történelmi magyar géniusz sikeresen tud megbírkózni ezzel a kérdéssel, akkor barátaink is szívesebben bízzák reánk a Kárpátmedence mind több nemzetiségének a sorsát. Ha nem, akkor a saját hazánkban is kicsúszik a lábunk alól a talaj. A nemzetiségi kérdés helyes kezelése iránt mi, akik vegyes nemzetiségű területen élünk, fokozott felelősséget érzünk, annál is inkább, mert az idegen megszállás alatt ennek a kérdésnek nagyobb mélységeit és szélesebb távlatait pillanthattuk meg és a nemzetiségi problémát a kisebbség és többség oldaláról, az árnyékos és napos oldalról egyaránt megismertük.

Arról beszéltem az előbb, Tisztelt Ház, hogy a nemzetiségi kérdés mikénti megoldásáért nemcsak a magyar történelemnek, hanem Európának is felelősek vagyunk. Európa most folyó átalakulásával pedig a nemzetiségi kérdés szemlélete is gyökeresen megváltozik s ezt feltétlenül szemelőtt kell tartanunk, amikor álláspontunkat e tekintetben kialakítjuk.

Az első világháború után Párisban és környékén a nemzetiségi elv és a népek önrendelkezési jogának jelszavával vonták meg az új határokat. Az eredmény mégis az lett, hogy az anyaországunkból kintrekedt kisebbségek száma 40 millióra emelkedett s minden 100 közül 12 ember jutott Európában kisebbségi sorsba. Ezek közül abszolut számokban a németek voltak a legtöbben, közel 10 millióan, viszonylagosan azonban a magyarok vezettek, mert *az egész magyarságnak majdnem egyharmada került idegen megszállás alá.* A világ újjárendezői tehát nem térhettek ki a nemzetiségi kérdés rendezése elől, amit a békekonferencia mellett dolgozó egyesült zsidó bizottság vetett fel, mivel a kisebbségek közül csak ők rendelkeztek összeköttetéssel Wilson elnökhöz. Az összes kisebbségi egyezményeknek alapul szolgáló lengyel kisebbségi szerződés tizenkét szakasza közül tizenegy a zsidó bizottság emlékiratának szinte szószerinti fordítása s így a népszövetségi kisebbségvédelmi rendszer nem volt egyéb, mint a zsidóság helyzetéhez és kívánalmaihoz mért jogszabályok általánosítása.

Ma már ez a liberális rendszer a multé s a nemzeti szociálizmus uralomra jutása óta Németországban kialakult a nemzetiségi kérdésnek egy merőben új szemlélete, mely az európai nemzetiségekre és életre rányomta bélyegét. Mi a két felfogás a zsidó-liberális és német-nemzetiszociálista nemzetiségszemlélet közötti alapvető különbség?

A liberális felfogás szerint a nemzetiség mennyiségi fogalom volt és kisebbségnek nevezték a többséggel szemben. A nemzetiszocialista állás-

Erdélyi Magyar Adatbank

pont szerint a nemzetiség minőségi fogalom, amelynek az alapját a népiség képezi.

A liberális rendszer, néhány kivételtől eltekintve, csak azoknak az állampolgároknak biztosított jogokat, akik nyelvi, faji, vagy vallási tekintetben kisebbséghez tartoznak. A nemzeti szociálizmus szerint a nemzetiségi jogoknak nem az egyén, hanem maga a népcsoport a hordozója, amelyet a faji homogénitás, a közös nyelv és a történelmi sorsközösség tart össze.

A liberális nézet a nemzet és az állam azonosságának francia elméletéből indul ki és a kisebbségi egyéneket is a politikai nemzet tagjainak tekintette, csak kulturális vonatkozásban biztosítva számukra bizonyos jogokat. A nemzeti szociálizmus a népi gondolatból indul ki és azt tanítja, hogy a népiség az alapja a politikai életnek. A nemzetiség, amit a nemzeti szociálista birodalom népcsoportnak nevez, a népközösségnek az a része, amelyet a sors idegen állam kötelékébe illesztett be. A francia felfogás szerint először van az állam, amelyet a nemzet teljesen kitölt, a német felfogás szerint először van a népközösség, mely akkor is politikai egységet alkot, ha egyes népcsoportjai idegen államban élnek.

A liberális rendszerben a kisebbségekhez tartozó egyéneknek a többségi állampolgárokkal való jogegyenlősége volt a kisebbségi jogok alfája és omegája, s a jogegyenlőség gondolatából következett a kisebbségek szabad nyelvhasználatának és vallásszabadságának a joga. A nemzetiszociálista népcsoportok életét a közösségi gondolat hatja át, aminek az önkormányzat a jogi formája. Az autonómia keretei közé tartozik az egyház, az iskola, a nyelvhasználat, a társadalmi szervezettség, gazdasági megalapozottság, mint egy meghatározott élettérben élő népcsoport népközösségi életének tényezői.

A liberálizmus korában a kisebbségi politikát az erőszakos, vagy békés asszimiláció szelleme irányította, amit Mello Franco és több antantállamférfi a Népszövetség ülésein nyíltan hangoztatott. A nemzeti szociálizmus nem akarja a nemzetiségeket asszimilálni, mert a népi gondolat szoros kapcsolatban áll a fajelmélettel s nemzetiségi politikája a disszimiláció, a népcsoportok szétválasztása és elrekesztése felé irányul.

Végül a versaillesi Európában a kisebbségi szerződéseket kollektiv garanciával látták el, amidőn a Nemzetek Szövetségének a védelme alá helyezték. A nemzeti szociálizmus által tervezett Európában a nemzetiségek ügye csak az érdekelt államokra tartozik, amelyek államközi kétoldalú szerződésekkel fogják kölcsönösen biztosítani egymás népcsoportjainak jogvédelmét.

T. H. A magyar nemzetiségi politika mindig lépést tartott az európai fejlődéssel, de sohasem másolta le a kisebbségvédelem valamelyik külföldön alkalmazott rendszerét. Amikor a Párisközi kisebbségi és békeszerződések arra kötelezték az államokat, hogy kisebbségvédelmi kötelezettségeiket az alkotmányba becikkelyezzék, a nemzetiségek elnyomása miatt elmaradt Magyarországon erre nem volt szükség, mert 50 évvel azelőtt az 1868. évi 44. tc. a nemzetiségek polgári és politikai jogait *sokkal szabatosabb formában és tágabb értelemben a magyar alkotmány szerves részévé tette.* A trianoni békeszerződésben a kisebbségek védelmére vállalt kötelezettségek végrehajtásáról szóló 4800—1923. számú kormányrendelet éppen ezért nem egyéb, mint nemzetiségi törvényünk modern kiadása. Ha tehát a liberálizmus korában megalkottuk a magunk sajátos, de a korszellemmel összhangban álló nemzetiségi politikánkat, akkor az új Európában, melynek minden bizonnyal a szociálizmus lesz egyik uralkodó eszméje, szintén meg kell találnunk a nemzetiségekhez való viszonyunknak azt a formáját, mely egyszerre lesz korszerű, európai és magyar. Senki sem veheti tőlünk rossz néven, hogy a nemzetiségi kérdés

Erdélyi Magyar Adatbank

megoldásánál nem vagyunk hajlandók fenntartás nélkül átvenni semmiféle olyan külföldi rendszert, mely egy bizonyos nép sajátos adottságaiból indul ki és annak érdekét szolgálja, hanem döntő szempontnak a magyar nemzetiség és államiság jövőjét tekintjük.

A magyar nemzetiségi politika irányelveivel kapcsolatban legtöbbet a szentistváni gondolatot halljuk emlegetni. Kevés törvényhelynek az idézésével történik több visszaélés, mint *Szent István* I. törvénye 6. fejezetének 3. szakaszával: *nam unius linguae, uniusque moris regnum imbecile et fragile est.* A liberális kor ennek a törvénynek olyan értelmet adott, mintha Szent István birodalmát paradicsomi kertnek akarta volna berendezni, amelyben a szlávok és germánok a magyarokkal békésen játszadoznak. Itt *Hóman Bálintot* kell tanunak hívnom, aki kimutatta, hogy az első magyar király, ha szívesen is látta az országban *a hasznos idegeneket,* akik különféle szokásokat, fegyvert és tudományt hoznak magukkal, korántsem gondolt valami soknyelvű kisebbségi állam alakítására, hanem az idegeneket a magyarság kiművelésére akarta hasznosítani. Erőszakkal senkit sem kívánt magyarrá tenni, de ugyanakkor megteremtette az előfeltételeit annak, hogy a bevándorlók a magyarokhoz hasonuljanak, ha nem is mind nyelvben, de munkájuk és érzelmeik útján. A szentistváni gondolat tehát nem az ország nemzeti széttagoltságának a filozófiája, hanem — *Teleki Pál* szavaival — »*a népek helyes és józan vezetésének állameszméje*«. Olyan gondolat, amelynek csak egyik komponense található meg a középkor keresztény világnézetében, a másik — újabb őstörténeti kutatásaink szerint — abban a bánásmódban gyökerezik, amelyet a lovasnomád türk népek a szolgálatukba szegődött földművelő törzsekkel szemben alkalmaztak.

A népek helyes és józan vezetésének ez a szentistváni elgondolása elsősorban arra tanít, hogy a nemzetiségi kérdés Magyarországon nem azonos és nem oldható meg ugyanazokkal az eszközökkel. A népszövetségi kisebbségvédelem egyik alapvető hibája éppen az volt, hogy egy kaptafára húzta a különböző történelemmel, számaránnyal, földrajzi eloszlással, kulturszínvonallal, nemzeti törekvésekkel rendelkező kisebbségi népeket és ugyanazzal a recepttel akarta orvosolni bajaikat. Ugyanebbe a hibába esnénk, ha most minden néptöredéket közjogi egységnek fognánk fel és kollektiv népi jogokkal ruháznók fel azokat. Ez a felfogás bár látszólag a nemzeti szociálizmusban gyökerezik, nem egyéb, mint a liberális nemzetiségi politika jogegyenlőségi fikciójának a közösségi életre való vetülete.

A kiegyezési kor nemzetiségi politikájának is egyik alapvető tévedése az volt, hogy nem ismerte fel azt a különbséget, ami az államhű németség és az irredenta nemzetiségek politikai magatartásában megnyilvánult. A németségnek ma már az 1940 augusztus 30-i bécsi kisebbségi egyezmény, a többi nemzetiségekkel szemben kiváltságos helyzetet biztosít. Az egyezmény több rendelkezése, mint a német nemzeti szociálista világnézetnek biztosított *salvus conductus,* a *Volksbund* joga, hogy valakit népi németnek ismerjen el, a családi nevek visszanémetesítésének szabadsága, olyan fogalmakat épít be a magyar kisebbségvédelmi rendszerbe, amelyek eddig ott ismeretlenek voltak. A több joggal fokozottabb öntudat is jár s *Bárdossy László* a mult évi költségvetés vitájában plasztikusan hozta párhuzamba a külföldi németség politikai törekvéseinek a német birodalom óriási erőfeszítéseihez való viszonyát a hajszálcsövesség törvényével, mely a hazai németek jelentős részének önérzetét messze a *Reich* hazafias felbuzdulásának színvonala felé emelte. A kormány feladata, hogy ha kilengések mutatkoznak, kellő időben és módon közbelépjen, nekünk pedig ezeket a tüneteket azzal a biztonságérzéssel kell megítélnünk, amellyel csak egy ezer éve államfenntartó nemzet rendelkezhet.

Erdélyi Magyar Adatbank

Nem szabad elfelednünk azt, sem, hogy az országnak azokon a végein, ahol a centrifugális nemzetiségek vannak túlsúlyban, a magyarságnak éppen a németséggel kell az együttműködés útját megtalálni. Utalok itt az erdélyi szászok helyzetére, akiket a bécsi döntés hétszázéves együttélés után két országba osztott szét. A magyarság feladata a szászságban felébreszteni azt a szunnyadó öntudatot, hogy hétszáz éven át a magyar impérium nyujtott a rajnai és mózeli telepesek utódainak hajlékot s *a szászság kettészakadását csak a történelmi három nemzet, a magyar, székely és szász új szövetsége szüntetheti meg.* A szászság és egyáltalán a németség feladata pedig az államhűségen túlmenően, ami természetes, a magyarság irányában olyan magatartást tanúsítani — s itt *Antal István* szavait idézem —, hogy rajtuk keresztül a magyar közvélemény ne távolódjék el, hanem ellenkezőleg, tanulja megbecsülni a nagy német nemzetet.

T. H. A nemzetiségi kérdés nehezebbik részét és, nézetem szerint, a súlypontját azok a nemzetiségek képezik, amelyek Trianon után két évtizedet saját nemzeti államukban éltek és 1938 után tértek vissza Magyarországhoz. *Pataky Tibor* és az ő nyomán a debreceni nyári egyetem kisebbségi előadássorozatában többen is rámutattak arra, hogy a visszatért szlovákokat, románokat, szerbeket és ruszinokat húsz év alatt a propaganda minden eszközével igyekeztek a magyarság ellen hangolni s ha a magyargyűlölet nem is lett a lelkekben feltétlenül úrrá, nemzeti öntudatuk a legnagyobb fokra hágott. A régi generáció még megőrzött bizonyos rokonszenvet a magyar uralom iránt, az új nemzedék azonban a megszállás alatt kapott nemzeti nevelést nem tudja levetkőzni és lelkében kitörülhetetlenül él a megszállás éveinek emléke. A falusi népet jó közigazgatással és közellátással még meg lehet nyerni a magyar állameszménnek, *a nemzetiségi középosztály azonban mindig az irredentizmus hordozója volt* s két évtizedes nemzeti »átképzés« után ma inkább az, mint valaha. Valljuk be őszintén: az a nemzetiségi középosztály, amely előtt saját nemzeti államában a korlátlan érvényesülés lehetőségei állanak nyitva, nem hajlandó a szentistváni gondolat alapján a magyarsággal együttműködni, hanem a kisantant felújulására vár és számít. A józan magyar államvezetésnek tudnia kell, hogy olyan nemzetiségi középosztályt, amelynek a szomszédságában nemzeti állama van, más államesz mének megnyerni a nacionalizmus korában a lehetetlenségek közé tartozik.

Sokan vannak azon a nézeten, T. H., hogy egységes nemzetiségi politika kialakítására nincs szükség, mert ezt a kérdést a háború végén kell sokkal radikálisabb módszerekkel megoldani. Kétségtelen, hogy ennek a háborúnak a végén az új Európa egyik legelső feladata a dunamedencei nemzetiségi kérdés gyökeres rendezése lesz. Ma már mindenki belátja, hogy nemcsak az itt élő népek, hanem az európai béke szempontjából is veszélyes a nemzetiségi kérdést mai összekúszáltságában nagyni, ami oda vezet, hogy 50, vagy 20 évenként a konkurrens népek egymás legjavát legyilkolják. Arról is meg vagyok győződve, hogy egy ilyen gyökeres rendezés eszközei közül *a telepítést semmi esetre sem lehet mellőzni.* Azt azonban tagadom, hogy nekünk ölbetett kezekkel kellene megvárnunk a háború végét, ami úgyis mindent megold. Az államhatalomnak éppen a háború alatt van beleszólása nemcsak a politikai, hanem a gazdasági és társadalmi életbe, s ezt a befolyását a nemzetiségi kérdés terén éppen olyan előfeltételek megteremtésére kell felhasználnia, amelyek a nemzetiségi kérdés végleges megoldását előkészítik.

Háborús nemzetiségi politikánkat egy negativummal kell kezdenem: mai határainkon kívül, de az ezeréves határokon belül, a magyarság százezrei élnek kisebbségi sorsban, akikről *ha most nem is beszélhetünk sokat, mindig reájuk kell gondolnunk!* Megvallom, T. H., elfogódva szólok ehhez a kérdéshez, mert nem akarok azoknak a hibájába esni, akik a

Erdélyi Magyar Adatbank

megszállás alatt lehúzták a fejüket, most pedig biztonságban érezve magukat, nem válogatnak a kifejezésekben, ha az utódállamokról van szó, sem pedig azokéban, akik nem éltek megszállás alatt és most utólag tanácsokat osztogatnak, hogy akkor mit, hogyan kellett volna csinálni. Azt azonban pártom nevében mégis le kell szögeznem, hogy nem biztosíthatjuk nemzetiségeinknek a jogok teljességét mindaddig, amig az ő nemzeti államaik a mi magyar véreinktől nemcsak a közösségi élet, hanem az egyéni élet és szabadság fizikai feltételeit is megtagadják. Ezért pártom nevében szükségesnek tartom leszögezni, hogy csak olyan mértékben vagyunk *hajlandók az északerdélyi románság számára kisebbségi jogok* biztosításához hozzájárulásunkat adni, amilyen mértékben a délerdélyi magyarság jogokkal rendelkezik. Ha pedig ez nem vezet eredményre, a helyes államvezetés a kellő módon és kellő időben alkalmazott *retorziók*tól sem riadhat vissza.

T. H. A háborús nemzetiségi politika az államra és társadalomra egyaránt súlyos feladatokat ró. Társadalmunk nemzetiségi szemléletének egyik főhibája az, hogy ezt a kérdést *az érzelem és nem az értelem szempontjából vizsgálja.* Éppen ezért csak a felszínen mozgó tüneteket látja és nem hatol be az okok és okozatok összefüggéseinek mélyebb rétegébe. Hajlandó egy-két tőmondatban véleményt nyilvánítani és nem látja a kérdés külés belpolitikai összefüggéseinek szövevényét. Megütközik azon, ha papírpénzünkön a nemzetiségi nyelven írt felírást olvassa, ha nemzetiségi községekben idegennyelvű feliratokat lát, helyteleníti, hogy magyar iskolában a román, szlovák és szerb nyelvet tanítják és hogy a Néptanítók Lapjának nemzetiségi nyelven írott mellékletei vannak. Pedig ma már kétségtelen, hogy *a nemzetiségi kérdés helyes kezelése a jó közigazgatáson fordul meg.* Ehhez pedig elengedhetetlenül szükséges az, hogy a magyar fiatalság a nemzetiségi nyelveket megtanulja, mert nem engedhetjük át a vegyeslakosságú kerületek igazgatását a nemzetiségeknek, sem pedig nem utánozhatjuk az egykori megszállókat, akik magyarul nem tudó tisztviselőket küldtek a magyar vármegyékbe s ezáltal sikerült is gyűlöltté tenni a magyarság előtt az idegen állameszmét. De az a tény sem veszélyezteti a magyar állam létét, hogy a nemzetiségeket saját nyelvükön tanítják magyar államhűségre, s a magyarul jól nem tudó tanítók saját nyelvükön kapják meg lapjukban az ehhez szükséges anyagot, a közigazgatás pedig a nemzetiségek nyelvén hozza tudomásukra az őket érdeklő hatósági intézkedéseket. Mi, tisztelt Ház, nem azon ütközünk meg, ha a románokat, szlovákokat, ruszinokat, szerbeket elkülönítik és mint ilyeneket kezelik, hanem inkább azon, ha a határok a magyarság és az egyes nemzetiségek között elmosódnak és lehetővé válik az, hogy valaki tegnap román, ma magyar, holnap német lehessen s közben mindenkinél hangosabb akarjon lenni, mert *a hangoskodás az asszimilánsok mimikrije.* Csak helyeselni tudom *Mester Miklós* képviselőtársamnak azt a javaslatát, hogy a nemzetiségi vidékekre fajmagyar, vagy teljesen asszimilált tisztviselőket helyezzenek, mert a friss asszimilánsban könnyen lehet úrrá a régi nemzetiségéhez való ragaszkodás, vagy ellenkezőleg, a származását eltitkolni akaró sovinizmus. S itt a közigazgatás és közoktatásügy helyi közegeihez is volna néhány szavam. Ne akarjon senki sem nagyobb magyar lenni, mint a magyar királyi belügy- és kultuszminiszter urak. Ne csináljon külön nemzetiségi politikát a tanító, a jegyző és az adóhivatali főnök, mert *magyar nemzetiségi politika csak egy lehet,* az, amit a mindenkori kormány a szükséges helyzetkép és a szükséges adatok birtokában elrendel. Ezt a céltudatos, józan, de erélyes nemzetiségi politikát szeretnők az államigazgatás minden fokozatán tettekben és eredményekben megnyilvánulva látni.

Ha a közvélemény csak a tünetekből ítél is, az államigazgatásnak

Erdélyi Magyar Adatbank

kell a nemzetiségi kérdést ott megragadni, ahol annak a lényege van. A vallási és nyelvhasználati jogok az a terület, ahol a nemzetiségeknek engedményeket lehet tenni, vállalva a közvélemény előtt az ezzel járó népszerűtlenség ódiumát. Mert a nemzetiségi kérdés azon a síkon dől el, amit a közvélemény nem lát maga előtt, sőt az államvezetés is gyakran szem elől tévesztett s ez *a népek természetes szaporasága,* az ehhez szükséges *gazdasági alap* s a nemzeti aspirációkat ébrentartó *társadalmi szervezettség.* Ezen a téren van tehát a legtöbb teendő. De tévedés volna azt hinni, hogy a nemzetiségek fejlődésének megbénításával a nemzetiségi kérdés megoldható. Az egyetlen helyes, pozitiv és alkotó nemzetiségi politika az, amelyik *a magyarság megerősítését* tűzi ki feladatának.

T. H. Az erőszakos asszimiláció önámítás és kicsinyhitűség. *Önámítás* azt hinni, hogy a név- és vallásváltoztatás elég ahhoz, hogy valaki magyarrá váljék és *kicsinyhitűség* azt gondolni, hogy a magyarságot csak a nemzetiségek renegátjaival lehet megerősíteni. A természetes asszimiláció a magyarság javára — sőt kárára is — hazánkban ezer év óta folyik. Ennek az alapja azonban sohasem az erőszak volt, hanem *az a természetes gravitációs erő,* ami az ország idegenajkú lakóit a magyarság társadalmi helyzete, magas kultúrája, okos gazdálkodása és józan államvezetésének irányába vonzotta. Ezt a központi magot, a magyarságot kell megerősíteni mind mennyiségében, mind minőségében, ha azt akarjuk, hogy lekösse azokat a nemzetiségeket, amelyek hisznek a szentistváni gondolatban és semlegesítse azokat, akik a határokon túlra kacsintanak. Ennek a célnak a szolgálatába kell állítani a földbirtokpolitikát, szociálpolitikát, népegészségügyet, adózási rendszert, közigazgatást, közoktatást, a valláserkölcsi nevelést és a nemzetvédelmi propagandaszolgálatot.

Ebben a hónapban 100 éve annak, hogy *Széchenyi* akadémiai beszédében az új magyar nemzetiségi politika alapjait lerakta. A magyarosítás Széchenyi rendszerében is szerepel, ő azonban nem a nemzetiségeket, hanem *a magyarságot akarta megmagyarosítani.* Ma is a magyarság szaporulatának serkentése, gazdasági alapjának megerősítése, társadalmi összefogása, kultúrájának kimüvelése, államvezetésének lendületbe hozása és fegyveres erejének kifejlesztése, tehát végső fokon a magyarság megmagyarosítása ma is az egyetlen időszerű, de egyben időfeletti magyar nemzetiségi politika.

Mivel ez a nemzetiségi politika csak *a nemzet minden erejének összefogásával* valósítható meg, a miniszterelnökségi tárca költségvetését elfogadom.

HÁBORÚS ÁRALAKULÁS MAGYARORSZÁGON

A háború kitörése óta nagy átalakuláson ment keresztül az egyes országok gazdálkodása. Nemcsak a küzdőfelek, hanem a semleges országok is a háború szolgálatába állították egész termelésüket. A fegyverkezés termelésfokozó hatása azonban nem tudott szabadon érvényesülni, mert a munkaerők jelentékeny elvonása és Európa hadszíntérré válása bénító hatásokat váltottak ki. A világ gazdasági élete kettévált, az egyikbe tartozik Európa és közvetlen szomszédsága, a másikba pedig az angolszász birodalom. Megszakadt a nemzetközi kereskedelem, elmaradtak a külföldi nyersanyagforrások és így az egyes országok saját erőikre kénytelenek szorítkozni.

Baranyai Lipót szerint a háború világosan kimutatta, hogy a hadigazdálkodás sikeres viteléhez elsősorban nem pénzre, hanem materiális javakra van szükség; a pénz ezeket a javakat nem pótolja, csupán forgalmukat közvetíti. Az or-

Erdélyi Magyar Adatbank

ság belső egyensúlyának biztosítása végett azonban jó pénzpolitikára is szükség van, a pénzpolitikának pedig egyik alapvető kérdése az árpolitika.

Magyarország árpolitikájának legnehezebb feladata az, hogy az ipari és az agrárárak viszonyában a javak méltányos szétosztását biztosító egyensúlyhelyzetet teremtsen. Másik döntő fontosságú tényezője az árpolitikának az a törekvés, mely egyrészt a termelés maximumát akarja elérni, másrészt a nagyobbmérvű munkás-foglalkoztatással meginduló konjunktúrában felfokozott polgári fogyasztást korlátozni kívánja, tekintve a háborús gazdálkodás lehetőségeit.

A magyarországi áralakulásról érdekes képet mutat a Magyar Gazdaságkutató Intézet gazdasági helyzetjelentése. A helyzetjelentés többek között kifejti, hogy mik voltak az áremelkedések okai és a kormányzat milyen ellenintézkedéseket tett.

A háború kitörése óta Magyarországon háromszor történt lényeges áremelés: először az agrárárakat emelték 1941 júliusában, azután két esetben az ipari árakat. Az agrártermékek ára sokkal hamarább emelkedett, mint az iparcikkeké, mert az értékesítés lehetőségei nagyban javultak. Ezzel kapcsolatban azonban szükség volt az egyensúly megőrzése érdekében az ipari cikkek áremelésére is.

Az ipari és agrárárak viszonyát igen szemléletesen ábrázolja az agrárolló, mely az ipari árindex és a mezőgazdasági árindex összehasonlításából keletkezik, természetesen a nagykereskedői árakat véve számításba. Amikor az agrárolló szétnyílik, a mezőgazdaságban válság van. Minél kisebb az agrárolló nyílása, annál jobb a mezőgazdasági lakosság helyzete. Ha az agrárolló teljesen becsukódik, akkor a mezőgazdaság és ipar egyensúlyi helyzetbe jutott. Előfordulhat az az eset is, midőn az olló ellenkező irányban, az ipar oldalán nyílik, ilyenkor iparollóval állunk szemben, ami a mezőgazdaság erősödését és az ipar gyengülését jelenti.

Ha az agrárollót figyelmesen megnézzük, azt látjuk, hogy a háború kezdetén, 1939 augusztusában az olló nyílása 16%-os volt, azután fokozatosan bezárult, úgy, hogy 1941 júliusban 6%-os iparollót találunk. 1941 júliusától az olló ismét szétnyílik, 1942 februárban elérve a háborús maximumot, a 11.2%-os nyílást. 1942 májusában pedig a

Agrár-árolló.

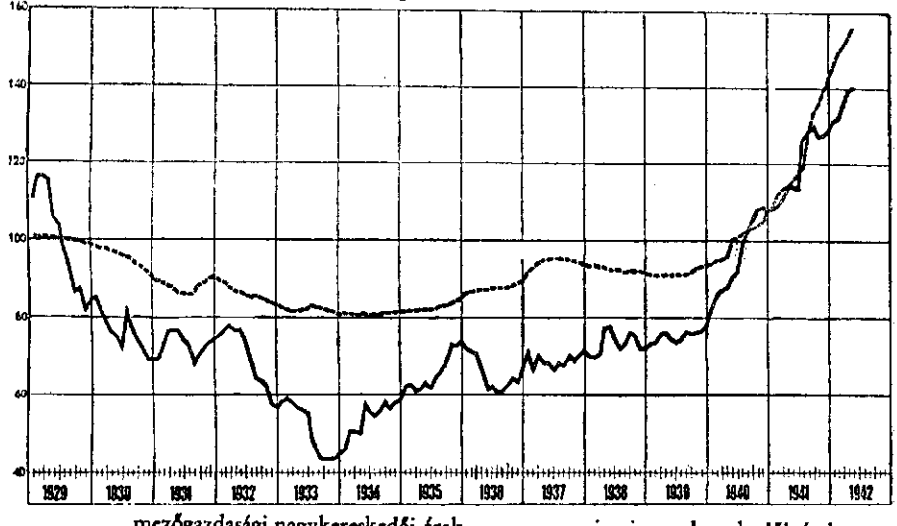

——— mezőgazdasági nagykereskedői árak ..... ipari nagykereskedői árak

Erdélyi Magyar Adatbank

Központi Statisztikai Hivatal által megállapított nyílása 9.8% volt.

Az agrárolló nyílásának elbírálásánál figyelembe kell venni a kormány intézkedéseit, melyek során az üzemanyag-árindex útján rögzítette a legfontosabb üzemanyagok árát, éppen a mezőgazdaság helyzetének megkönnyítése céljából. Az 1942. évi februári nyílás-maximum oka a kormány ipari áremelésében rejlik. Az idei mezőgazdasági helyzet kiegyenlítette az áremelés által okozott eltérést és az agrárolló nyílása ismét akkora lett, mint volt az áremelés előtt.

Ha csak az agrárolló alapján akarjuk a mezőgazdaság helyzetét elbírálni, az olló törvényei alapján a mezőgazdasági lakosságot sokkal jobb helyzetben találjuk, mint a háború kezdetén. De a mezőgazdaság helyzetéről megbízhatóbb képet kapunk, ha nem csupán az agrárollót vizsgáljuk, hanem a mezőgazdaság pénzbevételeit is figyelembe vesszük. Ez utóbbi is ugyanazt bizonyítja, amit az agrárolló, mert csak a trianoni országot véve alapul, a rossz termések ellenére, a mezőgazdaság vásárlóereje 10%-kal nagyobb, mint volt 1938—39-ben. Ezzel szemben a városi lakosság vásárlóképessége jelentősen csökkent.

A nemzetgazdálkodás szempontjából fontos, hogy a lakosság egyik része se maradjon el vásárlóképességben a másiktól. Ezért a kormány a nemzeti jövedelem igazságos elosztása érdekében a mult év decemberében emelte a béreket és fizetéseket, amelyet természetesen követett az ipari cikkek áremelése is.

A mezőgazdaság jogosan kívánhatta volna, hogy az ipari árak maradjanak a régi színvonalon. Ez ellen szól azonban az állam háborús gazdasági érdeke, mert különben nem lenne biztosítva az üzemek rentabilitása és nyersanyagutánpótlása sem. A munkások fizetésemelése révén előálló költségtöbbletet áremelés nélkül az ipar nem tudta volna elviselni és komolyan felvetődhetett volna a leállítás veszélye. Az 1941. évi gyáripari árszabályozásnak épen e veszély megelőzése volt a feladata. A kormány az árak állandósítását kívánta e rendelet útján elérni. A felárak megváltoztatásának engedélyhez kötése, a nyereség korlátozása és a költségek csökkenése folytán eszközölhető árleszállítások mind a kormány céljait szolgálják. A két gyáripari árrendezés a szövőipar kivételével minden iparágban bevált.

Nemcsak a gyáriparban volt szükség áremelésre, hanem a kisiparban és kereskedelemben is. A rendelet részletes haszonkulcsot és kalkulációs eljárást közölt, melyek figyelembevételével történhetik az árak megállapítása. Ez a szabályozás azonban még mindig tág lehetőséget enged az árak megállapítására és a többletköltségek áthárítására.

A nyersanyagellátás nehézsége a háború természetéből adódik. A nyersanyagforrások végesek s a polgári fogyasztásra dolgozók száma is megcsappan háború idején, így érthető, hogy a vásárlóképesség növekedésével az áruellátás nem tarthat lépést. A rendelkezésre álló árumennyiség és a vásárlóerő közötti egyensúly fenntartása a háborús gazdálkodás egyik legégetőbb feladata. Ennek az egyensúlynak és az igazságos elosztásnak a biztosítására vezették be az államok a fogyasztás különböző korlátozásait. Csak a korlátozások biztosíthatják az árak fékentartását és vethetnek gátat a nagyobbmérvű pénzhígulásnak. Az árkormánybiztos az árak fékezése érdekében elrendelte az ipari termelők és kereskedők nyereségrészesedésének csökkentését is.

Megnyugtatólag hat a Magyar Gazdaságkutató Intézet legújabb helyzetjelentésének az a megállapítása, hogy az árszínvonal nem mutat nagyobb mértékű emelkedést. A létfenntartási költségek ugyan gyorsabb ütemben emelkedtek, de ezek közül is inkább csak a ruházkodási cikkek terén tapasztalható ugrásszerű drágulás.

Szakács Gusztáv

Erdélyi Magyar Adatbank

PRIMORSÁG ÉS CÍMKÓRSÁG

Mind gyakrabban látjuk erdélyi székely családaink egyes tagjainál névjegyeken, levelek borítékain a név előtt a *primor* megjelölést. Ez az önmegkülönböztetés az utóbbi időkben kezd már túlzásba hajlani. Nem egyszer látjuk egészen szerény társadalmi körben vagy állásban élő embereknél is nevük előtt a primor rangjelzést, melyről az a balvélemény kezd terjedezni, hogy a grófság és bárság között álló örökletes rang. Meggyőződésünk, hogy nemzeti egységünk és a belső emberi értékek mérlegelése fontosabb a túlzásba vitt címkeresésnél. Ez indít arra, hogy egy igen tekintélyes erdélyi történésznek egy primorság iránt érdeklődő rokonához írott leveléből kiadjuk az alább következő részt, amely felvilágosításul szolgálhat a kérdésben s talán meggondolkoztató is:

»*A primorság mai használatában gyökeres tévedésen alapul,* mert a primori rang *főtiszti, vagyoni — vagy mind a két — részen csak személyes, de nem örökölhető, nem átszálló rang volt,* mint a bárság és a grófság, hanem addig tartott, ameddig a tisztség és a vagyon s ha valakinek vagyona megoszlott gyermekei között és nem tudott a hadba lovas kísérettel menni — ami elég drága mulatság volt —, akkor már gyermekeit legfennebb az atyafiságos nexus alapján bevették, vagy eltűrték még a primorok zászlója alatt, hogy a székenként mindig kisszámú primor zászlóalja 50—60 embere kiteljék. Ha azonban a nexus gyengébb házasságokkal lennebb csúszott s tisztség se volt, akkor már az egykori főkirálybíró, vagy főkapitány unokáit vagy dédunokáit többé senki se tekintette primorokul s a lófők — vagy ha leszegényedtek, a gyalogok — közé kerültek.

Örökölhető primori rangja egyedül a bágyoni Balogh-családnak volt. Ezt János Zsigmondtól *adományul* kapták 1570-ben s az ilyen apáról fiúra száll, a család kihaltáig. Ma is számosan élnek e családból, szegény falusi földműves sorsban is. Ezek ma is primorok volnának, de e ranggal a világon semmit sem érnek, mert egy részüknek vagyona sincs már s ha használni kezdenék a primori címet, méltán megölné őket otthon a székely csúfondárosság.

Egyébként a rendiség fennállása idejéből egyetlen esetben se lehet kimutatni, hogy a mai módon valaki primorságát a *neve elé* egyetlen egyszer is leírta volna. Ez csak az utolsó húsz év új divatja, mely ma már is sok fenn az ernyő, nincsen kasnak és titulus vitulus nélkülnek hiúság-takarója. Még valótlanabb és nevetségesen félszeg hajtása ennek a gyengeségnek a primorsággal a méltóságos cím használata. Soha primort a székely rendi tagozódottság idején *primorság címén* méltóságos úrnak nem hívtak és nem címeztek. Ez a félszeg, rangkóros címemeletesítés csak az utolsó negyedszázév találmánya s a multból teljességgel igazolhatatlan.

Ha valaki nagyon becsüli a nemes hagyományokat, úgy én azok közé tartozom. A fejlődéshez és tökéletesbülés eszményéhez tartozik ismerni multunkat, örökölt tulajdonságainkat, hogy ami jó van ezekben, azt fejlesszük és tovább vigyük s gyarlóságainkat irtsuk és gyomláljuk.

Ily értelemben a családtörténet és öntudat hatalmas fejlesztő és nevelő eszköz. *De ez igazában befelé, házi használatra s nem az ablakba és kirakatba való.* És éppen ez a baj, hogy az utolsó negyedszázad belső nevelő eszköz helyett hiúság-kirakatversennyé csenevészitette és sülyesztette ezt a lényegében értékes nevelőeszközt és tényezőt. Ahelyett, hogy elődeink értékes tulajdonságainak fejlesztését és az általuk tett jó közszolgálatok folytatását és fokozását tűznők ki célunkul, a legtöbbször üres előnévverseny hivalkodásba sülyedünk. És

Erdélyi Magyar Adatbank

ez már veszélyt is hordoz magában, mert a vér- és eredetközösség és nemes célgondolatok szent tudata és eszményei helyett elválasztó falakat és kaszttudatot növel s a nemzetet károsan megbontja. Az örök igazság helyett, hogy mindenki annyit ér, amennyit emberi értékével, jellemével és végzett munkájával megérdemel, rangkórságos osztálygőgöt s vele üres címekbe merülést nevel a gyarlóbb emberek százaiba, ami viszont mélyebb ítéletű és nyugodtabb vérű embereknél csendes mosolygást vagy lemosolygást, de epésebbeknél már gúnyt, sőt soknál gyűlöletet vált ki.

Annyi idegen és ellenséges nép között élő nemzet fiainak nem erre van szükségük.«

A MAI SPANYOLORSZÁG *LYAUTEY ÚTINAPLÓJÁBAN*

Bár Spanyolország nem tartozik jelenleg a hadviselő országok közé, mégis állandóan az érdeklődés középpontjában áll. A polgárháború befejezése után azért irányult a figyelem az Ibér félsziget felé, mert az európai közvélemény jórésze azt hitte, hogy a hathatós segítség ellenszolgáltatásaképpen Olaszország és Németország majd valamilyen úton-módon jogot akar magának formálni ahhoz, hogy beleszóljon akár az ország belső vezetésébe, akár külpolitikájának meghatározásába.

Amikor nyilvánvalóvá lett, hogy a romokban heverő ország a németek és olaszok „gyarmatosító" befolyása nélkül, függetlenségének csorbítatlan birtokában kezdi meg az újjáépítés hatalmas munkáját, akkor az az újabb és természetesen a tengelyellenes államok részéről terjesztett vélemény járta be a világsajtót, hogy a tengely államai a most folyó háborúban hadüzenettel való résztvételre fogják kényszeríteni a Caudilló országát.

Sem az első, sem a második feltevés nem vált valóra. Most azonban, amikor spanyol Marokkó határán amerikai csapatok szállnak partra és vonulnak fel a vesztett háború nyomoruságaival kínlódó francia birtokokon és Gibraltár állandó hadszintérré kezd változni, ismét kísért a spanyolok cselekvő beavatkozása a világháborúvá növekedett európai konfliktusba. Spanyolország tehát ismét az érdeklődés homlokterébe került. Helyzete kulcspoziciót juttatott neki a háború új szakaszában.

1939. május 19-én két és fél hónappal Madrid eleste után, Franco tábornok 120.000 spanyol katona előtt mondott beszédében hangoztatta, hogy „a győzelem nem a miénk. Mi, spanyolok, csak sáfárjai vagyunk a nemzeti gondolat győzelmének. A háborút hősi halottaink és sebesültjeink nyerték meg. Az ő nagy áldozatuk szellemében *kell tehát dolgoznunk. Célunk az* ország újraépítése a 33 hónapos kegyetlen háború után. Fel kell támasztanunk az eltokosított építő hagyományokat, fel kell számolnunk a mult minden hibájával s elő kell készítenünk a spanyol nép szebb jövőjét."

Nem sokkal a „felszabadítás ünnepe" előtt Serrano Suner elbúcsúztatta Logronoban az olasz Littorio divizió 22.000 harcosát és a Caudillo pedig a 6000 német önkéntestől vett búcsút Léonban.

A szövetséges csapatok távozása után megkezdődött Spanyolországban az újjáépítés nagy munkája. Ez a munka nem ismeretlen fogalom a spanyol nép történelmében, amelyhez hasonló kevés akad Európában. A rettegett nagyhatalmi poziciótól a legsötétebb elnyomatás nyomoruságáig mindent végigélt ennek a különleges hangulatú országnak a népe a történelem folyamán. Ilyen történelmi hullámzás természetesen a paradoxális helyzetek egész sorát példázza.

Európa legkatolikusabb országa a keresztény Európa megszületése után még négy évszázadig római uralom alatt áll. Majd vandalok és

Erdélyi Magyar Adatbank

vizigótok özönlik el, akiket arabok váltanak fel a VIII. században. Toledo eleste után még négy évszázadon keresztül kell a spanyoloknak az Izlámmal harcolniok. V. Károly uralkodása alatt Spanyolország világhatalom s egy évszázad mulva a feltartózhatatlan visszaesés jelentéktelen állammá zsugorítja. A Habsburgok uralma pedig nem képes gyökerében konszolidált államot kialakítani. Primo de Rivera parancsuralma alatt a szétesés jelei még jobban mutatkoznak, majd a 1931-ben kikiáltott köztársasági államforma sem tudja megállítani a bomlást, amely aztán a 33 hónapos polgárháborúban kapja meg a maga végső kifejlődési formáját.

A forradalom sok pótolhatatlan érték, sok ártatlan élet és még annál is több nemzeti vagyon pusztulásával együtt elsöpörte azokat az akadályokat, amelyek a spanyol nemzeti újjászületés megvalósítását határozottan gátolták. Többek között rádöbbentették az államvezetőt a spanyol birtokviszonyok tarthatatlan aránytalanságaira, ami egyik oka volt a forradalom kirobbantásának.

A forradalom 1,200.000 áldozata, akik közül 750.000 a polgári lakosság köréből való, olyan gyökeres belső felfordulásnak a jele, ami után csak új élet sarjadását következtetheti bármilyen pártállású egyén. Franco pedig valóban új országot akar kialakítani. Erről ad érdekes tudósítást *Pierre Lyautey* most megjelent kis könyve. (Espagne d'aujourd'hui. Notes d'un voyageur. Edition Sequana. Paris, 1942.). Lyautey, a nagy francia Afrika-hódító fia, diplomata és újságíró, beutazta a mai Spanyolországot s érdekes útinaplójában számol be tapasztalatairól. Végigjárta a forradalom legerősebben sujtott városait s elmondja, mit látott, mit tapasztalt a romokon épülő Spanyolországban? Mindenekelőtt azt, hogy a kormányzat elsősorban az ifjúság szervezésével és nevelésével kezdette meg az „új Spanyolország" felépítését. Minden városban, sőt a nagyobb városok minden negyedében külön-külön, az „Auxilio Social" keretében szervezett és vezetett „Fiatalok Otthona" létesült. Ezekben az otthonokban nevelik az új Spanyolország fiatalságát, beleértve a forradalmárok gyermekeit is, mert a kormányzat elve az, hogy az apák tetteit nem megtorlással kell büntetni, hanem neveléssel és szociális gondoskodással elejét kell venni annak, hogy megismétlődhessék a tragédia, amely miatt ma egész Spanyolország romoktól éktelenkedik. Az „Auxilio Social" otthonaiban „vidám fiatalságot" nevelnek. Ezt az elvet érvényesítik az egész ország területéről összeszedett, vagy jobban mondva az útról felszedett *12.000 elhagyott gyermekkel szemben* is. E tizenkétezer elhagyott árva gyermek nagyobb része még a nevét sem tudta. Forradalmárok gyermekei ezek, akiknek szenvedéstől és éhségtől elgyötört arcáról a megbocsátó szeretet és istápoló nevelés igyekszik letörölni a korán jelentkező fáradt vonásokat.

Ellátogatott Lyautey a toledói Alcazarba is. Ezt a fellegvárat hetekig ostromolták a vörösök, míg végül aláaknázták és egy részét levegőbe röpítették. Megrendülve szemlélte a pince legdohosabb, de legvédettebb helyét, ahol az Alcazarba zárt asszonyok minden orvosi beavatkozás és egészségügyi felszerelés nélkül szülték gyermekeiket. Ott olvasta Moscardo ezredesnek, Alcazar hős védőjének a falba vésett drámai beszélgetését, amelyet fiával folytatott. A védő fiát ugyanis túszként kivégezték a felkelők, mert nem vette rá apját, hogy a fellegvárat átadja. A beszélgetés szövege a következő:

— Apám! Azt mondják ezek, hogy kivégeznek.

— Rendben van, fiam. Tedd meg a kötelességedet. Az Isten azt rendeli neked, hogy kiáltsd: „Éljen Spanyolország" s neked úgy kell meghalnod, mint egy igazi hazafinak.

Erdélyi Magyar Adatbank

— Igen, apám. Éljen Spanyolország. Szeretettel csókollak.

— Én is szeretettel csókollak, fiam.

Ez a drámai telefonbeszélgetés hangzott el Alcazar ostromának legválságosabb napján, amikor Moscardo feláldozta fiát, de nem adta meg magát és az Alcazart.

A hősiességnek, az önfeláldozásnak legszebb példáiról és emlékeiről számol be Lyautey. Általános véleménye az, hogy egy ilyen áldozatokban megedződött ország mihamar ki fogja heverni a szörnyű rombolással járó csapásokat s ifjúságát olyan új nemzedékké tudja nevelni, mely visszaállítja Spanyolország régi fényét, régi nagyságát. Ezt érezte akkor is, amikor látta a Szovjet ellen induló „Kék Divizió" búcsúztatását, vagy amikor a Prado megmentett képcsodái között feléje áradt a ragyogó spanyol művészeti mult pompája, pusztítatlan hagyományt példázó kifinomult ízlése.

Politikai állásfoglalást nem ad könyvében, pedig arra is kíváncsiak lettünk volna. Könyve egyetlen politikai utalása a spanyol-francia viszonyt érinti, bár a spanyol belpolitikai életről is lehetett volna egypár szava, hiszen Spanyolországban is, akárcsak a szomszédos Portugáliában, a korporatív államszervezet megvalósításáért folyik a munka. Franco már 1937-ben egyesítette a politikai pártokat, de az egység még ma sem teljes, mert a Suner, illetve Franco köré csoportosult *„falangistákkal"* szemben még mindig ott látjuk Rodriguez híveit, a karlista, hagyományőrző *„requeteseket"*. Az újjáépítés kérdésében azonban minden politikai csoport közös álláspontot van s a közös erőfeszítésnek minden hónapban érlelődik a maga szép eredménye, az ország lerombolt városai újraépülnek, egyre-másra emelkednek a villanytelepek, gyárak, sőt a dokkokban is igen serény hajóépítő munka folyik.

A belső újjáépítés, a földkérdés rendezése s a most dúló háborúba való cselekvő beavatkozáson kívül még egy jelentős probléma vár megoldásra Spanyolországban s ez a *monarchikus* kérdés. Franco, aki köztudomásulag tradicionálista felfogású diktátor, nem mondott le a királyság visszaállításáról. Erre az álláspontra nemcsak az a felismerése vezette, hogy a spanyol nép alkalmatlan a köztársasági kormányforma kereteiben élni, hanem az is, hogy a nemzeti mozgalomban résztvett spanyol tömegek jórésze karlista érzelmű, aminek beszédes bizonyítéka a »requetesek« erős politikai tekintélye. E problémák alapján joggal állapíthatta meg egy portugál újságíró, nogy „Spanyolország olyan állam, melynek multját romok alá temette a forradalom, jelenét pedig jövőbeli célkitűzései határozzák meg."

Heszke Béla

ROMÁN KULTURÉLET A MAGYAR ERDÉLYBEN

Ezen a címen Pusztai-Popovits József tollából nagyobb összefoglaló tanulmány jelent meg az északerdélyi románságnak a bécsi döntés óta kialakult műveltségi életéről. Eddig még maguk a románok sem vetettek számot két esztendős szellemi tevékenységük eredményeivel, éppen ezért érezhető hiányt pótol az északerdélyi román kulturális életnek ez a többé-kevésbbé megfelelő tájékozottságú felmérése.

A könyvecske aprólékosan foglalkozik mindennel, ami kultúrát jelent. Ezeken az adatokon keresztül belepillanthatunk e nemzetkisebbségünk művelődési mozgalmaiba, nem árt tehát, ha a könyvből idézve, néhány statisztikai számot és jelenséget közelebbről szemügyre veszünk.

Egy nép szellemi életének legbeszédesebb kifejezője az *iskola*. A tanulmány készülése idején Északerdélyben 1200 tanító működött román előadási nyelvű magyar állami népiskolákban. Ez a szám azóta sok-

Erdélyi Magyar Adatbank

ban módosult, mert az idei nyár folyamán ezernél többen végeztek tanítói tanfolyamot s a végzettek túlnyomórészt román vidékekre kerültek.

A középiskolai oktatást is hasonlóan gondozásba vette a magyar állam. Kolozsvárt a gyakorló gimnáziumban már kezdettől fogva működött egy románnyelvű fiu- és leánytagozat. Utóbb a két tagozat koedukciós gimnáziumban önállósult. E gimnázium növendékeinek száma 1941/42-ben ötszázon felül volt, s ez a szám — értesüléseink szerint — az új tanévben még jelentékenyen megnövekedett. Naszódon is működik csaknem 500 tanulóval egy fiúgimnázium, míg Besztercén a gimnázium románnyelvű tagozata látja el a környékbeli román ifjúság oktatását. Hasonlóképpen román tagozatot állított fel az állam a nagyváradi Szent László-gimnázium keretében. Besztercén és Nagyváradon románnyelvű polgári leányiskolát is találunk.

Ami a román felekezeti oktatást illeti, az 1940/41. tanévben Szamosújváron két gör. kat. tanítóképző nyílt meg; az egyik, a fiútanítóképző 120, a másik, a leányliceum 84 tanulóval. A növendékek száma már az elmult tanévben megnövekedett és az idén elérte a legnagyobb engedélyezett létszámot. Nem érdektelen megemlíteni, hogy a tanulók túlnyomó része papok, tanítók és földművesek gyermekei közül kerül ki. Nagyváradon is működik egy gör. katolikus tanítóképző. Kolozsváron háztartási iskolájuk van a Szent Teréz leánynevelő intézetben.

Az északerdélyi román papság utánpótlásáról a kolozsvári gör. keleti és gör. katolikus teológia gondoskodik. A román értelmiségi réteg a Ferenc József-tudományegyetemen képezheti magát, amelynek román tanszéke szaktanárral van betöltve. Az egyetemnek az elmult évben 146 román hallgatója volt, idén ez a szám is emelkedett.

Érdeklődéssel forgattuk a tanulmánynak a román sajtóról szóló fejezetét. A régi, hírhedtté vált újságíró-nevek mind eltűntek, a *Tribuna Ardealului* című kolozsvári napilap és a *Săptămână* című besztercei hetilap körül új gárda gyülekezik. Ezekben a lapokban irodalmi és egyházi rovatokat is találunk. A magasabb irodalmi igényeket a *Viața Ilustrată* című képes folyóirat szolgálja. Az ismeretterjesztést nagy számban megjelenő naptárak és különböző alkalmi kiadványok látják el. Jellemző, hogy több mint 13 naptár jelent meg tavaly román nyelven. A Tribuna Ardealului könyvsorozatot is ad ki, az egyházi tárgyú könyveknek pedig se szere, se száma.

A román könyvtremelést szemlélteti az alábbi kis táblázat:

Művek	*1940.*	*1941.*	*1942. jún.-ig*	*Össz.*
Népnaptárak	6	7	—	13
Évkönyvek	—	2	—	2
Néprajzi munkák	—	2	1	3
Verses kötetek	—	2	1	3
Egyházi vonatkozású könyvek	—	8	6	14
Gazdasági munkák	—	1	1	2
Pénzügyi munkák	—	1	—	1

Erdélyi Magyar Adatbank

A tanulmány a továbbiakban az új román költőkkel, az erdélyi román képzőművészettel, kulturális megnyilvánulásaikkal és az erdélyi szellemmel foglalkozik.

Pusztai-Popovits József értékelés nélkül közli adatait. Tanulmánya emiatt azt a veszélyt rejti magában, hogy a tájékozatlan olvasó hamis képet nyer az új erdélyi román életről. Ellenmondásként hat, hogy míg egyrészt azt olvassuk: az északerdélyi románságot mind itthagyták szellemi vezetői, addig olyan élénk és számottevő kulturális életről kapunk mégis képet, amely a hozzáértő szellemi vezetést mindenképpen feltételezi. Továbbá a tanulmány azt a látszatot kelti, hogy a románságot Északerdélyben *a megbékélés* és *a helyzetbe való beletörődés* jellemzi. Pusztai-Popovits csak mennyiségileg igyekszik felmérni a kérdést, a tartalmi és minőségi értékeléssel adósunk marad. Munkájából nem ismerhetjük meg a román kultúra szellemét és a románság magatartását. Emiatt szükségesnek látjuk a fenti adatokhoz kiegészítésül néhány észrevételt fűzni.

Mindenekelőtt le kell számolnunk azzal a hiedelemel, hogy az ittmaradt románság *erőtlen* és *céltudatlan kisebbség volna.* A vezetők nagyrésze eltávozott ugyan a bécsi döntés után, de velük együtt eltűnt a megosztó pártoskodás szelleme is, helyet engedve az egységes és rugalmas szellemi irányításnak. Az ittmaradt román vezetőréteg hamar magáratalált és már az első időkben ittmaradásra és helytállásra buzdított minden románt. Bámulatos gyorsasággal zökkentek vissza abba a lelki magatartásba, amely 1918-ig jellemezte őket, s amely annak idején a „Supplex libellus"-ban és a híres pört kavaró „Memorandum"-ban nyilatkozott meg. Elég hivatkoznunk azokra a célzatos cikkekre és az allegórikus versek egész sorára, melyekben a román vágyak és törekvések a mélabús emlékezésektől a kihívás hangjáig minden változatban kifejezésre jutnak.

A román sajtó élénk kapcsolatot tart fenn a romániaival, sőt olyan befolyással van az itteni románság életére a túloldali sajtó, hogy szemöldökráncolására az utóbbi időben jelentékeny változás állott be a magyar Erdély románságának magatartásában. Az itteni román sajtóra jellemző, hogy minden magyar vonatkozású esemény mellett teljes közömbösséggel halad el s ha emlegeti is az erdélyi szellemet, az előtte csak a latinos iskola tagjaiban és Horiában, Lazărban és Avram Iancuban személyesítődik meg.

Ha eléggé mozgalmas is az északerdélyi románság szellemi élete, nem nehéz észrevennünk, hogy mozgalmaik súlypontja nem a kulturális tevékenységre esik. Szervezkedésük az utóbbi időben mindinkább *gazdasági és társadalmi síkra tolódott át.* Egyre szaporodnak a román szövetkezetek, két központ, a Plugarul és a Partium körül csoportosulva. S a társadalmi gyülekezésre minden alkalmat fölhasználnak. Soha annyi búcsút és zarándoklatot nem rendeztek és a Mária-kongregációk úgy nem virultak, mint éppen most. A Mária-kongregációknak eredeti elképzelés szerint a magasabb vallásos igényű társadalmi réteget kellene szolgálniok, a román görög katolikusoknál azonban kongregánista lett a falu apraja-nagyja.

A kérdést tehát nem szabad *távolról* és *nyomtatványokon, újságokon* és *könyveken* keresztül vizsgálni. A nemzetiségek életéről csak akkor nyerhetünk őszinte képet, ha tájékozottak vagyunk afelől is, ami a külső élet mögött zajlik.

Pusztai-Popovits József munkája azt árulja el, hogy van jártassága a román kérdésben s ha az adatszerű felsoroláson túl a jelenségek indítóokára is igyekszik rávilágítani s az itt figyelmébe ajánlott szempontokat tekintetbe veszi, a jövőben értékesebb munkát is várhatunk tőle ezen a területen.

Szőcs Lajos

Erdélyi Magyar Adatbank

HÁROM KÖNYV A MAGYAR FALURÓL

Az utóbbi húsz esztendő közérdekű magyar irodalmában legnagyobb teret az ú. n. *falukérdés* foglalta el. Sokan már új tudomány kialakulását várták attól a széleskörű, olykor azonban jelszavakra is építő falukutatástól, mely a maga hevességével átcsapott a napi politikába is. A falu megismerése voltaképp az általánosabb magyarságismeret településtörténeti fejezetébe tartozik. Elképzelhető történeti, társadalomelméleti, néprajzi, geopolitikai, demológiai szempontokra építő és figyelő tanulmányozása, de a falutudomány, mint olyan, még logikai elvonás formájában sem létezhet önálló studiumként.

A faluról szóló írások sorában láttunk néhány olyan művet felbukkanni, melyekre a figyelmet nem árt ezúttal sem ráterelni. Valamennyinek egyező és eléggé nem becsülhető jellemvonása, hogy egységesen és következetesen egyetlen kijelölt szemponthoz igazodik. Elég terünk sincsen arra, hogy itt valamennyit sorra vehessük, csupán háromra szeretnénk kevés értékjelző szóval utalni, és közülük a legújabbat kiemelni, mint olyat, mely a falusias település évszázados multjáról vall.

A sárospataki falutanulmányozás két szempontból ért el eddig figyelemreméltó eredményt: egyfelől itt intézményesen tanították a falu nemzeti értékét és fontosságát a magyar jövő szempontjából nézve, másfelől Sárospatakon vetették meg a falutanulmányozás elméleti alapjait. Ebben a vonatkozásban *Ujszászy Kálmán:* »A falu« című művét kell kiemelni, mint olyan nevelés-tudományi értekezést, mely a falutanulmányozás rendszerét kiépítette és tökéletesítette. Az ott megadott módszerek segítségével többek külön-külön tanulmányából egységesen bontakozik ki az a nemzeti értékállomány, melyet a magyar falvak képviselnek. Újszászy könyve voltaképp a pataki diákság tankönyvének készült, eredménye annak az ifjúságnak a munkájából fog kibontakozni, amely kikerülve a faluba, elméleti készültségét a helyszínen gyümölcsözteti majd.

Erdei Ferenc »Magyar falu« című kötete társadalomtörténeti és gazdaságtudományi alapokra épülve, felsorakoztatja mindazokat a tényezőket, melyek a magyar falvak életét és fennmaradását mindmáig biztosították. Az egyetlen nagyobb szintézise a magyar falu kialakulásának, nemzeti és történeti jelentőségének. Erdei e műve olyan elméleti alapvetés, amelynek eredményeivel számolniok kell nemzetpolitikánk felelős irányítóinak.

Az alföldi magyar falvak szűntelen küzdelmet folytatnak nyomasztó életkörülményeikkel. Önmagukra utaltan, fejlődési lehetőségek hiányában életük egyre nehezebb. Művelődésre is kevés alkalmuk nyílik, sok reményteljes tehetség őrlődik fel a falvak magányában. Anyagi erejük csak a vegetálást engedi meg. Olyan jelenségek ezek, amelyek láttán nem késhetik a megoldást hozó beavatkozás, annál kevésbbé, mert a magyar életnek a falu az az erőtartaléka, amelytől vezetőrétegünk megújítását is várjuk.

A magyar falu évezredes küzdelme tárul elénk *Fodor Ferenc,* egyetemi tanár most megjelent »Az elnemsodort falu« című könyvében. Biharmegye közepén, a Fekete-Kőrös völgyében fekszik egymás közvetlen közelében két őstelepülésű magyar falu: Tenke és Bélfenyér. A kettő csaknem egynek számítható. Közös településtörténetüket írta meg a szerző, akinek egyébként szülőföldje is ez az iker-település.

A történelem viharaitól megkímélt falvak életereje századok óta korlátozott volt, teljesen megtörni azonban még a legzivatarosabb századok sem tudták. A termőtalaj mindíg biztosította a szűkös megélhetést; egyes nemzetségek századok óta lakói a két falunak. Szaporodás, kivándorlás következtében a nép-

Erdélyi Magyar Adatbank

mozgalmi adatok meglehetősen egy szinten mozogtak többszáz éven keresztül. Mivel a népesedés nem vethetett nagyobb hullámokat, a birtokviszonyok sem változtak; intézmények lassan, vontatottan alakultak, de aztán megmaradtak. Az ember sorsát mindennél jobban befolyásolták a földrajzi viszonyok, valójában azok tartották meg századokon át e két falu magyarságát nemcsak Biharban, hanem az ország más tájain is.

Fodor Ferenc könyve a sok elsodort falu sorsával ellentétben szerencsés kivételt állít elénk, egyet azok közül, amelyek megragadóan példázzák a magyar falu évszázados küzdelmét és életerejét.

Paku Imre

Erdélyi Magyar Adatbank

SZEMLE

MUNKABÉR-RENDSZEREK

A LEGTERVSZERŰBB MUNKASZERVEZÉS is csak akkor biztosíthatja a megfelelő termelési eredményt, ha a végzett munka bére megfelel a vállalat költségviszonyainak. Itt bizonyos ellentétes érdekek nyilvánulnak meg a vállalat és a munkavállalók között. A munkavállalók természetszerűleg minél magasabb bérre törekszenek, a vállalat viszont csak a termékek árában megtérülő bér összegét hajlandó megfizetni. A bér összege ugyanis nem lehet nagyobb, mint amennyit a vállalat fennállásának és eredményességének veszélyeztetése nélkül kifizethet. A vállalat költségeinek meg kell térülniök s a munkabér a vállalat árvetésében költségként jelentkezik.

A munkabér megfelelő alakítása s főleg a teljesítménnyel arányba-hozása régi gondja minden vállalatnak. Épp ezért általános a törekvés, hogy a teljesítménnyel arányban nem álló időbért, amikor a munkás a bért tényleges teljesítményétől függetlenül, az üzemben töltött idő alapján kapja, a teljesítménnyel arányos bérrel helyettesítsék.

A munkabér legrégibb fajtája a dolgozó által az üzemben töltött idő díjazása: az *időbér* (órabér, napszám). Az időbér hátránya árvetési szempontból az, hogy mivel nem az elvégzett munka, a valóságos munkateljesítmény, hanem az üzemben (akár munka nélkül) töltött idő alapján jár, az árvetést nagyon bizonytalanná teszi. Az észszerűen szervezett iparágakban ép ezért a díjazásnak ez a rendszere egyre nagyobb mértékben adja át helyét a tényleges teljesítmény szerint megszabott munkabér rendszerének. Mindazonáltal egyes munkafajták díjazására, pl. portásnál, küldöncnél, éjjeli őrnél, valamint veszélyes munkánál, vagy minőségi áruk termelésénél, csak az időbér alkalmazható.

A TELJESITMÉNY SZERINTI MUNKABEREK a következőképen csoportosíthatók: I. *Darabszakmánybér* (darab-akkordbér). A darabszakmánybér ismét lehet: 1) *egyéni* és 2) *csoportszakmánybér*. Az utóbbit akkor alkalmazzák, amikor a csoportban dolgozó egyének munkateljesítménye külön-külön nehezen állapítható meg. A csoportszakmánybérben vagy egyenlően részesedik a csoport minden tagja, vagy a szakmánybért a csoport vezetője, az akkordmester osztja szét a csoportban résztvevők között munkateljesítményük arányában. A csoportszakmány előnye, hogy mivel az egyes munkások keresete a csoport teljesítményétől függ, minden dolgozó a legjobb teljesítményre törekszik s azt társaitól is megkívánja. A csoportszakmány igen gyakori a mezőgazdaságban, a »bandá«-ban dolgozó részes aratóknál vagy a földkitermelésben, a kubikolásban, de előfordul az ipari termelésben is. II. Időre átszámított darabszakmány az ú. n. *darabidőszakmány*. III. *Jutalmazó (prémiumos) bér:* 1. *becslés alapján* számított idővel: a) Halsey, b) Rowan; 2. *időmérés alapján* számított idővel: a) Emerson, b) Taylor, c) Gantt, d) Bedaux, e) Manit, stb.

I. *A darabszakmánnyal,* akár egyéni, akár csoportszakmánybérről van szó, a munkaadó az időbérszámításból eredő árvetési bizonytalanságot kívánja megszüntetni azáltal, hogy a munkást nem az üzemben töltött idő,

Erdélyi Magyar Adatbank

hanem az általa valóban elvégzett munka alapján díjazza. Hátránya, hogy a munkaeszközök és munkaeljárások tökéletesítésével elérhető termelvényolcsóbbodásnak a darabbér útjában áll, mert a munkások természetszerűen nem hajlandók a munkadarab után járó szakmánybér — az akkordtétel — leszállításába beleegyezni. De technikailag — és szociálpolitikailag is — veszedelmes, mert a vállalat vezetőségét a munkaeljárások tökéletesítése helyett a munkaerő kihasználására csábíthatja. Ép ezért ma már meglehetősen háttérbe szorult és főként csak az őstermelésben, a kisiparban s a kézműiparban, pl. a konfekciós iparban fordul elő.

II. Az időre átszámított darabszakmánynál, a *darabidőszakmánynál,* becsléssel vagy időméréssel állapítják meg az egy óra alatt végezhető munka mennyiségét. A munkabér nem darabbérben, hanem órabérben van megállapítva. A munkás szállította darabok számát elosztják az egy órára kiszámított mennyiséggel s ahányszor ez az átadott darabok számában megvan, annyi órának megfelelő bért fizetnek ki neki, tekintet nélkül a munkában ténylegesen eltöltött órákra. Alapjában véve tehát csak a fizetés kiszámításában különbözik ez az eljárás a közönséges darabszakmánytól.

III. A *jutalmazó (prémiumos) bér* célja, hogy minden munkás a képességeinek, illetve a teljesítményének megfelelő díjazást kapja. A napi vagy órabér szerinti díjazás nem igazságos, mert a dolgozó nem képességének, helyesebben nem teljesítményének mértéke szerint kapja díjazását, a szakmánybér pedig a munkások között azért nem kedvelt, mert alacsony darabbérek mellett a munkásnak gyakran túl kell erőltetnie magát, hogy az életfenntartásához szükséges összeget megkereshesse. A jutalmazó bér azonkívül, hogy a munkás részére bizonyos napi keresetet minden esetben biztosít, egyúttal lehetővé teszi számára, hogy ha megfelelő képességű és szorgalmas, akkor jövedelmét növelhesse. A jutalom összegét úgy szabják meg, hogy a munkás nagyobb teljesítményéből a vállalatnak is haszna legyen. Ezt azzal indokolják, hogy a vállalatnak a munka tanulmányozásával és megfelelő előkészítésével költségei vannak (gyári iroda és pszichotechnikai laboratórium személyi és dologi kiadásai), amelyek csak ilymódon térülnek meg. A jutalmazó bérek először Amerikában, majd Európa nagyobb ipari államaiban terjedtek el. Nagyobb gyárvállalatok nálunk is használják.

A JUTALMAZÓ BÉRRENDSZEREK két csoportra oszlanak: 1. becslés és 2. időmérés alapján számított jutalmazó bérekre.

1. A *becslés alapján* kiszámított jutalmazó bérnél gyakorlati alapon, becsléssel állapítják meg, hogy egy-egy munkaegység elvégzéséhez, illetőleg bizonyos mennyiségű árú előállításához mennyi időre van a dolgozónak szüksége. Ha már most a munkás ezt a munkát hamarább végzi el, a megtakarított idő arányában külön jutalomban, prémiumban, részesül.

a) *Halsey*nél a munkás részére minden körülmények között járó időbér van biztosítva. Ha a munkás a munkát a megszabott alapidőn belül végzi el, jutalomképen a megtakarított időre eső munkabér bizonyos, rendesen 50 százalékát kapja. Ezt a bérfizetési eljárást főként Amerikában alkalmazták.

b) James *Rowan* bérrendszere Angliában terjedt el. A jutalom megszabásánál azt tartja szem előtt, hogy a munkás keresete a jutalommal együtt ne lehessen több a napidíj kétszeresénél. Ezzel azt akarta Rowan elérni, hogy kedvező teljesítmények esetén ne lehessen a munka alapidejét a munkásra nézve kedvezőtlenebbül megállapítani. A jutalom kiszámítása a következő képlet alapján történik:

$$\text{Jutalom} = \frac{\text{megtakarított idő}}{\text{alapidő}} \times \text{valóságos munkaidő} \times \text{órabér.}$$

Erdélyi Magyar Adatbank

2. Az *időmérés alapján számított munkabérek* a tudományos üzemvezetés gondolatából indultak ki.[1] Itt a munka elvégzéséhez szükséges idő megállapítása nem becslés, hanem tudományos eljárással megállapított *teljesítményfelvételek*, tehát *időmérés* alapján történik. Ennek az eljárásnak a becsléssel szemben az az előnye, hogy amíg a becslés alapja bizonytalan s vagy a munkásra vagy a munkaadóra sérelmes, addig időmérés mellett a jutalom kiszámításának objektiv, tárgyi alapja van. Az időmérés alapján számított jutalmazó munkabérrendszernek főként három típusa ismeretes. Ezek az *Emerson-, Taylor- és Gantt-féle jutalmazó bérek.*

a) *Az Emerson-féle bérrendszer* nagyjában a Halsey-féle jutalmazó rendszerhez hasonlít. Itt is megszabják a munka elvégzéséhez szükséges alapidőt, amit 100%-os teljesítménynek vesznek. Ha tehát a munkás a munkához kétszer annyi időt használ fel, akkor teljesítménye csak 50%-os. A munkás részére mindenesetre a teljesítménytől függetlenül egy bizonyos időbért biztosítanak. Ha a munkás teljesítménye 66.6%-ot nem halad meg, csak az időbért kapja. 66.7—100% közötti munkateljesítmény után azonban az időbéren (napszámon) felül a teljesítmény fokozódása szerint növekvő jutalmat is kap. 90%-os teljesítménynél ez a jutalom az alapbérnek 10%-a, 100%-os teljesítménynél 20%-a. 100%-on felül a jutalom emelkedése erősebb. Ez a munkabérrendszer, bár nagyon igazságos, körülményességénél fogva a gyakorlatban nem igen vált be.

b) *A Taylor-féle bérrendszer* szintén megszab egy bizonyos alapidőt. Ha a munkás a munkát hamarább végzi el, jutalmat kap, ha munkája tovább tart, béréből büntetésösszeget vonnak le.

c) *A Gantt-féle eljárásnál* meg van szabva a teljesítmény ideje. Ha a munkás a munkát a megszabott időre végzi el, megkapja az erre az időre járó bért, ha hamarabb készül el vele, jutalmat kap, ha munkája tovább tart, akkor csak a rendes darabbért kapja. A büntetés levonása tehát itt elmarad.

Az eddigiekben tárgyalt bérfizetési rendszereket összehasonlítva, a következő táblázatot kapjuk: (Az egyszerűség kedvéért az átlagos órabért 1 pengőnek vettük.)

A megszabott munkamennyiség elvégzéséhez felhasznált órák száma:	Órabér:	A megszabott munkamennyiségre eső bérösszeg:
A) *Időbér:*		
10 óra	1.—	10.—
12 „	1.—	12.—
B) *Teljesítmény szerinti bér:*		
I. *Darabszakmány* = 100 darabonként 10 P.		
10 órai munka mellett 100 drb	1.—	10.—
8 „ „ „ 100 „	1.25	10.—
5 „ „ „ 100 „	2.—	10.—
12 „ „ „ 100 „	0.83	10.—
II. *Időre átszámított darabszakmány:*		
100 drb = 10 óra à 1.— Pengő.		
10 órai munka mellett 100 drb.	1.—	10.—
8 „ „ „ 100 „	1.25	10.—
5 „ „ „ 100 „	2.—	10.—
12 „ „ „ 100 „	0.83	10.—

[1] A tudományos üzemvezetést magyar nyelven ismerteti *Kovács Jenő:* Tudományos üzemvezetés és bérfizetési rendszerek. Budapest, é. n. Igen érdekes összehasonlításokat tesz az egyes bérfizető rendszerek között *Keszler Gyula* is: A teljesítménnyel arányos munkabérfizetés c. cikkében. Közgazdasági Szemle, 1941. 869 l. kk.

Erdélyi Magyar Adatbank

A megszabott munkamennyiség elvégzéséhez felhasznált órák száma:	Órabér:	A megszabott munkamennyiségre eső bérösszeg:

III. *Jutalmazó bér:*

1. *Becslés alapján számított idővel:*

a) Halsey: alapidő=10 óra à 1 P.
Jutalom: 50%.

10 óra	1.—	10.—
8 „ $= 8 + 2 \times 0.50 = 9.—$	1.125	9.—
5 „ $= 5 + 5 \times 0.50 = 7.50$	1.50	7.50

b) Rowan: alapidő 10 óra à 1 P.

$$\text{Jutalom} = \frac{\text{megtakarított idő}}{\text{alapidő}} \times \text{valóságos munkaidő} \times \text{órabér}$$

10 óra	1.—	10.—
8 „ $= 8 + \frac{2}{10} \times 8 \times 1 = 9.60$	1.20	9.60
5 „ $= 5 + \frac{5}{10} \times 5 \times 1 = 7.50$	1.50	.50

2. *Mért idővel:*

a) Emerson: Alapidő 5 óra = 100%
10 óra napidíj à 1 pengő.
(66.6%-os teljesítményig min. bér).

	1.—	10.—
$10 + 10 \times 0.10 = 11.—$	1.10	11.—
10 óra (100%-os teljesítmény) = $10 + 10 \times 0.20 = 12.—$	1.20	12.—
10 óra (120%-os teljesítmény) = $10 + 10 \times 0.30 = 13.—$	1.30	13.—

(Mivel itt az alapidőre a legnagyobb teljesítmény van előirányozva, gyakorlatilag elő sem fordulhat a 100%-os munkának 6 vagy 5 óra alatti elvégzése.)

b) Taylor: alapidő 10 óra à 1.— P.
Jutalom 25%, büntetés 25%.

10 óra à 1.—	1.—	10.—
8 „ = 10.— + 25% = 12.50	1.56	12.50
5 „ = 10.— + 25% = 12.50	2.50	12.50
12 „ = 10.— — 25% = 7.50	0.63	7.50
15 „ = 10.— — 25% = 7.50	0.50	7.50

c) Gantt: alapidő 10 óra à 1.— P.
Jutalom 25%.

10 óra à 1.—	1.—	10.—
8 „ = 10.— + 25% = 12.50	1.56	12.50
5 „ = 10.— + 25% = 12.50	2.50	12.50
12 „ à 0.80 P. (minimális bér)	0.80	9.60
15 „ à 0.80 P. „ „	0.80	12.—

Az utolsó két példában szereplő 15 órás munkanapot csak az összehasonlítás teljessége kedvéért vettük fel. Az ugyancsak itt szereplő s az ipar részére látszólag kedvezőtlenül magas munkabéreknél tekintetbe kell venni, hogy ezt, mint Taylor számításai is igazolják, a gépek amortizációjának és az általános költségeknek kedvezőbb alakulása annyira

Erdélyi Magyar Adatbank

ellensúlyozza, hogy a gyártmány termelési költsége jelentékenyen csökken. A példában felhozott 5—6 órás munkaidő szintén csak elméletileg fontos, mert a pontos mérések alapján megadott munkamennyiség ilyen rövid idő alatt a gyakorlatban nem végezhető el.

Az időmérésen alapuló jutalmazó bérrendszerek korunk legjellemzőbb bérrendszerei. Kedveltségüknek oka az, hogy megfelelő alkalmazásuk esetén a munka értékét a késztermékben pontosan lemérhetővé teszik s ezáltal a vállalati árvetés (kalkuláció) részére biztos alapot adnak.

Ez magyarázza meg nagy elterjedésüket s azt, hogy *a jutalmazó bérrendszereknek egyre újabb és újabb válfajával találkozunk.* Valamennyit ismertetni túlnőne e tanulmány keretein s azért csak a *legismertebbeket, a Bedaux- és a Manit-bérrendszert ismertetjük.* Mindkettő az eddig ismertetett jutalmazó bérrendszereket oly módon fejleszti tovább, hogy a megszabott teljesítménynél (a munkanormánál) nagyobb teljesítmény után nemcsak a munkás kap jutalmat, hanem az az előmunkás vagy munkavezető és az a munkaelőkészítő is, akinek célszerű működése közvetve hozzájárult a munkateljesítmény kedvezőbb alakulásához.

A BEDAUX-BÉRRENDSZER gondos munkatanulmányokon épül fel. Munkatanulmányokkal állapítja meg minden üzemre külön-külön, hogy az üzem minden egyes munkájánál mennyi az egy-egy munkaórára eső szabványos munka (munkanorma). Az óra 60 percből állván, az egy-egy percre eső munkateljesítmény = 1 B. vagyis az egyórai munkateljesítmény = 60 B. Ha tehát a munkás egy óra alatt 60 B-nél több munkát végzett, a munkatöbblet után jutalom jár. De nemcsak neki jár jutalom, hanem a termelés fokozásában a megfelelő intézkedésekkel résztvevő munkavezetőnek és munkaelőkészítőnek is. A jutalom szokásos megosztása: a többletmunka bére utáni jutalomból a munkás 75, a vezetők 25%-ot kapnak.

Ha pl. egy munkás napi 8 óra alatt 300 munkadarabot készített el s a B-akkord darabonként 2 B-t tesz ki, akkor teljesítménye a következő:

$\frac{300 \times 2}{8} = \frac{600}{8} = 75$. A teljesítmény tehát óránként 75 B. Mivel az óránkénti teljesítmény 60 B-ben van megszabva, jutalom jár minden órára a 15 B többletmunkáért. A többletmunka napi 8 órai munkaidő mellett tehát 8×15 B = 120 B.

Ha már most az előbbi munkabérrendszerekkel való összehasonlítás céljából az órabért itt is 1 P-nek vesszük, a kereset a következőképen alakul:

Munkában eltöltött idő:	Órabér:	Összes kereset:
8 óra (szabványos teljesítmény) á	1.— P.	8.— P.
8 óra (120 B túlmunkával alanti számítás szerint)	1.19 P.	9.50 P.
Számítás: 1 P-ős órabér mellett a munkabér 8 órára		8.— P.
Hozzáadjuk jutalomként a nagyobb teljesítmény, a 120 B után, a bér 75%-át		
$\frac{120 \text{ B}}{60} \times 0.75 \times 1.—$ P. =		1.50 P.
		9.50 P.

A 120 B. azonban 2 órai munkának felel meg, ami azt jelenti, hogy így a munkás az előírt napi munkateljesítményt nem 8, hanem 6 óra alatt végezte el. Ha tehát a többi munkabérrendszerrel való összehasonlítás céljából a 120 B-nek megfelelő órabért, ami $2 \times 1.—$ P., levonjuk az összkeresetként kimutatott 9.50 P.-ből, kapunk 7.50 P.-t. Ez felel meg az előbbi táblázat szerint a munkás 6 órai bérének.

Erdélyi Magyar Adatbank

A munkás tehát keresett 6 óra alatt óránként P. 1.25, összesen P. 7.50
a következő 2 órára óránként P. 1.—, összesen P. 2.—
8 órai munkabére á 1.19 P. 9.50

Ahol a nyersanyag értékes, a hulladék vagy a hibás darabok szokványos mennyiségét is megállapítják. Ha a hulladék vagy a hibás darabok mennyisége a szokványosnál nagyobb, előre megszabott büntetést (negativ prémiumot) vonnak le. Viszont, ha a hulladék vagy a rontott darabok száma kevesebb a szokványosnál, a különbözetért jutalom jár. A hulladék és a rontás utáni büntetés vagy jutalom összegében, a negativ vagy pozitiv prémiumban, a munkavezető és a munkaelőkészítő szintén részesedik. Ezzel az intézkedéssel azt kívánják a vállalatok elérni, hogy a munka gondos elvégzésére necsak a munkás, hanem az intézkedő és a munkaelőkészítő szervek is figyelmet fordítsanak.

Mivel a Bedaux-rendszer mellett a munkás a teljesítmény szerint kapja díjazását, igen gyakran olyan alkalmazásával is találkozunk, hogy azokért az üzemzavarokért vagy a munka nélkül töltött időkért (üres időkért, Leerlaufszeiten), amelyek nem a munkás, hanem a gyár hibájából állottak elő, a munkás részére órabért — természetesen a munkában töltött időnél alacsonyabb összegben megállapítva — fizetnek.

HAYNES MANIT-BÉRRENDSZERE, (Manits = Man minutes = az átlagos munkás egy perces munkateljesítménye), Halsey bérrendszeréhez hasonlóan a munkás részére időbért biztosít. Amennyiben a munkás teljesítménye az előírtnál nagyobb, tehát percenként 1 manitnél, óránként 60 manitnél több munkát végez, a többlet utáni jutalom $^5/_6$ részét ő s $^1/_6$ részét a mester kapja. Érdekessége a manit-eljárásnak az is, hogy a munkás és a mester akkor is kap jutalmat (30%-ot), ha a munkát az előírt időre fejezik be. Ez más szóval azt jelenti, hogy a manitekben megszabott munkateljesítmény tulajdonképpen magasabb az átlagos teljesítménynél, vagyis, ha a munkás a megszabott időt betartja, már akkor is többet teljesített az átlagos munkánál. Külön érdekessége még ennek az eljárásnak, hogy a várakozási időknek (a munkásnak vagy a gépnek anyagra kell várnia) manitben meghatározott mennyiségével a mestert terhelik meg, mert az ő hibája az, hogy várakozási idők, s így veszteségek lépnek fel. A manit rendszer tehát sok hasonlóságot mutat Bedaux bérrendszerével.

A Manit-rendszerű bér kiszámítását a következő példán mutatjuk be:

Órabér 1.— P., szabványos teljesítménynél 30% prémium (ebből a munkásé $^5/_6$, vagyis 25%); szabványos teljesítményen felül a prémium azonos.

A szabványos teljesítmény 8 órára 8×60 manit = 480 manit. Egy munkadarab = 2 manit.

Ha a munkás 8 óra alatt 220 darabot készít, teljesítménye 440 manit, bére az órabér, tehát $8 \times 1 = 8.—$ P.

240 darabnál teljesítménye = 480 manit, bére az órabér $8 \times 1 = 8.—$ P.
és 25% jutalom 2.— P.
10.— P.

250 drbos teljesítménynél = 500 manit, bére az órabér $8 \times 1 = 8.—$ P.
25% jutalom a szabványos teljesítmény után 2.— P.
20 manit többlet után 20/60 = ⅓ óra bérének 25%-a 0.09 P.
10.09 P.

Erdélyi Magyar Adatbank

Keresete tehát a következőkép alakul:

Munkában eltöltött idö:	Órabér:	Összes kereset:
8 óra (szabványosnál kisebb teljesítmény)	á 1.— P.	8.— P.
8 óra (szabványos teljesítmény) + 25% jutalom	á 1.25 P.	10.— P.
8 óra (szabványosnál nagyobb teljesítmény) + 25% jutalom	á 1.26 P.	10.09 P.

Kétségtelen, hogy az időméréseken alapuló s a tényleges munkateljesítmény szerint fizetett munkabérek a vállalati árvetést biztos alapra helyezik s az időbérrel együtt járó esetlegességektől mentesítik. Épp ezért a korszerűen szervezett vállalatok majdnem kivétel nélkül az üzemi munkánál a fenti bérrendszerek valamelyikét vagy azok módosított alakjait használják. Minden üzemben vannak azonban munkák, amelyek csak időbérben fizethetők. Ezek azok a munkák, amelyeknél a jelenlét akkor is fontos, ha pillanatnyilag munka nincs is, pl. raktári személyzet, napszámosok.

De az *időbérnek* nagy szerepe van az úgynevezett *folyamatos munkarendszerrel* (Fliessarbeit) vagy futószalaggal dolgozó üzemekben is (pl. Ford). Emellett a munkaszervezés mellett ugyanis a *munka iramát önműködő, mozgó szerkezetek* — végtelen szalagok, mozgó vagy forgó asztalok — szabályozzák. A munka ütemét tehát a munkásnak sem lassítania, sem gyorsítania nem áll módjában. A folyamatos munkánál a *mozgó szerkezetek sebességét munkatanulmányok alapján* szabják meg s így itt az *időbér teljes mértékben teljesítményi bérré változik.* Hátránya, hogy az előírt munkánál többet a munkás nem dolgozhat s így keresetét nem fokozhatja, előnye a gyár szempontjából azonban rendkívül nagy, mert egyrészt *a bér kiszámítását rendkívül leegyszerűsíti,* mert azt a nagy személyzetet, amely a különféle jutalmazó bérek kiszámításához szükséges, feleslegessé teszi. A folyamatos gyártás azonban csak tömeggyártásban és bizonyos üzemtípusoknál alkalmazható.

Az időbér *teljesítményi bérré* való alakításának másik esete az a bér, amelyet csak *a ténylegesen elvégzett munka után* fizetnek. Olyan vállalatokban szokásos ez (kályhások, cserepesek, autójavítóműhelyek), ahol állandó foglalkoztatást a vállalkozó nem tud alkalmazottainak biztosítani. Ezáltal a munkavállaló tulajdonképpen alvállalkozóvá lesz, aki gazdájának üzleti kockázatában osztozik. A vállalkozó itt a munkásnak csak az üzemi helyiséget és felszerelést bocsátja rendelkezésre azzal, hogy amennyiben van munka, a munkaórák után, vagy még gyakrabban az elvégzett munkák egysége után ennyit és ennyit fizet.

A bérfizetéssel kapcsolatban meg kell említenünk a *nyereségrészesedés* kérdését is. Egyes vállalatok ugyanis azzal akarják a dolgozóknak munkájuk iránti érdeklődését fokozni, hogy a vállalat nyereségének bizonyos részét közöttük szétosztják. Ezek a kísérletek azonban nem igen terjedtek el s irántuk a munkásság sem mutatott különleges érdeklődést.[2] Egyes vállalatoknál azonban igen komoly formában valósult meg az alkalmazottaknak a nyereségben való részesítése s ha ennek az inkább szociálpolitikai intézkedésnek árvetési szempontból nincs is jelentősége, a vállalati összetartozás érzületének fejlesztésére igen alkalmas.[3]

[2] L. *Heller Farkas:* Közgazdaságtan, Budapest, 1932. II. köt. 511. l. A nyereségrészesedés különféle fajtáit gyakorlati példákkal és nyereségelosztási táblázatokkal részletesen ismerteti *F. Jastrow:* Gewinnbeteiligung. Berlin, 1923.

[3] L. a Közgazdasági Encyklopedia IV. kötetében *B. Seebohm Rowntree:* Nyereségrészesedés című cikket és *k. Nagy Dénes:* Híres kereskedők, Budapest, 1940. c. könyvében a Cognacq-házaspárról írottakat. 147—48. l.

Erdélyi Magyar Adatbank

NEM VÁLLALATI, HANEM SZOCIÁLPOLITIKAI intézkedések eredménye az egyes országokban bevezetett *családi bérrendszer*. A családi bért nem a teljesítmény, hanem a munkavállaló családi állapota szerint fizetik oly módon, hogy a munkás béréhez családtagjai száma szerint családi bérpótlékot adnak. A bér ilyen rendszere megnehezíti a vállalati árvetést, kivéve azt az esetet, amikor a munkás családi pótlékát közvetlenül az állam téríti meg a vállalatnak.

A mozgó bérskála alapja a munkaadó és a munkavállaló közötti megállapodás, amely a fizetett bér összegét a termék áralakulásához kapcsolja. A mozgó bérskála a munkabérben minimumot állapít meg, amelynél kevesebbet a munkás nem kaphat, akármilyen mértékben csökken is a piaci ár. Ha ellenben az ár emelkedik, az áremelkedés arányában — a kötött megállapodás szerint — emelkedik a munkabér is. Szociálpolitikailag igen kedvező lehet ez a megoldás, árvetési szempontból azonban a különbözeti árak gyakori előfordulása következtében nehézségeket jelenthet.[4]

A *korszerinti bér* szintén szociálpolitikai intézkedés. A korszerinti bér a munkás életkorához igazodik. Minél idősebb tehát a munkás, bére annál magasabb. A korszerinti bér árvetésileg azért számolható el nehezen, mert a teljesítménnyel nem arányos, sőt az öreg munkás teljesítménye magasabb bére ellenére rendszerint kisebb az alacsonyabb bérű fiatal munkás teljesítményénél. A korszerinti bérfizetés tehát szintén csak állami hozzájárulással oldható meg. A korszerinti bérrel kapcsolatban említendő meg a *szolgálati idő* hosszúsága szerint fizetett bér (korpótlék). Ez azt jelenti, hogy a munkás bére az ugyanannál a munkaadónál eltöltött idő szerint alakul. A munkás a heti bérhez aszerint, hogy milyen régen van a vállalatnál, bizonyos pótlékot kap. Ezt a bérfizetést nagyon ritkán s rendszerint csak olyan vállalatoknál találjuk meg, amelyekben a szakmunkások pótlása nehéz s amelyek jól kiképzett szakmunkásaikat e kedvezménnyel akarják a vállalathoz kötni. Ez a bérfizetési rendszer tehát vállalati intézkedések eredménye.

vitéz RAJTY TIVADAR

[4] A mozgó bérskála szerinti bérrendszerről lásd a Közgazdasági Encyklopediában *Braun Róbert:* Mozgó bérskála c. cikkét. III. köt. 1126—27. l.

Felelős kiadó: Albrecht Dezső.

Minerva Rt. 15692 — Felelős vezető: Major József.

Erdélyi Magyar Adatbank

ELŐFIZETÉSEK NYUGTÁZÁSA:

1936. évi előfizetését rendezte: dr. Bodor György.

1937. évi előfizetésüket rendezték: dr. Bodor György, Huberth István, Nagy Jenő.

1938. évi előfizetésüket rendezték: dr. Bodor György, Hubert István, Illés Józsefné, Kiss Géza, Mátyás László, Nagy Jenő, Tóth B. László, dr. Tóth Zoltán.

1939. évi előfizetésüket rendezték: Bakk Péter, dr. Bodor György, dr. Erő Mátyás, Frink Ferenc, Huberth István, Illés Józsefné, dr. Kalas László, Kiss Géza, Kovács Sándor, Máthé Zsigmond, Mátyás László, dr. Nagy Lajos, Papp Szász Lajos, Perjessy János, dr. Simkó György, dr. Soós József, Tóth B. László, dr. Tóth Zoltán, dr. Trombitás József, dr. Wittig István.

1940—41. évi előfizetésüket rendezték: dr. Ambrózy Pál, Bakk Péter, Bartha Sándor, Bálint József, dr. Bencs Zoltán, dr. Bereczky Ernő, Biró Gábor, dr. Biró Lajos, báró Bornemisza Elemérné, dr. Borsay Andor, Botár István, dr. Bölöni Zoltán, dr. Császár Károly, dr. Czeglédy Miklós, dr. Csipak Lajos, Daróczi Ferenc Mvista, dr. Dávid László, Deák Ferenc, Egyetemi Kisebbségi Intézet Pécs, Elekes Béla, Ember Géza, Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület, dr. Erő Mátyás, Fejér Gábor, dr. Fekete András, dr. Fekete Andor, dr. Ferencz József, dr. Ferenczy Géza, Fodor Pál, dr. Fogarasi Géza, Frink Ferenc, Földes Margit, dr. Fülöp József, György Gábor, Havrillay Ilona, dr. Horváth Miklós, Huberth István, Illés Józsefné, Imecs Gábor, Imets Tamás, Jakab Árpád, dr. Jelen Miklós, dr. Kalas László, Kelemen Béla, br. Kemény János, dr. Keresztes Zsigmond, dr. Kiss Endre, Kiss Géza, Kiss Miklós, Kós Károly, Koszta József, dr. Kovács Árpád, Kovács Sándor, dr. Kristóf György, Lammert Sándor, Lengyel István, Lyceum-könyvtár, Magyar Általános Hitelbank Nagyvárad, Magyar Cserkész, Máriaffi Lajos, Máthé József, dr. Máthé László, Máthé Zsigmond, Mátyás József, Mátyás László, vitéz dr. Mike Gyula, dr. Nagy Lajos, Nagy Károly, dr. Nagy Tibor, dr. Nagy Zoltán, Niamessny Mihály, dr. Parádi Kálmán, Perjessy János, dr. Péterfi Pál, Pitner Árpád, Református Főgimnázium Szatmárnémeti, Ref. Székely Mikó-Kollégium, Reischel Arthur, dr. Sáry István, dr. Schreiber Edvin, Seyfried Ferenc, Simén Dániel, Simon István, dr. Soós István, dr. Soós József, Sol Club, dr. Szilágyi László, Szily László, Szociális Nővérek, Szolnoky Gyula, Szőcs Mihály, gr. Teleki Ernő, Tóth B. László, dr. Tóth Zoltán, Tőkés József, Török Gábor, dr. Trombitás József, Vásárhelyi János, Veress Ernő, ifj. dr. Vékás Lajos,Ványolós Miklósné, Warga László, Wesselényi Kollégium, dr. Wittig István, t. Zalányi Andor.

1940—41. évre egyéb összegeket fizettek: dr. Bodor György 3 P, dr. Lakatos István 4.50 P, dr. Simkó György 6 P.

1942. évi előfizetésüket rendezték: Albert Vilmos, dr. Ambrózy Pál, dr. Asztalos Sándor, Bakk Péter, Balázs P. Elemér, dr. Bartha Ignác, Bartha István, Barucha József, Bálint József, Bálint Vilmos, dr. Bencs Zoltán, dr. Bereczky Ernő, dr. Bertalan István, Bikfalvy Ferenc, Biró Gábor, br. Bornemisza Elemérné, dr. Borsay Andor, dr. Botár István, dr. Bölöni Zoltán, Brüll Emánuel, dr. sombori Biró István, Budapesti rendörök nyugdíjegyesülete, dr. Czeglédy Miklós, dr. Császár Károly, dr. Csekey István, dr. Csipak Lajos, Danay László, Daróczy Ferenc Magyarvista, dr. Dávid László, Deák Ferenc, dr. Dobrovits Sándor, Dobry János, Domokos László, Egyetemi Kisebbségi intézet, Pécs, Elekes Béla, vitéz dr. Elekes Domokos, Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület, Esztergomi Népmüv. Bizottság, dr. Fazakas János, Fejér Gábor, dr. Fekete Andor, dr. Fekete András, dr. Ferencz József, dr. Ferenczy Géza, Fodor Pál, Földes Margit, Földessy Gyula, Frink Ferenc, Gál Ferenc Szatmárnémeti, dr. Gelei Béla, Gödri Endre, dr. Guoth Kálmán, dr. Gyarmathy Árpád, Gyárfás Pál, György Gábor, dr. György Lajos, Havrillay Ilona, dr. Hegedüs Sándor, Hegyi Mózes, Horváth Ferenc, dr. Horváth Miklós, Huberth István, Illés Józsefné, Imecs Gábor, Imecsfalvy Jenő, Imets Tamás, dr. Imre Lázár, Jakab Árpád, Jakó Endre, dr. Jász Elemér, vitéz Jékey Sándorné, dr. Jelen Miklós, dr. Kalas László, Kakassy János, dr. Kádár Imre Debrecen, dr. Kedves András, Kelemen Béla, báró Kemény János, dr. Keresztes Zsigmond, dr. Kiss Elek, dr. Kiss Endre, Kiss Miklós, dr. Kolumbán József, Kocsmáros László, Kornis Gyula.

Az 1942. évi előfizetések nyugtázását a következő számunkban folytatjuk.

Erdélyi Magyar Adatbank